

Josef Wagner, Bludný balvan, 1929

Hana Wichterlová, Kompozice (Pomeranč), 1929–1930

Sanfranciská deklarace – hodnocení výzkumu

Zavádění vědeckého přístupu do hodnocení výzkumu*

Metody hodnocení výstupů vědeckého výzkumu financujícími organizacemi, akademickými institucemi a dalšími hodnotiteli je nezbytně nutné vylepšit.

Touto problematikou se na své schůzce v rámci výročního zasedání *Americké společnosti pro buněčnou biologii (The American Society for Cell Biology – ASCB)* v San Francisku 16. prosince 2012 zabývala skupina redaktorů a vydavatelů níže uvedených vědeckých časopisů. Tato skupina vypracovala soubor doporučení pod názvem *Sanfranciská deklarace – hodnocení výzkumu*. Vyzýváme zainteresované strany napříč vědeckými obory, aby vyjádřily svou podporu tím, že se stanou jejími signatáři.

Výstupy vědeckého výzkumu jsou početné a různorodé, sahají od výzkumných článků oznamujících nové znalosti přes data, chemické sloučeniny, software či duševní vlastnictví až po vysoce kvalifikované mladé vědce. Financující organizace, instituce, které zaměstnávají vědce, i vědci sami, ti všichni potřebují hodnotit kvalitu a dopad vědeckých výstupů. Je proto nezbytně nutné, aby byly vědecké výstupy přesně měřeny a moudře hodnoceny.

Jako primární parametr pro porovnávání vědeckých výstupů jednotlivců a institucí se často používá impakt faktor časopisů. Impakt faktor, vypočítávaný společností Thomson Reuters, byl původně vytvořen jako nástroj, který měl pomáhat knihovníkům vyhledávat časopisy vhodné k nákupu, a nikoli jako měřítko vědecké kvality výzkumu obsaženého v určitém článku. Musíme mít proto vždy na zřeteli, že impakt faktor časopisů jako nástroj výzkumného hodnocení trpí množstvím zásadních nedostatků. Mezi tato omezení patří následující:

- a) rozložení citací v rámci časopisů je velmi vychýlené [1–3];
- b) vlastnosti impakt faktoru jsou specifické pro jednotlivé obory: jde o kombinaci početných a velmi rozmanitých typů článků, včetně primárního výzkumu a recenzí [1, 4];
- c) impakt faktory lze manipulovat (neboli „deformovat“) pomocí redakční politiky [5];
- d) data používaná pro výpočet impakt faktorů časopisů jsou netransparentní a nejsou plně dostupná veřejnosti [4, 6, 7].

Níže uvádíme řadu doporučení směřujících ke zlepšení metod hodnocení kvality vědeckých výstupů. Při hodnocení efektivity výzkumu v budoucnu

* Tento text jsme s laskavým souhlasem vydavatele přetiskli z *Bulletinu Československej spoločnosti mikrobiologickej*, 2014, č. 4., s. 167–176 ve zpracování M. Jiřika. Vynechali jsme však seznam institucí a podepsaných autorů.

poroste význam jiných výstupů, než jsou výzkumné články, hlavním výzkumným výstupem, o něž se bude hodnocení výzkumu opírat, však zůstane posuzování výzkumných prací pomocí procesu peer review odborníky z této oblasti. Naše doporučení jsou proto primárně zaměřena na postupy, které se týkají výzkumných článků publikovaných v časopisech hodnocených pomocí procesu peer review; je ovšem třeba je rozšířit a mezi významné výzkumné výstupy zahrnout další produkty, například soubory dat. Tato doporučení jsou cílena na financující organizace, akademické instituce, časopisy, organizace, jež poskytují měřítka hodnocení, i na jednotlivé výzkumné pracovníky.

Napříč těmito doporučeními postupuje několik témat:

- potřeba vyřadit z úvah o financování a personálních otázkách (zaměstnávání, povýšení) měřítka hodnocení založená na časopisech, jako jsou impakt faktory;
- potřeba hodnotit výzkum na základě vlastního přínosu, a nikoli na základě časopisu, v němž je zveřejněn;
- potřeba využít příležitostí poskytovaných publikováním on-line (například uvolnit zbytečné limity počtu slov, obrázků a odkazů ve člancích a prozkoumat nové ukazatele významu a dopadu).

Uznáváme, že mnoho financujících organizací, institucí, vydavatelů a výzkumných pracovníků již zdokonalené postupy při hodnocení výzkumu podporuje. Díky těmto krokům se začínají důsledně uplatňovat důmyslnější a smysluplnější přístupy k hodnocení výzkumu, na nichž lze dále stavět a které mohou přijmout všechny klíčové subjekty, jichž se týkají.

Signatáři *Sanfranciské deklarace* podporují přijetí následujících postupů v hodnocení výzkumu.

Obecná doporučení

1. Nepoužívat měřítka hodnocení založená na impakt faktorech časopisů jako náhražku za hodnocení kvality jednotlivých výzkumných článků, k hodnocení příspěvků jednotlivých vědců ani v rozhodování o personálních otázkách či financování.

Pro financující organizace

2. Jasným způsobem uvádět kritéria používaná při hodnocení vědecké produktivity zadatelů o granty a zřetelně zdůraznit, obzvláště v první fázi výzkumu, že vědecký obsah článku je mnohem důležitější než publikační měřítka hodnocení nebo jméno časopisu, v němž byl publikován.
3. Za účelem hodnocení výzkumu zvažovat hodnotu a dopad všech výstupů výzkumu (včetně souborů dat a softwaru), nejen výzkumných publikací, přičemž je třeba brát v úvahu širokou škálu měřítek dopadu, včetně kvalitativ-

ních indikátorů dopadu výzkumu, jako jsou například vliv na používané metody a praxi.

Pro instituce

4. Jasným způsobem uvádět kritéria používaná při rozhodování o personálních otázkách (zaměstnávání, funkční období, povýšení) a zřetelně zdůrazňovat, obzvláště v první fázi výzkumu, že vědecký obsah článku je mnohem důležitější než publikační měřítko hodnocení nebo jméno časopisu, v němž byl publikován.
5. Za účelem hodnocení výzkumu zvažovat kvalitu a dopad všech výstupů výzkumu (včetně souborů dat a softwaru), nejen výzkumných publikací, přičemž je třeba brát v úvahu širokou škálu měřítek dopadu včetně kvalitativních indikátorů dopadu výzkumu, jako jsou například vliv na používané metody a praxi.

Pro vydavatele

6. Výrazně omezit důraz na impakt faktor časopisu coby propagační nástroj, v ideálním případě jej přestat propagovat, nebo toto měřítko prezentovat v kontextu různých měřítek založených na časopisech (např. pětiletý impakt faktor, EigenFactor [8], SCImago [9], h-index, redakční a publikační časy apod.) a poskytnout tak rozmanitější náhled na výkon časopisu.
7. Dát k dispozici větší množství měřítek hodnocení na úrovni článku a podpořit tak posun směrem k hodnocení založenému na vědeckém obsahu článku, a nikoli na publikačních měřítkách hodnocení časopisu, v němž byla práce publikována.
8. Podporovat metodiku odpovědného autorství a poskytování informací o konkrétních přispěvcích každého autora.
9. Bez ohledu na to, zda jde o časopis s volným přístupem či s předplatným, odstranit všechna omezení týkající se opětovného použití pro seznamy odkazů ve výzkumných článcích a zpřístupnit je v rámci dedikace Creative Commons Public Domain [10].
10. Odstranit či zredukovat omezení týkající se počtu odkazů ve výzkumných článcích a tam, kde je to vhodné, upřednostnit citace primární literatury oproti recenzím, aby se tak dostalo uznání skupině či skupinám, jež dané zjištění publikovaly jako první.

Pro organizace poskytující měřítko hodnocení

11. Otevřeně poskytovat data a metody používané při výpočtu všech měřítek hodnocení.
12. Poskytovat data v rámci licence umožňující neomezené opětovné použití a tam, kde je to možné, poskytnout počítačový přístup k datům.

13. Dát jasně najevo, že nevhodná manipulace s měřítky hodnocení nebude tolerována, a výslovně uvést, co je podstatou nevhodné manipulace a jaká opatření budou proti ní přijata.
14. Při používání, shromažďování či porovnávání měřítek hodnocení brát v úvahu rozdíly v typech článků (např. recenze versus výzkumné články) a v různých tematických oblastech.

Pro výzkumné pracovníky

15. V rámci orgánů rozhodujících o financování či personálních otázkách hodnotit na základě vědeckého obsahu spíše než na základě publikačních měřítek.
16. Všude, kde je to vhodné, citovat namísto recenzí primární literaturu, v níž jsou daná pozorování oznámena poprvé, aby se tak uznání dostalo těm, kdo si je zaslouží.
17. Používat větší množství měřítek hodnocení článků a ukazatelů osobních a podpůrných vyjádření jako dokladů dopadu jednotlivých publikovaných článků a dalších výstupů výzkumu [11].
18. Zpochybňovat praktiky hodnocení výzkumu nevhodně založené na impakt faktorech časopisů a podporovat a učit osvědčené postupy zaměřené na hodnotu a vliv konkrétních výstupů výzkumu.

Literatura

1. Adler, R., Ewing, J., and Taylor, P. (2008). Citation statistics. A report from the International Mathematical Union. Available at URL: <www.mathunion.org/publications/report/citationstatistics0>.
2. Seglen, P. O. (1997). Why the impact factor of journals should not be used for evaluating research. In *BMJ*. 15; 314 (7079): 498–502.
3. Editorial (2005). Not so deep impact. In *Nature* 435, 1003–1004. Rossner, M., Van Epps, H., Hill, E. (2007). Show me the data. In *J. Cell Biol.* 179, 1091–1092.
4. Vanclay, J. K. Impact Factor: Outdated artefact or stepping-stone to journal certification. In *Scientometric* 2012; 92: 211–238.
5. The PLoS Medicine Editors (2006). The impact factor game. In *PLoS Med* 3 (6): e291 doi:10.1371/journal.pmed.0030291.
6. Rossner, M., Van Epps, H., Hill, E. (2007). Show me the data. In *J. Cell Biol.* 179, 1091–1092.
7. Rossner M., Van Epps H., and Hill E. (2008). Irreproducible results: a response to Thomson Scientific. In *J. Cell Biol.* 180, 254–255.
8. <http://www.eigenfactor.org/>
9. <http://www.scimagojr.com/>
10. <http://opencitations.wordpress.com/2013/01/03/open-letter-to-publishers>
11. <http://altmetrics.org/tools/>

Závěr

V současnosti je pod Deklarací podepsáno přes 420 vědeckých institucí, organizací a společností, vysokých škol a řada redakcí vědeckých a odborných časopisů z celého světa.

Také seznam jednotlivých signatářů ze všech oborů vědy a jejího hodnocení, školství a institucí věnujících se publikování výsledků vědeckého bádání je bohatý – čítá více než 10 000 podpisů.

Myšlenka objektivního a fundovaného hodnocení vědecké práce není nová a nové nejsou ani snahy o zapojení dalších nebo kritérií kromě IF. Z textu Sanfranciské deklarace je zřejmé, že předpokládá dostatečný počet vysoce kvalifikovaných a odpovědných vědců ochotných hodnocení práce svých profesních kolegů vypracovat. Ale bude takových odborníků dost?

Redakci Universitas došlo

Stanislav Balík a kol., **Krajské volby 2012**. Masarykova univerzita, Brno 2013

Miroslava Bartoňová, **Inkluzivní didaktika v základní škole se zřetelem na edukaci žáků s lehkým mentálním postižením**. Masarykova univerzita, Brno 2013

Miroslava Bartoňová, Marie Vítková a kol., **Vzdělávání se zaměřením na inkluzivní didaktiku a vyučování žáků se speciálními vzdělávacími potřebami ve škole hlavního vzdělávacího proudu**. Masarykova univerzita, Brno 2013

Miroslava Bartoňová, Marie Vítková a kol., **Specifika ve vzdělávání žáků se speciálními vzdělávacími potřebami v inkluzivním prostředí základní školy**. Masarykova univerzita, Brno 2013

Current Trends in Public Sector Research. Proceedings of the 18th International Conference. Masaryk University, Brno 2014

Karel Červenka, Věra Vojtová a kol., **Východiska pro speciálněpedagogické intervence v etopedii**. Masarykova univerzita, Brno 2013

Hana Filová a kol., **Příručka pro fakultní cvičné učitele aneb Jak vést pedagogické praxe studentů učitelství 1. stupně základní školy**. Masarykova univerzita, Brno 2013

Irena Headlandová Kalichová, Martin Němec (Eds.), **English as the Lingua Franca of the Modern World: New Challenges for Academia**. Masarykova univerzita, Brno 2013

Ondřej Hložek, **Domů**. Masarykova univerzita, Brno 2013

International Conference of Intensive Care – Education and Practice. Masarykova univerzita, Brno, 2013. CD

Luděk Jančář, **Periodická soustava prvků**. Masarykova univerzita, Brno 2013

Miroslav Janda, Jan Šťáva, Gabriela Věchtová, **Výchova a vzdělávání nadaných žáků**. Masarykova univerzita, Brno 2013

Miroslav Janda, Jan Šťáva, Gabriela Věchtová, **Guiding Gifted Pupils and Students in Czech School**. Masarykova univerzita, Brno 2013

Věra Janíková, Světlana Hanušová, Renée Grenarová, Hana Kyloušková, **Výuka cizích jazyků v inkluzivní třídě**. Masarykova univerzita, Brno 2013

pokračování str. 15

Konstantin Brancusi,
První křik,
1917–1922

Kardiovize Brno 2030 – projekt prevence onemocnění srdce a cév pro brněnskou populaci a příklady podobných projektů ve světě

ONDŘEJ SOCHOR, TOMÁŠ KÁRA, FRANCISCO LOPEZ-JIMENEZ

1. Rizikové faktory pro onemocnění srdce a cév, jejich dopad a jejich výskyt v české populaci

Ačkoliv je ischemická choroba srdeční chronické onemocnění, její výskyt se může v rámci populace zásadně měnit, stejně tak jako výskyt jiných onemocnění srdce a cév. V letech 1971–1982 patřila Česká republika k zemím s nejvyšší mortalitou na kardiovaskulární onemocnění v Evropě. Od roku 1990 dochází k postupnému poklesu mortality, nicméně i ta je ale stále vysoká ve srovnání se zeměmi západní Evropy (rozdíl zhruba 5–6let v očekávané délce života u mužů a 4 roky rozdíl u žen). Kardiovaskulární onemocnění se v naší zemi podílejí na celkové mortalitě cca 49 %, a jednou třetinou na trvalé invaliditě. Analýza příčin pozvolného poklesu mortality na ischemickou chorobu srdeční (ICHS) ukazuje, že pokles je z 41 % způsoben léčbou a v 55 % podmíněn poklesem rizikových faktorů v populaci (Unal, 2004). Když vycházíme z údajů průřezového šetření studie Czech PostMONICA Study, pak se průměrné hodnoty systolického a diastolického tlaku v ČR postupně snižují a klesá také prevalence hypertenze (tedy pacientů s hypertenzí na medikaci nebo hodnotami TK nad 140/90). Je patrné postupné zlepšování informovanosti (awareness) o hypertenzi, stoupá také počet farmakologicky léčených pacientů s hypertenzí. V posledních 29 letech je evidentní postupný pokles hladiny celkového cholesterolu u mužů i žen. Mírně klesá počet kuřáků mezi muži, u žen se prevalence kuřáctví nemění (Cífková, 2010). Ovšem podle posledních údajů kouří více dívek než chlapců, přičemž procento kouřících 15letých je 29,7 % (Sovínová, 2008). Česká republika je nad evropským průměrem v rámci obezity. Podle recentních údajů VZP je v ČR 34 % lidí trpících nadváhou a 21 % trpících obezitou (www.vzp.cz). Z dlouhodobého pohledu se u mužů BMI zvyšuje, zatímco u žen zůstává bez větších změn (Cífková, 2010). V současnosti jsou známy hodnoty rizikových faktorů KVO na základě průzkumu v několika okresech České republiky ze studie post-MONICA, z moravských okresů byl zastoupen jeden okres (Kroměříž).

2. Brněnská odpověď na vzniklou situaci

Jako odpověď na nepříznivou situaci vznikl tým odborníků z Fakultní nemocnice u svaté Anny (mj. prof. MUDr. Vladimír Soška, CSc., MUDr. Hana Nechutová, Ph.D., MUDr. Robert Prosecký, Ing. Martin Homolka, Mgr. Jana Jarešová, MUDr. Ondřej Sochor, ale také dvě zdravotní sestry: Alena Zajíčková a Hana Pernicová Kryštofová, dvě nutriční terapeutky: Hana Bauerová, Ing. Nikola Kiácová), z Masarykovy univerzity (doc. MUDr. Jindřich Fiala, CSc., MUDr. Zdeněk Pluháček, MUDr. Šárka Kunzová, MUDr. Pavel Římák), z Karlovy univerzity (prof. MUDr. Renata Cífková, CSc., doc. MUDr. Eva Králíková, CSc.), z nemocnice Sural (MUDr. Iva Tomášková, Ph.D.), American Cancer Society (Ing. Hana Ross, Ph.D.) a z Mayo Clinic v Rochesteru, Minnesotě (prof. Francisco Lopez-Jimenez, MD, MSc.). Naším společným cílem je zahájit preventivní program Kardiovize Brno 2030. Ten by se měl stát jedním z tzv. population-based prevention programs, které se snaží pracovat s populací jedné oblasti, nejlépe ještě před vznikem onemocnění, a to za použití lokálních médií, informačních materiálů i spolupráce místních lékařů, sester a dalšího zdravotnického personálu.

K pochopení principu si dovolíme v následujících řádcích ukázat několik příkladů úspěšných programů z celého světa.

3. Population-based prevention program a jeho historické příklady

The Stanford Heart Disease Prevention Program (Kalifornie, USA)

Koncept intervenčních programů v cílové populaci, který byl vytvořen na přelomu šedesátých a sedmdesátých let minulého století, vyústil v realizaci dvou intervenčních studií organizovaných Stanfordskou univerzitou (tzv. Three Community Study a Five City Project). Projekt *Three Community Study* byl iniciován v roce 1972 ve třech městech v severní Kalifornii. V prvním městě byla provedena intenzivní dvouletá mediální kampaň. Ve druhém městě byla provedena identická mediální kampaň, rozšířená o doprovodný program osobních konzultací s malou, vysoce rizikovou skupinou obyvatel. Třetí město bylo použito ve studii jako kontrolní populace. Výsledky studie ukázaly, že zatímco v kontrolní populaci došlo ke zvýšení predikovaného rizika vzniku kardiovaskulárních onemocnění, pak v intervenovaných populacích došlo k 15% a 20% snížení tohoto rizika. V projektu *Three Community Study* nebyl hodnocen vliv intervencí na mortalitu a morbiditu kardiovaskulárních onemocnění.

Projekt *Stanford Five City Project* byl zahájen v roce 1980. Ve dvou městech byly zorganizovány pětileté nízkonákladové komplexní programy. Dvě intervenovaná města (N = 122 800) byla srovnána se dvěma kontrolními městy (N = 197 500), a to z hlediska změn v povědomí o rizikových faktorech, hodnotách krevního tlaku, hladinách cholesterolu v krvi, užívání tabáku, hmotnosti

a klidové hodnotě tepové frekvence. Hodnoty rizikových faktorů byly analyzovány v reprezentativní kohortě obyvatel a v průřezovém šetření na počátku a ve třech opakovaných šetřeních po intervenci. Po 30 a 64 měsících edukace došlo k signifikantnímu snížení průměru v hodnotách cholesterolu (2 %), krevního tlaku (4 %), klidové tepové frekvence (3 %) a užívání tabáku (13 %) u sledované populace. Tyto změny prevalence rizikových faktorů vedly k významnému snížení celkového skóre mortality (15 %) a rizika vzniku kardiovaskulárního onemocnění (16 %). S ohledem na tyto výsledky autoři naznali, že nízkonákladové programy mohou mít velký vliv na cílovou populaci.

North Karelia Project (Severní Karélie, Finsko)

V roce 1959 byla zahájena studie nazvaná *Seven Countries Study*, do které byli zařazeni všichni muži ve věku 40–59 let ve vybraných komunitách východního a západního Finska a skupina stavebních dělníků z USA. Úvodní měření ukázala, že prevalence kardiovaskulárních onemocnění u sledovaných Finů a Američanů je vyšší ve srovnání s jinými zeměmi. První následné hodnocení v roce 1964 prokázalo vysokou incidenci a mortalitu onemocnění s tím, že vyšší riziko bylo spojeno se stravou s vysokým obsahem živočišného tuku, při zvýšeném krevním tlaku a kouření. Z dalšího šetření provedeného v roce 1969 bylo zřejmé, že vysoká čísla úmrtnosti na kardiovaskulární onemocnění ve Finsku a v USA jsou spojena s životním stylem, a ne výhradně s genetickou predispozicí. Po zveřejnění výsledků studie došlo ve Finsku k výrazným změnám. Vládní úředníci v Severní Karélii požádali v lednu 1971 o státní podporu a v září téhož roku uspořádala finská Heart Association seminář v Joensuu. Následně byl v roce 1972 oficiálně zahájen projekt *North Karelia*. Oblast Severní Karélie je výrazně zemědělsky orientovaná, chudší než jih země, s významnou prevalencí kuřáctví a alkoholismu. Komplexní program zdravotníků se setkával s podporou místních občanů i politiků, ale často také s napadáním v místních i celostátních denících, včetně pochybovačných názorů v řadách odborné veřejnosti. Výsledky po 20 letech fungování programu však byly impozantní: kouření u mužů se snížilo z 52 % na 32 %, průměrná hodnota cholesterolu v séru klesla o 15,5 % a průměrný krevní tlak se snížil ze 149/92 mmHg na 142/85 mmHg. U žen se kouření zvýšilo z 10 % v roce 1972 na 17 % v roce 1992, ale hladina cholesterolu v séru klesla o 18,0 % a průměrný krevní tlak se snížil z 153/92 mmHg na 135/80 mmHg. Bylo prokázáno, že u mužů i žen zapříčinily téměř 50% pokles mortality právě změny v hodnotách rizikových faktorů. Na tomto poklesu mortality se nejvíce podílel pokles hladiny cholesterolu u mužů a pokles krevního tlaku u žen. Očekávaná délka života se prodloužila u mužů z 66,4 let na 71,7 let a u žen z 74,6 let na 79,4 roků.

CardioVision 2020 (Healthy Living Rochester, USA)

Pro nás velmi inspirativní je preventivní projekt ve městě Rochester, Minnesota, USA. Zde již od roku 2000 probíhá program *CardioVision 2020* (Healthy Living Rochester), zaměřený na populaci cca 144 000 obyvatel jiho-východní Minnesoty; jeho cílem je dosáhnout co nejnižší úmrtnosti a nemocnosti na kardiovaskulární onemocnění v rámci americké populace. Při hodnocení CardioVision ze strany místní populace se více než 90 % obyvatel shoduje, že je to dobrý, velmi dobrý nebo vynikající nápad. Během prvních čtyř let se snížil počet lidí vystavených tabákovému kouři. Stejně tak byl pozorován již statisticky významný vzestup v množství konzumovaného ovoce i malý nárůst pohybové aktivity. Ve srovnání se státem Minnesota, v kraji Olmsted County, kam patří Rochester a okolí, spotřeba ovoce a zeleniny stoupla. Po čtyřech letech přiznávalo 9 % populace, že udělalo změnu ve svém chování díky CardioVision 2020. Na druhou stranu počet pokusů přestat kouřit nestoupl, stejně tak se nezvýšilo celkové množství času strávené fyzickou aktivitou.

Bylo by možné ještě pokračovat dále a psát o současných projektech, např. *Heart of Mersey* (Liverpool a okolí, Velká Británie) nebo *Isfahan Heart Health Program* (Isfahan, Irán), případně o programu *Western Maine Center for Heart Health* (Farmington, Maine, USA). Zde je však nutné zdůraznit, že úspěšnost programu je patrná až při delší době trvání (nejlépe více než 20 let) a také při velkém množství vzájemných společenských vazeb (příklad některých úspěšných rurálních programů).

4. Cíl a fáze Kardiovize Brno 2030

Hlavním cílem projektu Kardiovize Brno 2030 je snížit výskyt kardiovaskulárních onemocnění v produktivní brněnské populaci snížením expozice tabáku, zlepšením stravovacích zvyklostí, zvýšením fyzické aktivity a časnou detekcí dyslipidemie, diabetu a hypertenze a jejich adekvátní následné kontroly. Chtěli bychom, aby v roce 2030 bylo Brno město s nejnižší kardiovaskulární morbiditou a mortalitou v ČR u osob produktivního věku. K tomu nás čekají nyní dvě fáze.

První fáze – screening rizikových faktorů v náhodném vzorku obyvatelstva v produktivním věku na území města Brna (cílová populace cca 400 000 obyvatel, resp. při zahrnutí všech obyvatel, kteří na území města Brna mají trvalé bydliště nebo zde pracují, se jedná o 530 000 obyvatel), v náhodném vzorku 2000 brněnských obyvatel. Vyšetření zajišťuje tým zdravotníků z Fakultní nemocnice u svaté Anny v Brně a Ústavu preventivního lékařství Masarykovy univerzity: denně 2–4 lékaři, 2–4 sestry. Vyšetření probíhá v místnostech Mezinárodního centra klinického výzkumu (ICRC) Fakultní nemocnice u svaté Anny.

Naše vyšetření vychází z metodiky Czech PostMONICA Study: sledujeme BMI, poměr pas-boky, krevní tlak v různých situacích (u podvzorku pak 24hodinové ambulantní monitorování krevního tlaku), EKG, kotníkové tlaky, CAVI index, procento tělesného tuku.

Antropometrické hodnoty jsou měřeny podle metodiky studie MONICA, svého času největší kardiologické studie na světě, zajišťující i silnou externí validitu. Z biochemických hodnot v plazmě jsou hodnoceny tyto: celkový cholesterol, HDL a LDL cholesterol, apoA1, apoB, triglyceridy, glukóza, glykovaný hemoglobin. V moči potom sledujeme mikroalbuminurii. Stejně tak zůstává část vzorků uchována pro pozdější analýzy plazmy, séra nebo DNA. V tento okamžik je plánován genotyping 118 polymorfismů částečně zodpovědných za kardiovaskulární onemocnění, respektive jejich jednotlivé rizikové faktory. Odebíráme velmi podrobnou anamnézu, včetně detailní analýzy stravovacích návyků, pohybové aktivity (validizované u podvzorku pomocí pedometru), dále sledujeme kouření (biochemicky objektivizováno pomocí měřeného oxidu uhelnatého ve vydechaném vzduchu), konzumaci alkoholu i socioeconomické faktory.

V této fázi také chceme sledovat náklady na zdravotní péči, včetně počtu dnů hospitalizace v námi sledovaném vzorku populace v závislosti na jejich hodnotách jednotlivých rizikových faktorů. Tato naše pilotní studie umožňuje srovnání prevalence rizikových faktorů v brněnské populaci s jinými (zejména českými) okresy sledovanými v rámci Czech PostMONICA Study v letech 2006–2009. V další průřezové studii pak bude Brno zahrnuto jako jeden ze sledovaných okresů do studie Czech PostMONICA.

Druhá fáze – komplexní *population-based prevention program* podle potřeb a aktuální situace brněnské populace. Zde nás teprve čeká návrh a realizace vhodných intervenčních preventivních programů vedoucích ke změně povědomí o jednotlivých rizikových kardiovaskulárních faktorech. Chceme dosáhnout pozvolné změny smýšlení a následně i změny chování populace.

Je jednoznačné, že bychom chtěli oslovit produktivní populaci těmito připravovanými programy:

- speciální preventivní programy pro podniky (ve spolupráci s Klinikou pracovního lékařství FNUSA);
- pravidelná edukace recentně zachycených hypertoniků a pacientů s dyslipidemií;
- menu labeling: vybrané restaurace s označenou nabídkou jídel;
- úzká spolupráce se školským odborem města Brna a jednotlivými základními školami;
- spolupráce se Státním zdravotním ústavem na programech pro hospitalizované pacienty;
- spolupráce s Centrem sportovních aktivit VUT Brno, stejně tak i s VŠTJ Brno.

Také bude provedena analýza jejich účinnosti na snížení výskytu rizikových faktorů v populaci, nejlépe v součinnosti s ostatními okresy zahrnutými do Czech PostMONICA Study. Výsledky našeho projektu pak mohou být použity k realizaci podobných programů i v ostatních regionech České republiky i v dalších zemích.

5. Závěr: ano, ale jak?

Dnes již nikdo nepochybuje, že snížení užívání tabáku, omezení tuků ve stravě a kontrola hypertenze, hyperlipidemie, stejně jako kontrola kompenzace diabetu při zvýšení fyzické aktivity vede ke snížení rizika vývoje onemocnění srdce a cév a ke snížení rizika opětovných potíží u již nemocných jedinců. Prokázaný vztah mezi hodnotou rizikových faktorů a kardiovaskulárním onemocněním rovněž dostatečně zdůvodňuje vhodnost provádění preventivně intervenčních programů. Ovšem jak mají být prakticky realizovány intervenční preventivní programy, je stále předmětem diskusí. Při navrhování preventivních programů se může zdát jako efektivní a účinná strategie omezení intervence pouze na osoby s nejvyšším rizikem, protože tato strategie omezuje velikost oslovené skupiny a minimalizuje náklady, zaměřuje se na jednotlivce, kteří jsou s největší pravděpodobností v blízké budoucnosti ohroženi klinickou událostí. Na druhé straně je však pravda, že cílem preventivních programů je změnit chování populace, a tedy zvyklosti sdílené celou komunitou (např. užívání tabáku, povědomí o tom, co je považováno za „správnou“ stravu, jaká fyzická aktivita má být součástí každodenního života apod.). S ohledem na tyto skutečnosti by se tedy preventivní programy měly zaměřovat na celou populaci.

Prevence kardiovaskulárních onemocnění může být implementována jen při respektování alespoň následujících pěti zásad:

a) Při strategii vyčkávání do klinického projevu onemocnění je nutné počítat s tím, že 25 % až 30 % jedinců, u kterých se onemocnění již projevilo, zemře dříve, než se u nich dostaví efekt léčby hypertenze a hyperlipidemie.

b) Nestačí se zaměřit na nejrizikovější skupinu populace. Pokud se intervence zaměří pouze na malou cílovou skupinu, i vysoce účinná metoda intervence neovlivní stav onemocnění v celé populaci.

c) Navíc, pokud je součástí strategie zaměřit se pouze na určitou rizikovou skupinu, stanovení tohoto rizika a identifikace této rizikové skupiny může být finančně nákladnější než vlastní intervence provedená na celé populaci.

d) Stejně tak zaměření na pouze určitou rizikovou skupinu může zmařit výsledek celého programu, protože vzorce chování jsou většinou produktem mínění celé populace.

e) Musí být správně zvažovány společenské i osobní náklady na prevenci kardiovaskulárních onemocnění. Program, který nemusí být efektivní na populační úrovni, může být velmi cenný pro jedince, tedy na individuální úrovni.

Medicína 21. století se bude opírat především o prevenci civilizačních onemocnění. Prevence je jedinou metodou umožňující úplné zamezení či výrazné zpoždění vzniku onemocnění. Umožňuje tedy prodloužení věku v cílové populaci, včetně věku bez přítomnosti jakéhokoliv onemocnění.

Na závěr článku nám dovoluňte pozvat Vás již nyní na cvičení, přesněji, řízený trénink v areálu VUT (od pondělí ráno do neděle večer) pod vedením profesionálních lektorů, resp. na kurzy VŠTJ Brno (více na webových stránkách www.cesa.vutbr.cz nebo www.vstj.cz). Tento trénink je určen všem zájemcům.

Dále Vám nabízíme účast na konferenci Léčba závislosti na tabáku v Brně – léčba, ekonomika ve dnech 16.–17. října 2014 v prostorách ICRC ve Fakultní nemocnici u svaté Anny v Brně. Přijedou i hosté z Londýna (prof. Peter Hajek, Ph.D.), Atlanty (Ing. Hana Ross, Ph.D.), z Prahy (doc. MUDr. Eva Králíková). Prostor bude věnován jak přednáškám, tak konkrétnímu nácviku intervence. Zváni jsou lékaři, sestry, medicí, lékárníci nebo psychologové.

Redakci Universitas došlo

pokračování ze str. 7

Richard Jeřábek, **Biografický slovník evropské etnologie**, Masarykova univerzita, Brno 2013

Hana Křenková a kol., **Jedinci s narušenou komunikační schopností a se sluchovým postižením v inkluzivním prostředí škol, školských zařízení a v zařízeních sociálních služeb**. Masarykova univerzita, Brno 2013

Kelner Tk., Cornélissen G., Siegelová J., Dobrák P. (Eds.), **Noninvasive Methods in Kardiology 2013**. Masarykova univerzita, Brno 2013

Jakub Macek, **Poznámky ke studiím nových médií**. Masarykova univerzita, Brno 2013

Mezinárodní konference Intenzivní péče – vzdělávání a praxe. Sborník abstraktů. Masarykova univerzita, Brno 2013. CD

4. Mezinárodní kolokvium o cestovním ruchu. Sborník příspěvků. Masarykova univerzita, Brno 2013. CD

Marek Picha, **Kritické myšlení a rekonstrukce argumentu**, Masarykova univerzita, Brno 2014

Michal Przybylski, Josef Šaur a kol., **Podoby a proměny města ve slovanských a vybraných neslovanských kulturách, literaturách a jazycích**. Masarykova univerzita, Brno 2013

Hana Ošlejšková, Marie Vítková a kol., **Východiska, podmínky a strategie ve vzdělávání žáků s těžkým postižením na základní škole speciální**. Masarykova univerzita, Brno 2013

Michal Pavlásek, Jana Nosková (Eds.), **Když výzkum, tak kvalitativní. Serpentinami bádání v terénu**. Masarykova univerzita, Brno 2013

PharmAround 2013. Masarykova univerzita, Brno 2013

Kateřina Sayoud Solárová, Martin Vrabel a kol., **Facilitatory a bariéry v inkluzivním vzdělávání**. Masarykova univerzita, Brno 2013

Sborník příspěvků z konference Motivace nadaných žáků a studentů v matematice a přírodních vědách II. Jiřina Novotná (eds.) Masarykova univerzita, Brno 2013. CD

Klinické EB Centrum ČR ve FN Brno a 10 let organizace DEBRA Česká republika

RENATA GAILLYOVÁ, HANA BUČKOVÁ,
ALICE BRYCHTOVÁ, ANITA GAILLYOVÁ

Označení „nemoc motýlích křídel“ může znít poeticky a něžně. Skrývá se však pod ním onemocnění, které pacientům i jejich blízkým přináší mnoho bolestí a starostí. Odborný název tohoto vrozeného dědičného puchýřnatého onemocnění kůže zní *epidermolysis bullosa congenita*, zkráceně EB. U nás je toto onemocnění známé rovněž jako nemoc motýlích křídel. Choroba EB patří mezi tzv. vzácná onemocnění. U nás jí trpí okolo 250 až 300 lidí, v Evropě se pak jedná o cca 30 000 nemocných a ve světě žije okolo 500 000 pacientů s EB. Tato choroba je geneticky podmíněná, je tedy dědičná a může se v rodině opakovat; v současnosti ji nelze zcela vyléčit. U pacientů snadno vznikají v různém rozsahu rány a defekty na kůži. U 40 % pacientů jsou postiženy sliznice vnitřních orgánů, tuhnou jim klouby, srůstají jim prsty, mají potíže s polykáním, vyprazdňováním. Rakovina kůže jim hrozí již kolem dvacátého roku věku. Díky vysoce specializované lékařské péči se však daří život nemocných s EB výrazně zkvalitňovat. U pacientů není postižen intelekt, běžně studují střední a vysoké školy, většina se dožívá vyššího věku. Řada z nich využívá možnosti genetického poradenství a zakládá rodinu.

Aby se předcházelo komplikacím tohoto onemocnění, začala koncem 20. století v pokrokových státech vznikat EB centra, jež soustřeďují týmy specialistů různých odborností, kteří o pacienty s *epidermolysis bullosa congenita* pečují. Koncentrace péče o pacienty se vzácným onemocněním je efektivnější a v konečné fázi i pro stát levnější.

V EB Centru ČR v Brně (www.ebcentrum.cz) působí mezioborový tým odborníků, který společně poskytuje pacientům s EB komplexní klinickou péči tak, jak to vyžaduje toto vzácné genetické onemocnění. Toto specializované pracoviště vzniklo v roce 2001 při Dětském kožním oddělení Fakultní nemocnice Brno, v Dětské nemocnici v Černých Polích. Jeho zakladatelkou je prim. MUDr. Hana Bučková, Ph.D., která se již více než 20 let zabývá problematikou EB. Péče o pacienty s EB je v tomto rozsahu z okolních států poskytována jen v Rakousku.

Při vzniku EB Centra ČR před třinácti lety jej tvořil čtyřlístek odborníků složený z dermatologa, histopatologa, rehabilitačního lékaře a plastického chirurga. Dnes Klinické EB Centrum ČR čítá na dvě desítky odborností.

Patronka sdružení DEBRA ČR Jitka Čvančarová na bonusové fotografii aktuálního ročníku osvětové kampaně 12 plus 12 s pacientkou s EB Petrou Koudelkovou

Specialisté EB Centra ČR se věnují péči o pacienty s EB, a to nejen po stránce tělesné, ale i psychické a sociální.

EB Centrum ČR soustřeďuje pacienty z celé České republiky, proto specialisté vítají a rozšiřují také komunikaci s lékaři z místa bydliště pacienta. EB Centrum pečuje o pacienty od novorozeneckého věku i o pacienty dospělé, takže se postupně rozšiřuje z Dětské nemocnice i na pracoviště dospělé medicíny FN Brno, do Nemocnice Bohunice. EB Centrum ČR je schopno stanovit přesnou diagnózu již v novorozeneckém věku, kdy dítě s podezřením na EB leží na Jednotce intenzivní péče Pediatrické kliniky FN Brno a specialisté za ním docházejí. Maminka, která je ubytována v nemocnici společně s dítětem, se zacvičuje v ošetrovací technice a seznamuje se s týmem specialistů. Rodině

významně pomáhají také pracovnice organizace DEBRA ČR. EB Centrum má jako jediné v ČR dostupnou komplexní diagnostiku, která spočívá v moderních histologických metodách a v možnosti detekovat mutaci v příslušném zodpovědném genu analýzou DNA s návazným genetickým poradenstvím pro pacienta, jeho rodiče i širší rodinu.

V roce 2012 udělilo Ministerstvo zdravotnictví ČR EB Centru ve Fakultní nemocni Brno statut centra vysoce specializované zdravotní péče o pacienty s *epidermolysis bullosa congenita* s názvem EB Centrum ČR.

EB Centrum ČR je členem mezinárodní sítě EB center a klinických expertů EB-CLINET (www.eb-client.org). Tato celosvětová síť sdružuje odborníky na problematiku EB a EB Centra z celého světa. Díky velkým zkušenostem s péčí o pacienty s EB a diagnostickým možnostem ve FN Brno navštěvují brněnské EB Centrum ČR také pacienti ze Slovenska, zájem o diagnostiku a konzultaci mají i pacienti z Ruska, Ukrajiny a dalších států střední a východní Evropy.

Byly to právě zkušenosti zahraničních kolegů, které před deseti lety vedly paní primářku Bučkovou k založení neziskové organizace DEBRA ČR, která sdružuje pacienty s EB a jejich rodiny a úzce spolupracuje s EB Centrem ČR.

Charitativní organizace DEBRA ČR se zařadila jako 32. organizace DEBRA do mezinárodního uskupení DEBRA INTERNATIONAL. Slovo DEBRA znamená *Dystrophic epidermolysis bullosa Research Association*. Z názvu vyplývá, že organizace DEBRA na celém světě podporuje lidi trpící tímto vzácným puchýřnatým onemocněním.

Posláním organizace DEBRA ČR je zvyšovat kvalitu života lidí trpících nemocí motýlích křídel a jejich rodinám. Snaží se zapojovat lidi s EB do plnohodnotného života. Svými aktivitami pomáhá překonat případné sociální vyloučení takto nemocných a jejich rodin. Cílem činnosti DEBRA ČR je prosazovat a hájit zájmy lidí s nemocí EB. Zabezpečovat jejich informovanost a spolupracovat s vládními, krajskými a dalšími institucemi. DEBRA ČR zajišťuje celou řadu služeb pro pacienty i jejich rodiny. Nabízí sociální a psychologické poradenství, realizuje informační kampaň a ediční činnost, rekondiční a ozdravené pobyty pro pacienty s EB, benefiční golfový turnaj. Ve spolupráci s EB Centrem ČR organizuje EB klinický den, Výroční konference DEBRA ČR nebo Gala večer, na kterém jsou každoročně vyhlášeni laureáti „Ceny motýlích křídel“ z řad lékařů, pacientů i partnerů organizace. Nemocné s EB podporuje DEBRA ČR i finančně, a to prostřednictvím veřejné sbírky. V roce 2013 podpořili dárci nemocné s EB částkou ve výši 1,5 milionů korun. Tyto finanční prostředky byly využity ve prospěch nemocných s EB na zakoupení zdravotních pomůcek, ošetřovacích materiálů, školních pomůcek aj., podle potřeb pacientů s EB.

Významnou součástí činnosti DEBRA ČR je charitativní osvětová kampaň *12 plus 12*, jejímž cílem je uvědomit odbornou i laickou veřejnost o existenci

nemoci motýlích křídel. Kampaň je realizována sdružením DEBRA ČR a jeho patronkou Jitkou Čvančarovou. Prostřednictvím fotografií 12 českých osobností se kampaň dotýká konkrétních problémů, které tíží lidi s EB. Ukazuje cestu od fotografií významných osobností k lidem žijícím s nemocí motýlích křídel. V rámci kampaně je realizována putovní výstava fotografií, která je propojena s medializací problematiky závažného onemocnění EB. Tématem letošního ročníku je blízkost; motto fotografií zní: Lidé s EB mají kůži křehkou jako motýlí křídla, ale vlídný dotek jim neublíží!

Veřejnost může podpořit lidi s nemocí motýlích křídel prostřednictvím veřejné sbírky, nebo zakoupením výrobků, jež předávají informace o nemoci EB. DEBRA ČR prodává kalendáře a bloky s fotografiemi osvětového projektu *12 plus 12* a mnoho dalších produktů DEBRA ČR.

V roce 2014 slaví DEBRA ČR desátý rok své činnosti. Její deset let trvající práce přinesla pacientům s EB několik zásadních změn, které výrazně zvyšují kvalitu jejich životů. DEBRA ČR spolu s EB Centrem reflektují změny v oblasti celosvětového vědeckého výzkumu EB. Naší snahou je zajištění nejlepší dostupné zdravotní péče pro pacienty s EB. Díky společným aktivitám se v roce 2013 podařilo docílit významné změny u zdravotních pojišťoven, které začaly proplácet vhodný ošetrovací materiál pro nemocné s EB. DEBRA ČR dále zajišťuje celou řadu služeb pro pacienty i jejich rodiny. Služeb, které mají společný cíl – aby lidé s nemocí motýlích křídel mohli prožít co nejvíce a trpět přitom co nejméně.

S potěšením lze konstatovat, že komplexní péče v EB Centru, služby, které pacientům a jejich rodinám poskytuje DEBRA ČR, vedly k významnému zlepšení kvality života pacientů s tímto zákeřným, vrozeným onemocněním, které nese tak poetický název „nemoc motýlích křídel“.

www.debra-cz.org

Logo EB Centra ČR a DEBRA ČR

Aktuality v právu

Dluhová a měnová krize Evropské unie

FILIP KŘEPELKA

Připomenutí rolí, povahy a podob peněz

Peníze mají trojí účel. Ulehčují výměnu zboží, služeb, práce a kapitálu mezi lidmi. Zjednodušují ocenění uvedených statků. Slouží k uchování hodnoty pomocí prostředku (likvidita) za tyto statky snadno směnitelného.

Není snadné vymezit, co vše plní roli peněz. Obtížné je rovněž měření jejich objemu. Ekonomové proto rozvíjejí vymezení a měření jejich objemu (měnové agregáty M0-MX). Smyslem není jen hodnocení jejich působení v hospodářství, ale také zvládnutí jejich tvorby a oběhu (měnová politika).

Jako peníze během tisíciletí sloužily různé hodnotné věci. Všude se prosadily hlavně zlato a stříbro. Jsou vzácné. Moc se neopotřebovávají a nedají se snadno zničit. Jsou dělitelné a měřitelné. Staly se tak platidlem hlavně jako mince.

Ani mnohasetleté užívání těchto mincí nebylo bez obtíží. Vzácné nebylo „kažení mince“ přidáním běžných kovů do taveniny. Inflační šok přinášel též příliv drahých kovů (třeba po objevení Ameriky).

Státy se pokoušely zastoupit mince z drahých kovů papírovými bankovkami. Nakládání s nimi je jednodušší. Touto cestou se dalo ale také dosáhnout zisku, protože se nepředpokládal zájem všech držitelů o výměnu za mince. Mnohdy se ale vydávaly úmyslně či kvůli nezkušenosti nadměrně. Výsledkem byla nebývalá inflace. Obyvatelstvo je pak odmítalo a žádalo návrat ke zlatu a stříbru.

Teprve v 19. století se podařilo vytvořit trvalejší papírové peníze na základě důvěryhodného zlatého krytí měn (zlatý standard). Na jeho základě dokonce vznikly měnové unie (latinská a nordická).

Ve 20. století ovšem zlaté krytí postupně skončilo. Nyní se všude platí penězi, jejichž objem je výsledkem rozhodnutí (*fiat money*). Taková měna odráží hospodářskou úspěšnost společenství, jež jí platí. Jakkoli věta „měna je krytá prací lidu“ připomíná socialismus, je plně pravdivá. Dlouhodobě jsou ovšem takové měny méně či více inflační. Proto se občas po zlatém standardu teskní a zlato nadále hraje roli uchovatele hodnoty.

Již dříve tvořily část peněz zůstatky bankovních účtů. Ve 20. století bezhotovostní peníze už převážily. Díky informatice a telekomunikacím, jež usnadnily elektronické platby, se význam hotovosti dále snižuje. Některé státy zvažují její zrušení, žádný se k tomu však dosud neodhodlal.

Vládcí si vždy uvědomovali důležitost peněz pro hospodářství a svou moc. Obvyklé bylo postátnění tvorby peněz či alespoň dozor nad ní. Státy měly výsadu ražby mincí a tisku bankovek. Nešlo jen o přivlastnění si zisku (ražebné či emisní zisk), ale také o ovlivnění hospodářství a společnosti.

Stát měnu chránil a prosazoval. Pokoutní kažení mincí a padělání bankovek se proto vždy a všude přísně trestalo. Státy pravidelně přikazovaly, aby se k placení daní a odškodnění použila státní měna, a to i v obchodě soukromých osob.

Peníze však nezbytně nemusejí být státní. Dějiny znají komunitní měny. Jejich rozšíření však nebývalo široké a životnost dlouhá. Neúspěch leckdy zapříčinila nevaživost státu. Pozoruhodným soudobým pokusem v dnešním světě, propojeném internetem, je elektronický *bitcoin*.

Mince z drahých kovů běžně obíhaly v cizině, vždyť byly hodnotné ze své podstaty. Zlaté krytí v 19. století umožnilo pevné směnné kurzy papírového oběživa. Stabilita podpořila mezinárodní obchod. Tvorba nekrytých peněz a oslabení zlatého krytí ve 20. století směnné kurzy rozkolísalo. Po druhé světové válce měl států zřízený Mezinárodní měnový fond (IMF) sloužit právě upevnění směnných kurzů. Tzv. brettonwoodský systém se však rozpadl po skončení zlatého krytí amerického dolaru v 70. letech. Od té doby jsou směnné kurzy proměnlivé. Jen část států se snaží udržovat pevný kurz své měny s jinými.

Měnící se směnné kurzy ale ztěžují dlouhodobé mezinárodní obchodní vztahy, obchodníci se totiž musejí zajistit proti změnám. Kvůli rozsahu mezinárodního obchodu se vytvořila řada nástrojů zajištění vůči nepříznivým důsledkům kurzů. Výkyvy ovšem rovněž vytvořily prostor pro kurzové spekulace. Existuje rozsáhlý celosvětový trh cizích měn (Forex).

Připomenutí státních dluhů a platební neschopnosti států

Státy odedávna obstarávají své potřeby hlavně daněmi. Některé státy mají též výnosy ze svého majetku. Nadměrná tvorba peněz pro krytí většiny státních výdajů ale vyvolává hyperinflaci. Přilepšovat si touto cestou však státy dokáží.

Státy si proto půjčují. Stávají se tak dlužníky soukromých věřitelů. Jimi jsou obyvatelé, banky a podniky na vlastním území i v zahraničí.

Státní zadlužování je běžné. Většina států byla méně či více zadlužena po většinu doby své existence. Zadlužení států vždy zvyšovaly nepříznivé události či slabosti, tedy války a přírodní pohromy žádající si značné výdaje doprovázené poklesem veřejných příjmů, ale také rozmařilost vládnoucí vrstvy, rozkrádání státního majetku, přílišné přerozdělování či špatná správa nebo přírodní pohromy.

Státy mívají složité uspořádání. Závazky vyplývající ze zákonů, stejně jako ze smluv včetně úvěrů mohou být oddělené mezi různé složky moci. Vedle států přijímají a splácejí úvěry též obce, města a další jednotky územní samosprávy a podobně též státní ústavy, fondy a podniky. Právo obvykle odděluje

odpovědnost těchto subjektů. Rozlišuje se zadlužení samotného státu a veřejné sféry. Oddělení rozpočtu ústředního a dílčích států je patrné ve federacích.

Postupy započítávání dluhů, včetně dluhů budoucích, vypočítání zadlužení a rozpočtových schodků jsou podobně jako vymezování a měření objemu peněz předmětem odborné debaty. Rozsah, podobu a podmínky svého zadlužení se přitom státy nezdídká snaží zastít.

Státy mnohokrát nedokázaly či nechtěly své dluhy splácet. Taková situace se neřeší konkurzem, přinášejícím oddlužení jednotlivce, či zrušením právnické osoby. Svrchované státy neprocházejí nuceným vypořádáním závazků. Odepření placení dluhů bylo tak dříve často dokladem síly, nikoli slabosti moci.

Věřitelé měli a mají různé postavení a nástroje pro zajištění a vymáhání dluhů od států, jednotek územní samosprávy a dalších veřejných institucí. Domácí věřitelé jsou vesměs ve slabším postavení než ti zahraniční, za něž se dokáží postavit jejich státy. Často však zůstávali bezmocní všichni.

Věřitelé tak bývají ochotni přistoupit na odklady splátek, snížení úroků, nebo dokonce krácení jistiny, aby získali zpět alespoň část. Státy, jež prošly takovým bankrotem, bývají nedůvěryhodné. Důvěra investorů se však ve střednědobém výhledu vrací, státy jsou důležité. Nicméně nyní se přesto kvůli vysoké míře světové hospodářské integrace státy snaží platební neschopnosti vyhnout.

Státy mají kvůli různým okolnostem odlišnou schopnost zvládat své zadlužení. Varováním bývá nárůst úroků žádaných věřiteli za nové úvěry. Tento nárůst poměry ovšem jen zhoršuje, protože se zdrazuje dluhová obsluha.

Soudobým příznakem zhoršení postavení států, jednotek územní samosprávy či dalších veřejných institucí jako dlužníků bývá snížení hodnocení celosvětově působícími ratingovými agenturami.

Výrazné šetření veřejných výdajů má ale dopady na obyvatelstvo a na hospodářství. Lidé dostávající nižší platy, důchody a sociální dávky méně utrácejí. Omezení výdajů na veřejné služby či výstavby a údržby veřejných zařízení omezuje hospodářskou činnost soukromých podniků. Narůstá nezaměstnanost. Pokles příjmů a zisků snižuje výnos daní. Nevhodné či přehnané škrty (*austerity*) tak dokáží mít opačný účinek, hospodářskou recesi spíš prohlubují (*totsparen*).

Keynesiánští ekonomové žádají, aby stát mírnil hospodářský cyklus. Předpokladem je však vytvoření rezerv při konjunktuře pro výdaje při recesi.

Ve 20. století byly příliš zadlužené zejména státy Afriky a Latinské Ameriky. Na začátku 21. století je patrný růst zadlužení vyspělých států. Jim byli a jsou věřitelé ochotní půjčovat více peněz. Zadlužení se tak stává neúnosné teprve ve větší výši, což je pak obtížné řešit.

Zadluženými vyspělými mimoevropskými státy jsou Spojené státy americké a zejména Japonsko. Naopak velmoci, jež během posledních desetiletí hospodářsky rostly díky rozmachu průmyslu (Čína) či díky zájmu o suroviny (Rusko, Brazílie), dokázaly své zadlužení udržet nízké, či je dokonce snížit. O zadlužení evropských států se ještě zmíním.

Vývoj a role Evropské unie

V 50. letech 20. století skupina západoevropských států založila Evropské společenství uhlí a oceli, posléze Evropské společenství atomové energie a Evropské hospodářské společenství. Evropskou unii vytvořily jejich členské státy v 90. letech pro společnou zahraniční a bezpečnostní politiku a spolupráci justiční a vnitřní. Složitá struktura se spojila až v roce 2009.

Počet členských států dosáhl osmadvaceti. Evropská unie má nyní 508 milionů obyvatel. Pokud by se považovala za stát, byla by po Číně a Indii třetí nejlidnatější na světě. Předstihuje tak třeba Spojené státy americké či Rusko.

Jako celek má Evropská unie hospodářský výkon srovnatelný s výkonem Spojených států amerických. Výrazně pak předstihuje další lidnaté velmi či středně vyspělé země jako Čínu či Japonsko.

Posláním evropských společenství a Evropské unie byla a je především hospodářská integrace. Tu vymezují základní hospodářské svobody. Jsou jimi volný oběh domácího či již odbaveného dovezeného zboží, volné poskytování a přijímání služeb, volné investice kapitálu a volný pohyb jednotlivců z řad občanů členských států, nejen pracovníků a podnikatelů, ale také turistů jako příjemců služeb, jakož i volné působení domácích obchodních společností.

Předpokladem naplnění svobod je možnost a přípustnost přeshraniční platby (zaplacení zboží, převoz či převod peněz na úhradu služby, převod částí mzdy či zisku domů). Volná úhrada plateb se tak rozvíjela souběžně. Leckdy bývá označována jako další svoboda. Na tom nic nemění podobnost s investicemi kapitálu odrážející se ve sdíleném právním rámci.

Uvedené svobody se kvůli rozmanitým předpokladům a překážkám využívají mezi jednotlivými členskými státy různě často. Tomu odpovídají objemy plateb.

Smysl, příprava, požadavky a zavedení jednotné měny

Smyslem jednotné měny je hlavně odstranění nákladů směny při přeshraniční platbě či za jejím účelem (transakční náklady). Úspora závisí na objemu obchodu a další hospodářské integrace. Ty jsou v případě členských států Evropské unie díky uvedeným svobodám nebývalé.

Sdílení měny též odvrací hrozbu změny směnných kurzů. Odpadá tak potřeba výrobců, obchodníků a poskytovatelů služeb zajistit se před ní. Rozsah úspory odrážejí náklady takového zajištění (stabilizační náklady).

Jednotná měna přináší transparentci. Lidé snadno srovnají ceny, mzdy, zisky, důchody a mnohé další částky v jednotlivých zemích zóny jednotné měny. Není potřeba přepočítávání podle proměnlivých směnných kurzů. Úsporu není snadné odhadovat. Psychologické účinky jsou však patrné.

Opomíjet nelze vnímání měny jako znaku státu. Zavedení eura tak mohlo a může být vnímáno – jak kladně, tak záporně – jako snaha napomoci proměně Evropské unie ve stát, či dokonce takovou proměnu potvrdit.

Zavádění jednotné měny se zvažovalo už v 70. letech 20. století po rozpadu brettonwoodského systému. Znemožnila jej však právě kurzová nestabilita a první poválečná recese. Promýšlelo se též později, kdy se evropská společenství snažila ustálit směnné kurzy pomocí tzv. evropského měnového systému (EMS). Toto snažení bylo totiž jen dílem úspěšné.

Společnou měnu nepředstavovala tehdy zavedená evropská měnová jednotka (ECU). Tato účetní jednotka sloužila pro neutrální vedení rostoucího rozpočtu evropských společenství a pro vyjádření objemu zemědělských a regionálních dotací. Její kurz se odvozoval od koše měn členských států. Běžně se však v ní vyjadřovaly též soukromé závazky.

Záměr zavést společnou měnu členské státy vyjádřily na počátku 90. let při založení Evropské unie rozšířením agendy nadále existujícího Evropského (hospodářského) společenství.

Tehdy se stanovily požadavky kladené na členské státy (konvergenční neboli maastrichtská kritéria). Žádala se (1) nezávislost centrálních bank členských států na politické moci, (2) srovnatelná inflace (pásmo 1,5 %), (3) srovnatelné úrokové míry (pásmo 2 %), (4) stabilní kurz národní měny (odchylyky původně do 2,25 %, posléze až 15 % od parity), (5) schodky veřejných rozpočtů do 3 % hrubého domácího produktu státu a (6) zadlužení veřejné sféry do 60 % téhož.

Politické potvrzení důležitosti rozpočtových hledisek též po zavedení jednotné měny se od roku 1997 označovalo jako pakt stability a růstu. Rozhodnutí o zavedení eura přijaly členské státy prostřednictvím Evropské rady v roce 1998, přestože se zmíněná rozpočtová hlediska neplnila. Přitom se provždy stanovily přepočítací koeficienty založené na dosavadním kurzu vůči zmíněné evropské měnové jednotce.

Jednotná měna byla zavedena v roce 1999 v účetní podobě. Během dalších let ji dočasně představovaly bankovky a mince bývalých měn. Evropská unie uložila členským státům a jejich obyvatelům úplnou kontinuitu všech peněžních plnění ze smluv a rozhodnutí. Všechna peněžní plnění zůstala zachována beze změny, částky se přepočítaly přepočítacími koeficienty. Tuto kontinuitu peněžních plnění respektovaly též další státy ve světě.

V roce 2002 se ukázalo, že stažení bankovek a mincí nahrazovaných měn a uvedení bankovek a mincí eura do oběhu bylo snazší, než se původně očekávalo.

Euro jako jednotnou měnu zavedlo jedenáct členských států, Řecko ji zavedlo v mezidobí před zavedením hotovosti jednotné měny.

Naopak Velká Británie a Dánsko záměr od počátku odmítaly kvůli nedostatku podpory ze strany svého obyvatelstva. Odmítnutí se právně potvrdilo (*opt-out*). Následně přistoupiť Švédsko tyto zdrženlivé státy doplnilo. Státy,

které se staly členy Evropské unie po roce 2000, mají formálněprávní povinnost o zavedení eura usilovat.

Během následujících let euro zavedly další státy. Nyní jej užívá osmnáct členských států (eurozóna). Jako nástupce dosud užívaných národních měn jej používají též miniaturní státy mající úzké vztahy s některým členským státem. Jednostranně jej přijaly některé menší nečlenské státy či územní celky.

Euro je mezinárodně všeobecně užívaná měna. Bankovky a mince obíhají v celém světě ve značném rozsahu. Běžné jsou mezinárodní bezhotovostní platby.

Jednotná měna si žádá jednotné emisní neboli centrální bankovníctví. Pro jeho přípravu byl zřízen Evropský měnový institut. Při zavedení se ustavila Evropská centrální banka. Evropské centrální bankovníctví (Eurosystem) má federální rysy. Centrální banky členských států, jež zavedly euro, působí nadále. Podílejí se na rozhodování Evropské centrální banky a provádějí její politiku.

Platby mezi bankami států eurozóny a některých dalších států se provádějí pomocí clearingového systému TARGET2. Byla přijata rovněž další opatření na zrychlení a zlevnění plateb uvnitř eurozóny a v celé Evropské unii.

Příčiny a projevy přehnaného zadlužení a hrozby platební neschopnosti

V roce 2007 začala celosvětová hospodářská recese (*global economic slowdown*). Tu doprovázel růst nezaměstnanosti. Rostly sociální výdaje s ní související. Banky se dostaly do potíží kvůli úpadkům dlužnických obchodních společností a poklesu cen nemovitostí zastavených za úvěry. Státy cítily potřebu mnohé z nich chránit před úpadkem. Nutné bylo rovněž zajištění vkladatelů bank, jež se nezachraňovaly. Přitom poklesly daňové výnosy, neboť podnikům se snížily zdaňované zisky a jednotlivcům výdělky.

Zadlužení mnoha států eurozóny tak prudce narůstalo. Některé členské státy začaly mít obtíže se zvládnutím svých už tak značných dluhů. Řecko by bylo od roku 2010 bez záchranných půjček a krácení dluhů v platební neschopnosti. Rovněž Portugalsko a Irsko se ocitly na jejím okraji. Itálie a Španělsko čelily velkým obtížím. Rychlý pád postihl rovněž Kypr. Pochybnosti se začaly vyslovovat ohledně veřejného hospodaření Slovinska, za rizikové se považují dokonce Francie a Belgie. Za rozpočtově zdravé se naopak považují Německo, Rakousko, Nizozemsko, Finsko, Lucembursko a chudší Estonsko a Slovensko.

Značné potíže s rovnováhou veřejných rozpočtů a s rostoucím zadlužením tížily ovšem rovněž některé členské státy s vlastní měnou, jmenovitě Maďarsko, Rumunsko a Lotyšsko. Naopak Velká Británie, Švédsko a Dánsko mají celkem zdravé hospodaření. Zhoršení stavu veřejných rozpočtů hrozí Polsku či Česku.

Všechny členské státy, jež měly potíže se svým veřejným zadlužením, výrazně překračovaly zmíněnou mez. Tu překračují ale také leckteré státy

považované za zdravé. Jen menšina členských států dodržuje pravidlo pro schodky.

Na pokraj platební neschopnosti se dostal též Island, jež spojuje s Evropskou unií takzvaný Evropský hospodářský prostor. Stejně propojené Norsko a částečně se na hospodářské integraci podílející Švýcarsko mají zdravé rozpočty.

Měnová krize vyvolaná zadlužením členských států

Státy eurozóny pochopitelně nemají vlastní měnovou politiku. Nemohou tak pomocí měnové expanze inflaci znehodnotit své dluhy. Nemohou ani devalvovat a zvýšit tak konkurenceschopnost na mezinárodních trzích.

Převládá mínění, že platebně neschopný členský stát nemůže nadále bez zavedení vlastní měny plnit nejen úkoly vyplývající ze členství v Evropské unii, ale především obvyklé role státu.

Vyloučení přehnaně zadluženého státu z eurozóny se nepředpokládá. Právně si tedy znovuzavedení vlastní měny nelze vynutit. Stejně tak se neočekává, že by se členský stát mohl rozhodnout pro odchod. Lisabonská smlouva sice zavědla možnost členského státu Evropskou unii opustit, s odchodem státu užívajícího euro se však nepočítalo, takže se nenaznačuje řešení měnových souvislostí.

Evropskou unií vnucené či dobrovolně zvolené zavedení vlastní měny členským státem, který nezvládá své veřejné zadlužení, by ovšem mělo nejen příznivé, ale také sporné účinky. Dalo by se očekávat, že by tato měna okamžitě oslabil. To by sice napomohlo obnovení konkurenceschopnosti bez obtížné vnitřní deflace cen a hlavně mezd, na druhé straně by však růst cen dovozu znamenal inflaci. Ani dopad na domácí výrobce a poskytovatele služeb by nemusel být jen příznivý, neboť ti mnohé suroviny, polotovary a vstupní služby dovážejí.

Přehnaně zadlužené státy eurozóny vlastní měnu patrně samy nezavedou. Nemělo by to podporu obyvatelstva. Výměnu eur za národní měnu lze nařídít vůči vkladům. Bez donucení se však nepodaří výměna bankovek a mincí nadále hodnotných eur za měnu, jež by hned oslabil.

Dřívější měnové zóny opouštěly státy usilující udržet pevnou měnu. Pro tento krok měly podporu obyvatelstva, jež rádo směnilo bankovky a mince za novou měnu. Zaznělo ostatně, že smysluplný by byl odchod nezadlužených severních států (jmenovitě Finsko, ale také Německo). Měna takových států by však rychle posílila, což by ovlivnilo vývoz a dovoz zboží a služeb.

Podobné dvojí účinky jako oddělení jednoho či několika států by mělo rozdělení na menší měnové unie (navrhuje se třeba „severní marka“ a jižní „olivové euro“), či dokonce znovuzavedení národních měn členských států.

Objevily se scénáře rozpadu eurozóny. Pro popsané důvody však dosud žádný její stát zavedení národní měny nepřipravoval a patrně ani nepřipravuje. Jistě, takové přípravy by se utajovaly, stěží by se ale utajily.

Hrozba rozpadu jednotné měny, tedy zavedení národních měn ve státech se zásadními rozpočtovými potížemi, vyvolala po roce 2010 výrazné pohyby peněz mezi státy eurozóny. Jednotná měna se volně používá v Evropské unii. To je její smysl. Pohyb bankovek a mincí se víceméně nedá sledovat. Jinak je tomu u bezhotovostních plateb. Salda zmíněného clearingového platebního systému TARGET2, jejichž vyrovnávání se nepředpokládá, prudce narostla. Odráží to především umístění úspor obyvatel Jihu v bankách Severu kvůli obavám o vklady ve slabých domácích bankách a očekávání znehodnocení případně nově zavedených měn vlastních států, jakož také omezení přeshraničního úvěrování.

Dopady odchodu, rozdělení či rozpadu jednotné měny na evropskou integraci

Jakýkoli odchod členského státu z eurozóny, natožpak její rozdělení na dvě či několik menších měnových unií, nebo dokonce úplný rozpad by několikerým způsobem ohrozil dosaženou hospodářskou integraci.

Různá očekávání budoucnosti národních měn by činila odlišně přitažlivou výměnu eur za ně. Při výměně by se muselo stanovit, kdo by dostal kterou novou měnu. Spíše by však jednotlivé státy zavádějící vlastní měny určily, komu eura za svou měnu vymění. Mnoho jednotlivců a právnických osob je přitom díky připomenutým svobodám nejen přeneseně, ale doslova v hraničních postaveních. Stěží by se dala nalézt hlediska spravedlivá vůči komukoli.

Pamatovat by se muselo rovněž na výměnu jednotné měny užívané ve značném objemu v dalších zemích, neměla-li by se Evropská unie a její členské státy znevěrohodnit před světovou veřejností.

Zavádění měn členských států by si žádalo omezení pohybu přes hranice, ba uzavření vnitřních hranic. To by mohlo vyvolat pokušení dále omezovat mezistátní obchod zbožím. Řada států čelí nyní hospodářskému poklesu. Některá odvětví trpí výrazně. Omezení dovozu by je mohlo ochránit.

Rozdělení jednotné měny na koš nově zavedených měn členských států jako postup opačný jejímu zavedení by se jevil jako jediné zcela spravedlivé řešení. Organizace takové výměny je však stěží představitelná.

Rozklad eurozóny by vyvolal nyní těžko odhadnutelné, bezpochyby však značné náklady. Související obtíže by patrně dále oslabil hospodářství jednotlivých států. Podle některých odborníků by se škodlivě projevil důsledek přílivu peněz z Jihu na Sever, patrný v nerovnováze systému TARGET2.

Učiněná, zaváděná a navrhovaná záchranná řešení

Záchranné půjčky příliš zadluženým členským státům, které začaly mít potíže se zajištěním dalších úvěrů, poskytovaly nejdříve jiné členské státy. Rychle

se však přistoupilo ke společnému postupu vůči předluženým státům. Členské státy ve spolupráci s Evropskou unií ustavily dočasné fondy, posléze byl ustaven trvalý fond a výpomoc přišla též zvnějšku.

Evropský finanční stabilizační mechanismus (EFSM) představoval zadlužení vlastní Evropské unie. Rozpočtový výnos byl zastaven bankám jako tzv. kolaterál. Touto cestou se podařilo získat 60 mld. eur.

Důležitějším fondem pro záchranné půjčky ve výši 440 mld. eur se stal Evropský nástroj finanční stability. Byl vytvořen dočasně jako obchodní společnost členských států mimo institucionální rámec Evropské unie. Jako trvalý fond pro poskytování záchranných půjček ve výši 780 mld. eur byl na základě zvláštní mezinárodní smlouvy států eurozóny zřízen Evropský stabilizační mechanismus (ESM). Mechanismus působí vedle institucí Evropské unie. Nepodílejí se na něm všechny členské státy. Důležitým pomocníkem byl celosvětově působící Mezinárodní měnový fond. Jím poskytnuté úvěry dosáhly výše 254 miliard eur.

Sama Evropská unie má přitom malý rozpočet (pro rok 2014 jen 136 mld. eur). To drobně překračuje pouhé procento hrubého domácího produktu členských států. Je to nesrovnatelně méně peněz ve srovnání se členskými státy.

Evropská unie nemá vlastní daně. Její příjmy tvoří odvody členských států, doplňkově podíl na sblížené dani z přidané hodnoty a cla na dovozy z nečlenských států. Hlavní výdaje představuje zemědělská politika a regionální politika, dále vlastní orgány, výzkum a vývoj a humanitární pomoc. Většina evropských dotací se poskytuje prostřednictvím členských států. Evropská unie nemá obvyklé státní výdaje. Neplatí provoz sítě úřadů a soudů. Nevydržuje vlastní policii ani armádu. Nemá ani rozsáhlé sociální programy.

Mechanismus tedy znamená značné navýšení společných prostředků. Pokud nebudou záchranné úvěry splácené, půjde o výrazný růst přerozdělování. Toto přerozdělování si vynutily okolnosti. Jeho politická legitimita by byla nízká.

Samo euro se zavedlo navzdory porušování stropů pro zadlužení členských států. Za příčinu krize se všeobecně považuje dlouhodobé porušování zmíněného paktu stability a růstu. Meze zadlužení a schodků veřejných rozpočtů se nikdy nedařilo Evropské unii prosazovat, zvláště pak poté, co si toleranci prodávily v roce 2005 Francie a Německo.

Nynější záchranné úvěry předluženým členským státům eurozóny proto členské státy se zdravými rozpočty podmiňují zpřísněním dohledu. Oživily se a posílily dosavadní nástroje. Vytvořily se nástroje nové. Vedle dohledu nad veřejnými rozpočty, tedy rozpočtovými schodky a veřejným zadlužením, se začaly sledovat též obchodní bilance jednotlivých členských států a soukromé zadlužení v nich.

Smlouva o stabilitě, řízení a spolupráci v eurozóně z roku 2012 *fiskální kompakt* požaduje od členských států, které ji přijaly, zavedení ústavních či srovnatelných opatření zakládajících samočinné snížení výdajů při nepříznivém vývoji veřejných rozpočtů (dluhové brzdy).

Podle dosud platných pravidel mají Evropská centrální banka a Eurosystem za hlavní úkol zajištění cenové stability. Napodobovat se tak měla úspěšná měnová politika poválečného západního Německa. *Bundesbank* pak měla být vzorem pro centrální bankovníctví Evropské unie.

Krise přinesla obrat. Vedení Evropské centrální banky a centrální banky jižních států prosadily uvolnění měnové politiky nad rámec odpovědi na hospodářskou recesi. Evropská centrální banka opakovaně nakupovala (*securities market programme* – SMP) dluhopisy příliš zadlužených členských států, když je nechtěli nadále nakupovat soukromí investoři. Od září 2012 banka vyjadřuje připravenost takto dále neomezeně intervenovat (*outright monetary transactions* – OMT).

Centrální banky jižních států se shovívavostí Evropské centrální banky během posledních let poskytly komerčním bankám těchto států půjčky v rozsahu a se splatností přesahujícími obvyklé dočasné výpomoci. Předěšlo se tak pádu těchto bank, trpících nesplácením úvěrů podniky a obyvatelstvem území, kde vypukla hospodářská recese a kde značně poklesly ceny nemovitostí zajišťujících úvěry.

Nárůst úročení státních dluhopisů přehnaně zadlužených členských států posílil volání po společném půjčování (*eurobonds*). Bylo navrženo několik modelů společných dluhopisů či zespolečenštění státních dluhopisů. Státy se zdravým hospodařením je ale dosud rozhodně odmítají.

Rovněž se debatuje o možnosti zvyšování příjmů Evropské unie samotné a jejich užití ke zmírňování hospodářské recese. To by si ovšem žádalo vypisování vlastních daní či rozsáhlejší vlastní zadlužování.

Řecko se ukázalo být natolik zadlužené, že své dluhy včas a plně splácet nedokáže. Po náročných vyjednáváních mezinárodních institucí, věřitelských států a bank se přistoupilo na krácení a odklad splatnosti pohledávek soukromých věřitelů (*haircut*) podobně jako v případě jiných státních bankrotů.

Přehodnocování úvěrové spolehlivosti členských států ratingovými agenturami vyvolalo kritiku, jakkoli nebylo vždy jasné, zda za nemístnou vstřícnost, nebo naopak za přísnost. Volalo se po zpřísnění dohledu a založení odpovědnosti. Navrhovalo se založení agentury evropské, neboť ty hlavní jsou americké.

Dopady dluhové a měnové krize na právní rámec

Původně se mělo za to, že členské státy vzájemně neručí za své dluhy, ba že se dokonce zakazuje členské státy zachraňovat mezistátními úvěry. Stejně tak se dovozoval zákaz nákupu státních dluhopisů Evropskou centrální bankou a vůbec za jediné přípustnou byla považována měnová politika sledující pevnost eura.

Nyní se prosadily záchranné půjčky pro přehnaně zadlužené členské státy. Evropská centrální banka začala provádět různá měnová opatření, která se zpravidla hodnotí jako hrozící vyvolat větší inflaci.

Dluhová a měnová krize ovlivnila výklady práva. Prosazuje se „pružný“ výklad. Poukazuje se na změnu okolností. Občas se zdůrazňují škodlivé následky dodržování pravidel či přímo nemožnost jejich dodržení. Leckdy se uvedená pravidla prostě přehlížejí a jejich porušení nijak nevysvětluje.

Jenom některé změny politiky byly potvrzené změnami práva. Jistě, přijala se nová nařízení, směrnice a rozhodnutí a změnila ta stávající. Zásadní změny zřizovacích smluv, jež stanovují základní pravidla, jsou však neprůchodné.

Ukazuje se přitom, že právní zakotvení zásad rozpočtové a měnové politiky ve zřizovacích smlouvách Evropské unie rozvíjí tradici pouze některých členských států. Další své rozpočty a měnu ovšem nikdy takto nesvazovaly.

Na úrovni Evropské unie není zřetelné, zda vůbec, a pokud ano, do jaké míry a jakým způsobem má být rozhodování ve věcech rozpočtových a měnových soudně přezkoumatelné. Některé členské státy mají zkušenost se zasahováním soudů do těchto záležitostí, většina nikoli.

Krize prohloubila sklon Evropské unie přijímat opatření a vytvářet příslušné právní rámce částí členských států (flexibilita). Důvodem je neochota či neschopnost zbývajících zapojit se při jejich právu veta. Příkladem je ostatně sama eurozóna. Rostoucí příklon k ní však vyvolává obavy ohledně soudržnosti celku.

Dluhová a měnová krize odhaluje povahu, možnosti a meze jednotlivých orgánů Evropské unie jako svazku států, jenž šíří, mírou a nástroji integrace členských států překonal běžné mezinárodní organizace, nestal se však spolkovým státem.

Rozhodujícími orgány jsou Evropská rada jako orgán sdružující premiéry a prezidenty jako hlavy výkonné moci členských států a Rada, sdružující jejich ministry financí a hospodářství. Členské státy činí klíčová rozhodnutí, neboť jen ony dokáží poskytnout peníze na záchranu příliš zadlužených členských států. Evropská komise nefunguje jako vláda federativního státu, nanejvýš jako koordinátor postupu členských států. Komise nemá politickou odpovědnost srovnatelnou s vládami parlamentních demokracií.

Podobně omezenou roli sehrává při zvládnání dluhové a měnové krize Evropský parlament. Existence oddělených politických scén ve členských státech přináší mimořádnou pestrost do tohoto přímo voleného tělesa. Výsledkem je neustavení koalic podporujících určité řešení a jejich kritika opozicí.

Do popředí se dostala pochopitelně Evropská centrální banka. Ukazuje se zřetelně, že klíčové pro určování měnové politiky jsou zájmy a představy centrálních bank členských států eurozóny.

Krize ještě zhoršila už tak odtazité postoj veřejnosti vůči Evropské unii, jejím orgánům a představitelům. Krizové události či záměry jejich řešení zapříčinily pády vlád a předčasné parlamentní volby. Jak ve státech zadlužených, tak ve státech zachraňujících vzrostl vliv euroskeptických a populistických stran. Prohloubily se rozdíly a rozpory mezi členskými státy. Tyto členské státy lze zhruba členit do pěti skupin. Zásadní pochopitelně je, zda příslušný stát zavedl euro,

nebo nadále užívá vlastní měnu. V prvním případě je nucen se podílet na řešení, ve druhém případě se může odtahovat. Přesto jsou skupiny patrné.

Jih (Řecko, Portugalsko, Španělsko, Itálie) je zadlužený, trpí sociální rigiditou, korupcí, neefektivní správou a nestabilní politikou. Sever (Německo, Finsko, Nizozemsko, Švédsko, Dánsko) s efektivní správou a vyváženou sociální ochranou odmítá rozsáhlejší přerozdělování a uvolnění měnové politiky a varuje před oslabováním standardů. Liberálnější Západ (Velká Británie, Irsko) se nechce zapojovat a dokáže zavést reformy. Východ (postsocialistické státy) vyčkává, váhá, bojí se, jako chudý pochopitelně nechce moc přispívat. Střed (Francie, Belgie, Lucembursko) trpí dílem neduhy Jihu, je však vyspělejší, přičemž hostitelství orgánů Evropské unie a středové postavení ho předurčuje k podpoře prohlubování integrace.

Krise obnažila skutečnost, že debata politiků, reflexe tisku, televize a internetu (blogy) a vnímání veřejnosti ohledně jednotlivých politických, sociálních a ekonomických otázek se odehrávají uvnitř členských států pomocí národních jazyků. Názory ohledně příčin se výrazně odlišují, ohledně řešení ani nemluvě. Pouze odborníci vedou odbornou debatu též v mezinárodním měřítku.

Krise odhalila celému světu slabost Evropské unie a rozdíly mezi členskými státy v záležitosti na první pohled spravované celkem. Evropská unie se prostě nepřipravila na určitá úskalí provozu eura.

Potřebné se ukázalo být angažmá vnějších mezinárodních organizací, zejména Mezinárodního měnového fondu. Jeho zkušenost se záchraným úvěrováním členských států je ovšem špatná. Odmítaly se podřídit obvyklým požadavkům. Mezinárodní měnový fond sdružující všechny státy světa se proto začal stavět odmítavě vůči dalším žádostem ze strany víceméně bohatých evropských států. Některé krizí postižené státy posílily spolupráci s nečlenskými státy (Rusko, Čína, Brazílie), přijímají od nich úvěry, privatizují své podniky investorům pocházejícím z těchto států.

Dlouhodobě se ví, že členské státy provádějí vlastní zahraniční a bezpečnostní politiku. Podobně členské státy vytvářejí a vyzbrojují své armády. Většina se sdružuje v Organizaci Severoatlantické smlouvy (NATO). Při údolostech, jakou je nynější napětí mezi Ruskem a Ukrajinou, nedokáže Evropská unie zaujímat jednotné postoje. Příčinou mohou být různá hodnocení zodpovědnosti a stavu těchto států, ale také různá obchodní závislost členských států na prvním jmenovaném. Dluhová a měnová krize však Evropskou unii i státy dál oslabuje.

Zvažování příčin krize jako předpoklad nalezení účinných řešení

Politici, novináři, odborníci a zájemci vedou debaty ohledně příčin dluhové krize řady vyspělých států. V případě států Eurozóny se pochopitelně zvažují dopady na euro, a také výhledy tohoto ojedinelého projektu. Postoje jednotlivců

a skupin pochopitelně utváří nejen jejich politická orientace a kulturní vzorce, ale také hmotné zájmy.

Neshoda ohledně příčin ztěžuje hledání nástrojů pro zvládnání či zmírnění krize. Na úrovni členských států se však nakonec zpravidla dosáhne prostřednictvím vlády a parlamentní většiny jednotných postojů a přístupů. Jistě, při rozpadech vládních koalic a po předčasných volbách se postoje a přístupy mohou měnit.

Na úrovni Evropské unie je však hledání shody složitější. Evropská byrokracie a politici se musejí dohodnout se členskými státy. Přitom jsou patrné zásadní názorové rozdíly mezi obyvateli členských států. Zřetelně se liší jednání národních politických elit.

Mnozí pozorovatelé hledají příčiny zejména ve členských státech. Poukazuje se na přemrštěnou, iniciativu podvazující a rozpočty zatěžující sociální ochranu a rigidní trh práce (jižní a střední státy). Rovněž se poukazuje na neefektivní a zkorumpovaný stát s nezodpovědnými politiky (jižní a východní státy). Přílišné zadlužení nejen státu a samosprávy, ale také podniků a jednotlivců se přičítá jejich nemístnému optimismu a nezodpovědnosti bank (Španělsko, Irsko, Kypr). Opomíjet nelze však ani problémy zapříčiněné integrací. Poukazuje se na předčasnou zavedení jednotné měny bez zavedení různých doplňujících opatření, přestože od počátku je „měnová unie“ též „hospodářská“.

Eurozóna se nejeví být optimální měnovou zónou. Jedna měnová politika nesevřídí všem. Během prvních let se prováděla expanze odpovídající potřebám málo rostoucího hospodářství centra eurozóny, což zvyšovalo inflaci na periférii. Nynější expanzivní politika naopak zhoršuje poměry centra. Oproti očekáváním se hospodářský cyklus nesblížil. Naopak, rozdíly se dále prohloubily.

Sblížení úrokových měr při zavedení eura zmátlo jak dlužníky, tak věřitele ve členských státech, jejichž obyvatelé, podniky, samospráva a státní moc samotná byli zvyklí na vyšší úroky. Namísto splacení dluhů se dále zadlužili. Splácení dluhů ve tvrdé měně je ale těžší.

Mnozí jsou přesvědčeni, že přetrvání jednotné měny si žádá rozsáhlejší rozpočet Evropské unie, zahrnující zastřené přerozdělování při provádění společných programů, které je potřebné ke zmírnění hospodářských výkyvů.

Možnosti federalizace Evropské unie

Spojené státy americké rovněž prošly hospodářskou recesí. Na ni *Federal Reserve Systém (Fed)* odpověděl měnovou expanzí. Během posledních let federální moc podporuje hospodářství, děje se tak ovšem na rychle rostoucí dluh.

Spojené státy tak mají jednotnou hospodářskou politiku, jakkoli se prohlubuje střet mezi hlavními politickými stranami a jejich frakcemi. To se odráží na výskytu krizí, při kterých se spouštějí dluhové brzdy a hrozí prudké škrty (*fiscal cliff*).

Při vzniku Spojených států federace převzala dluhy států vzniklé vedením války za nezávislost. Od té doby státům ale záchranné půjčky a příspěvky neposkytuje. Nicméně zajišťuje řadu služeb a přitom přerozdělováním mírní výkvy.

Možnosti federalizace Evropské unie po americkém vzoru jsou ovšem omezené. Odlišný byl původ a vývoj obou celků, jiné je pojetí ústřední moci a dílčích států. Evropská unie je mnohojazyčná a postrádá společný propojovací jazyk. To výrazně omezuje politickou, hospodářskou a společenskou integraci. Nejednotná je zahraniční a obranná politika, chybí ochota přerozdělovat více. Spojené státy tvoří jeden národ, Evropská unie spojuje různé národy.

Česko a jednotná měna

Česko se brzy po vstupu do Evropské unie stalo euroskeptické. To se odrazilo v nezavedení eura (oproti Slovensku). Zde je třeba zdůraznit, že zejména velké podniky již euro nemálo používají. Pro zavedení eura však v současné době nespĺňujeme podmínky. Navzdory rozpočtovým škrtnům totiž výrazně narostl státní dluh. Oproti řadě sousedních států nás trápí dlouhodobá hospodářská recese. Vedou se spory, zda je příčinou (ne)zavedení eura či něco jiného. Politická scéna se přeskupila, úřady se považují za neefektivní, všeobecné je přesvědčení o rozsáhlé korupci.

Váhání je však v době krize pochopitelné. Právní povinnost zavést euro je politicky neprosaditelná. Lze dokonce uvažovat o jejím zániku, neboť se zásadně změnila okolnosti. Nyní se sice hrozba rychlého rozpadu eurozóny zdá být zažehnána, ozdravení rozpočtů členských států je nicméně mnohaletý úkol a výsledky nejisté.

Důležité pro nás bude, zda během příštích let zavede euro Polsko, jediný soused bez něj. Pak bychom byli zcela obklopeni eurozónou.

Závěrečné zamyšlení nad bankovkami jednotné měny

Název „euro“ byl vybrán po odmítnutí názvu-zkratky ECU (čtené často jako *écu*, což byla středověká francouzská drobná mince) vlivným Německem. Jedná se ovšem vlastně o pouhou předponu.

Na eurobankovkách chybějí slovní vyjádření částky, výstraha před paděláním a označení vydavatele více než jen zkratkou. V ideálním případě by muselo být mnohojazyčné (až 24 jazyků), což není graficky zvládnutelné. Na averzu chybějí evropské osobnosti politiky, vědy, umění či hospodářství. Nikdo se nepokoušel je vybrat. Jako neutrální motiv byly zvoleny evropské architektonické styly a mosty.

Pohled na eurobankovky tak vypovídá o Evropské unii jako svazku států spojených více než v jiných mezinárodních organizacích, avšak neschopných a neochotných vytvořit stát. Nemají společný jazyk nejen skutečně, ale ani přeneseně. Váhání, zda takový svazek dokáže sdílet společnou měnu, je tak na místě.

Bedřich Stefan, Sedící II, 1930

Kultura a umění**Příbuzenské souvztažnosti hudby a slovesného umění**

VLADIMÍR SPOUSTA

„... hudba má být pro báseň tím, čím živost barev a šťastné mísení světla a stínu jsou pro bezúhonnou a úpravnou kresbu, sloužíce toliko k oživení tvarů, aniž by rysy jejich rušily.“

Christoph Willibald Gluck¹

Všichni, kdo přicházejí častěji do kontaktu se slovesným, výtvarným nebo hudebním uměním, kdo bývají svědky jejich zrodu a pokoušejí se proniknout k jejich podstatě, shodně dosvědčí, že báseň, obraz nebo hudební skladba mohou být již od okamžiku svého vzniku interpretovány celou řadou různých způsobů, přičemž všechny jsou oprávněné. Odrážejí nejen složitost tohoto světa, ale i odlišné životní zkušenosti, osobnostní výbavu, rozdílné vzdělanostní zázemí nebo různou naladěnost interpreta či recipienta v okamžiku vnímání.

Každé vpravdě umělecké dílo unáší v sobě tajemství i úžas nad bytím. „*Jde o to rozpoznat, co je úchvatné v pouhém faktu bytí,*“ medituje belgický básník Maurice Maeterlinck (+ 1949) ve svém Pokladu pokorných. Kde chybí úžas, tam chybí poezie, kde není víra, láska a pokora, nejsme schopni poznat a uznat řád, který je v nás i mimo nás. Umělecké dílo je „*nádooba s dvojitým dnem*“ (příměr básníka a filozofa V. Janovice); kdesi na dně zůstává něco, co zbývá, k čemu nemůžeme a co nás dráždí. To je to tajemství; když se ho tvořivým způsobem zmocníme, jsme obohaceni a odměněni. Oč chuději by zněl náš život, kdyby nebylo Bacha, Mozarta či Janáčka!

O umění se říká, že je to **myšlení v obrazech**, avšak působivost a přesvědčivost uměleckého díla nepramení z přesného, „fotografického“ zachycení reality. Spočívá v zobecnění jevů prostřednictvím typizace. „*O Parrhasiovi je známo, že se pustil v zápas se Zeuxidem. Zeuxis² přinesl hrozny tak dobře vystižené, že se na jeviště slétali ptáci; Parrhasios namaloval obrázek draperie, Zeuxis ji považoval za skutečnou roušku a žádal, aby ji Parrhasios odhrnul. Poznav svůj omyl, blahopřál Parrhasiovi, že oklamal umělce, kdežto on sám jen ptáky. Vypravovalo se dodatkem, že potom Zeuxis namaloval chlapce nesoícího hrozny,*

¹ Citováno z předmluvy k tištěné partitūře opery Alceste.

² Zeuxis (2. pol. 5. st. př. Kr.) – řecký malíř.

*a když se opět na ně slétali ptáci, vyčítal si hněvivě s touž upřímností, že namaloval hrozny lépe než chlapce, protože by se ho přece ptáci měli bát...*³

Umění prochází od doby svého vzniku neustále změnami. Rytmus jeho změn je však stále rychlejší a spolu s nimi se zrychluje i kvas estetických názorů na umění, na něž musí reagovat – byť mnohdy s velkým zpožděním – i teorie a praxe estetické a umělecké výchovy. Umění otevírá člověku nový přístup ke světu a současně hledá i metody, jak tento vztah co nejučinněji utvářet.

Náš styk s uměním se uskutečňuje v prostoru vymezeném (a omezeném) třemi entitami:

- *fyzikální podstatou* tohoto světa včetně umění,
- *biologickou podstatou* člověka jako živočišného druhu,
- *psychickými dispozicemi* jedince vstupujícího v kontakt s uměním.

Zrak a sluch zaujímají mezi ostatními smyslovými receptory člověka výjimečné postavení, a to nejen proto, že jimi získáváme naprostou většinu informací o okolním světě, ale také proto, že jen jimi – nebo především jimi (nebereme-li v úvahu handicapované jedince) – jsme schopni přijímat výpovědi tvůrců uměleckých děl kteréhokoli druhu. „*Zrak a sluch jsou ze všech smyslů jedině, jež můžeme nazývat smysly uměleckými.*“⁴

Jestliže nás výtvarné umění oslovuje a uchvacuje prostřednictvím zrakového receptoru a navozuje v našem nitru estetický prožitek a požitek především na bázi smyslového vjemu, pak při čtení nebo poslechu *slovesného díla*⁵ ono smyslové kontaktování má charakter pouhého zprostředkovatele, „tlumočnicka“ básnickovy vize. Viděné či slyšené, grafická nebo zvuková podoba slova nesoucí básníkovo poselství nám předestírá pouze ono vnější, smyslově postižitelné, avšak jen velmi málo (nebo téměř nic) nám neříká o tom, co ono slovo nese. *Slovo* jako shluk rozmanitě seskupených hlásek je pouhým *nosičem* svého významu, je znakem, *symbolem reálného* – vnější skutečnosti, vnitřního prožitku, představy či obrazu. A recipient teprve ve chvíli, kdy dešifruje symboliku básníkova slovního sdělení, má možnost nechat se strhnout a prožít s ním jeho po-city, nechat se okouzlit jeho představami, plody jeho obrazotvornosti a fantazie.

To, čím slovo upoutává naši pozornost a esteticky nás uspokojuje, není tedy jeho vizuální či zvuková podoba (i když i ona sama o sobě může mít určitou estetickou funkci), ale emocionálně, esteticky a racionálně nás uchvacují teprve *představy, obrazy a dojmy* transponované a rozvíjené básnickovým slovem. Básník uvádí své vize do nových souvislostí, jimiž v nás budí nejen reminiscence na skutečnosti v minulosti prožité, ale evokuje v našem vědomí a v našich před-

³ Plinius starší, 1974, s. 272.

⁴ ZICH, O. Psychologické typy umění. In *Hudba a národ*. Praha: 1940, s. 77.

⁵ Analogie nalezneme též při interpretaci a vnímání hudebních skladeb; viz výklady otázek hudebního sdělení (sémantičnost v hudbě, obsah v hudbě), jež jsou po dlouhou dobu jedním z ústředních témat hudební estetiky, sémiotiky a sémantiky.

stavách i zážitky v jiných souvislostech a nových asociacích, kvalitativně nové a dosud nepoznané. Přestože první impulzy provokující naše dřívější zkušenosti a představy mají nepochybně charakter smyslový a svou podstatou jsou to jevy veskrze fyzikální povahy (světlo jako viditelná část elektromagnetického záření a zvuk jako mechanické vlnění), vlastní estetické prožitky, které v nás slova vyvolávají, jsou na bezprostřední aktivitu našich smyslů nezávislé a rozvíjejí se bez jejich spoluúčasti. Při čtení slovesného díla vycházíme tedy z vjemů zrakových (z tvaru písmen a jejich shluků) a při jeho poslechu z vjemů sluchových (z charakteru zvuku, z intonace slova a modulace hlasu), ale dále na nich neupíváme, nesetrváváme při nich, ale zcela spontánně a nezávisle na obrazné či zvukové podobě slova odvíjíme spolu s představami a prožitky básníkovými představy a prožitky své vlastní. Zcela zřetelně si tuto skutečnost uvědomujeme ve chvíli, kdy přicházíme do kontaktu se slovesným dílem tlumočeným jazykem nám neznámým. Tehdy cítíme, jak v našem vnímání postupně narůstá ona pomyslná bariéra mezi zvukovými komponenty onoho jazyka jako nositeli výrazové složky slovesného díla a jeho sémantickou vrstvou, již nese slovo jako odraz a symbol určité reality.

Úzká *vnitřní spojitost hudby a slovesného umění* je determinována jejich genezí, je uložena v prapůvodu obou druhů umění. Od 70. let 20. století můžeme sledovat snahy amerických muzikologů odkrýt paralely hudby a jazyka. O výsledcích svých dlouhodobých výzkumů referují J. Sundberg a B. Lindblom v časopise *Cognition* (1976) a o rok později i S. Lerdaahl a R. Jackendoff v teoreticky orientovaném muzikologickém periodiku *Journal of Music Theory*⁶. Souběžně se k této problematice zasvěceně vyjádřil i renomovaný hudební skladatel a dirigent L. Bernstein. Tito badatelé při svém úsilí dopátrat se alespoň některých analogií mezi hudebním a jazykovým vyjádřením vycházeli z analýzy generativní struktury přirozeného jazyka, kterou použili k analýze generativních aspektů vnímání (ale i tvůrčího hudebního procesu) západní klasické hudby 18. a 19. století.

Představitelé tohoto názorového proudu se shodují v tom, že

- přirozený jazyk a západní klasická hudba 18. a 19. století mají mnoho společného;
- paralely mezi jazykem a hudbou existují, a to především (a hlavně) na úrovni formální analýzy, přičemž méně zřetelné (a obtížně doložitelné) jsou i v rovině zpracovávání informací v obou srovnávaných oblastech;
- v jazyce existují oblasti, které s hudbou *analogické nejsou*, a to např. v sémantické rovině jazyka a v oblasti striktních gramatických pravidel jazyka, pro něž v hudební tvorbě analogii nenacházíme (kompoziční poučky o tvorbě

⁶ LERDAHL, F.; JACKENDOFF, R. Toward a Formal Theory of Tonal Music. *Journal of Music Theory*. Spring 1977, p. 111–171.

akordů a jejich spojování nemají charakter pravidel, ale naopak skladatelé je záměrně nerespektují).

I když ve vzájemných vztazích mezi uměním tónů a slov je stále ještě dost nejasností, mnohé se jeví jako zřejmé. Hudba a poezie mají k sobě nepochybně velmi blízko a výrazně se vzájemně obohacují a ovlivňují. Spojením umělce slova s hudbou je umocňována **estetická a emocionální průbojnost obou druhů umění**. Bezpochyby můžeme souhlasit s Rudolfem Pečmanem⁷, že „slovo je přímým nositelem myšlenek a idejí, zatímco hudba je schopna tyto myšlenky a ideje pouze navodit a vyvolává mimohudební významové představy, aniž pracuje s konkrétním slovním a větným materiálem“. Stejně tak přitakáváme jeho konstatování, že „hudbě není dáno, aby vládla logikou slova“, ale že „má na druhou stranu schopnost hlubokého emocionálního záběru, byť přesně nepostížitelného“. Oponovat však budeme jeho názoru, že obě tato umění „pracují s rozdílnými a **nesouměřitelnými** (zvýraznil V. S.) výrazovými prostředky“. Nesouměřitelnost slova a tónu jako základních výrazových prostředků těchto uměleckých druhů je zpochybněna ve chvíli, kdy vnímáme výtvoř obou umělců (hudebního skladatele a básníka) v jejich znělé podobě v téměř čase. Tehdy si zřetelně uvědomujeme, že **poezie stejně jako hudba jsou ovládnány týmiž zákonitostmi** rytmickými a dynamickými, které umožňují básníkovi určité slovo zvýraznit sémanticky, „podtrhnout“ logickou závažnost určité části básně nebo emfaticky umocnit verš či frázi ve chvílích emocionálního napětí.

Stejně tak souměřitelně může být srovnáváno **slovo a tón** a oba fenomény poměřovány dalšími kategoriemi a výrazovými prvky, jejichž doménou je hudba. Není snad průkaznějšího dokladu o výrazové souběžnosti slova a hudby než v jejich *propojení melodickém*. Zejména rozdílný tónbr a délka samohlásek hraje důležitou roli při barevném tvarování melodické linie verše či řeči nevázané. Opakované návraty k témuž tónu nebo opakování téhož souzvuku, jež je motivováno onomatopoickými záměry skladatelovými, je velmi blízké básníkově aliteraci. Zvláště však při utváření jednotlivých veršů (a globálně i slok) vyjevuje básník vzácný *mysl pro řád* a soulad, který je adekvátní harmonickému citění a myšlení hudebního skladatele. Uzavřený soubor zjevných paralel a příbuzenských rysů tvoří jednak *obdobné kompoziční postupy* při tvorbě hudebního a slovesného díla, jednak obdobné základní postoje umělců obou druhů ke ztvárňované realitě. Tvůrčí proces v obou případech předjímá působivý nápad, originální myšlenka či neotřelý námět spolu s invenční potencí umělců. Oba mají možnost nápad či námět:

– prezentovat ve vstupních, úvodních partiích díla – *expoziční*;

⁷ PEČMAN, R. *Poezie a hudba. Průhledy k věčnému tématu*. Brno: Park kultury a oddechu, 1986, s. 43.

- rozvádět a propracovávat ho zvukovými prostředky slovními či hudebními – *dispozice* – a graficky (písmem či notami) ho zaznamenat;⁸
- díky zjitřené umělecké vynalézavosti nejrůznějšími působivými obraty ho přizdobovat – *dekorace, ornamentika*;
- kompozičně, tj. výrazově, dynamicky, rytmicky, agogicky nebo instrumentačně odstiňovat – *nuance a variace*;
- finální účín zvýraznit a umocnit neotřelým a zajímavým přednesem (např. veřejnou recitací básně či koncertní prezentací hudební skladby) – *representace*.

Tyto hudebně-slovesné kontinuity bývají posilovány nejednou i vnějškově: přejímáním, vzájemným propůjčováním a přenosem slovního označování hudebních či slovesných děl, která díky témuž výrazovému nebo kompozičnímu charakteru představují týž typ (např. balada, arabeska, preludium).

Ne vždy a všemi však bývají hudba a slovesné umění viděny a vnímány jako rovnocenní, vzájemně se doplňující partneři. Např. pro A. Schopenhauera „slova jsou a zůstanou hudbě cizím přídatkem podřadné ceny. Slova, jsou-li přidána k hudbě, musí zaujímat podřadné místo a musí se podřizovat hudbě“.⁹ Básníkovo slovo ztrácí po boku hudby v Schopenhauerových očích hodnotu jen proto, že hudba účinkuje na recipienta rychleji a mocněji než slovo. Jeho odmítavý postoj vůči poezii spojené s hudebním proudem ho přivádí až k výroku, kterým staví básníkovo slovo do područí hudby.

Třebaže nejsou takové názory v historii estetického myšlení ojedinělé a mnozí estetické (především však muzikologové) spojení slova s hudbou problematizují a zpochybňují jeho oprávněnost, zůstává neoddiskutovatelnou skutečností, že *umělecká díla koncipovaná na principu spojení obou umění* bývají posluchačsky úspěšná a právě díky symbióze obou umění i životná a nestárnoucí. Není pochyb o tom, že zásluhu na tom mívají často obě komponenty, ať již má konkrétní syntetické dílo podobu melodramu, písně, opery či kantáty.

Snažíme-li se nahlédnout do spleti vzájemných vztahů mezi hudebním, slovesným a výtvarným uměním, jsme si vědomi toho, že vstupujeme do hájemství umění s velkým U, které se vzpírá každé (i sebesmělejší) snaze „vykolíčkovat“ mu prostor, a priori mu vymezit teritorium jeho existence. Brání se houževnatě jakémukoli vymezování, v němž je implicitně obsaženo i omezování a nesvoboda, tedy to, co je umění bytostně cizí a je s ním neslučitelné. Uvědomme si tedy oba (autor i čtenář), že se snažíme uchopit neuchopitelné, postihnout nepostižitelné, vyslovit nevyslovitelné, definovat nedefinovatelné atd. I když vzájemná souvztažnost hudebního, výtvarného a slovesného (i dalších druhů) umění byla již

⁸ Generacemi skladatelů propracovanou a historicky ustálenou formou *dispozice* hudební myšlenky je *provedení* v sonátě.

⁹ A. Schopenhauer, 1994, s. 64.

mnohokrát podrobena zkoumání teoretiků umění i estetiků, styčné plochy a **prů-niky jednotlivých uměleckých druhů nejsou dostatečně prozkoumány** a také emocionální síla, jež je skryta v jejich organickém spojení, zůstává stále nedoceněna, a to jak v rovině uměnovědné, tak na poli uměnovýchovném.

Již při letném zamyšlení nad paralelami a analogiemi, jež nám poskytuje **poznání geneze a interpretace uměleckých děl** několika vybraných uměleckých druhů, zjišťujeme, kolik souvztažností a jakého druhu otvírá ony pomyslné dveře pochopení, porozumění a uznání tvůrčí umělecké činnosti. Teprve tehdy si v plném kontextu a ve všech souvislostech uvědomujeme existenci profesionální příbuznosti herce a sólového instrumentalisty, dirigenta a režiséra nebo funkční shodnost partitury, libreta a literárního filmového scénáře.

PARALELY A ANALOGIE GENEZE A INTERPRETACE UMĚLECKÉHO DÍLA			
	<i>hudebního</i>	<i>dramatického</i>	<i>filmového</i>
tvůrčí umělec	skladatel	dramatik libretista hudební skladatel výtvarník	scenárista hudební skladatel
umělecké dílo (grafický, znakový záznam)	hudební skladba v notovém záznamu (partitura)	drama literární dílo libreto	literární a filmový scénář
interpretační umělec výkonný	sólista orchestrální hráč	herec orchestrální hráč tanečník	herec orchestrální hráč sólista kameraman
interpretační umělec koordinující (integrující)	dirigent	režisér	režisér
artefakt (konkrétní realizace uměleckého díla)	hudební skladba v audiovizuální podobě	divadelní hra, opera v audio- vizuální podobě	filmové dílo v audiovizuální podobě

Sochařská avantgarda 20. a 30. let

JAROSLAV SEDLÁŘ

Mezi sochaři na počátku 20. století dlouho přežíval názor, že na sochařství, na rozdíl od malířství, nelze dost dobře uplatňovat požadavky moderních stylů, protože sochař je příliš závislý na zobrazování lidské figury. Prvními náznaky takového odporu k modernismu v českém sochařství byly již diskuse kolem kubismu v nově založené Skupině výtvarných umělců v Praze roku 1911, která vznikla na protest proti Spolku umělců Mánes a jeho časopisu *Volné směry*. Už od podzimu 1911 Skupina vydávala časopis Umělecký měsíčník, řešící vztah ke kubismu. Avšak na první výstavě v lednu a únoru roku 1912, otevřeně v Obecním domě v Praze, vystavil Josef Čapek expresionistický obraz *Matka s dítětem* (namalovaný roku 1910), Václav Špála fauvistický obraz *Eva*, rovněž z roku 1910 a Zdeněk Kratochvíl karikatury v podobném duchu. Byl to projev sporů mezi moderním a konzervativním pojetím kubismu, který chtěl Josef Čapek dokonce jen volně interpretovat, který však později opustil, aby se roku 1912 společně s ostatními členy Skupiny, Špálou, Brunnerem, Hofmanem a Chocholou – vrátil pokorně zpět do Spolku výtvarných umělců Mánes. Sochařství, reprezentované Janem Štursou, a jeho četnými žáky přenášenes až do třicátých let 20. století, rozvíjelo novoklasicismus, orientovaný na francouzské novoklasicisty konce 19. století a přes ně ještě na antický odkaz. Novoklasicistní sochařství a plastika, ať již figurální nebo dekorativní, byla upřednostňována u všech oficiálních státních zakázek, i na soukromých stavbách a veřejných budovách a metaforicky můžeme říci, že novoklasicismus dostihl i Otto Gutfreunda, přirozeně opět v oficiálních zakázkách, financovaných republikou nebo soukromníky. I jeho monumentální tvorba byla kolem poloviny 20. let vytěžována a rozměňována na budovách státních institucí, škol a peněžních ústavů.

Světlem ovšem již dlouho vítězně táhlo moderní umění, pomineme-li postimpresionismus a secesi, reprezentované expresionismem a zejména kubismem, ze kterého vyrostl konstruktivismus, jenž už jednoznačně vystupuje jako racionálně formová avantgarda. Ta zasáhla celou Evropu a následně i ostatní svět evropského kulturního okruhu. Konstruktivismus vznikl v Rusku, projevil se jako důsledek kubisticko-futuristických snah a od roku 1913 se vyznačoval touto po ryzím malířství a sochařství. Je to umělecké hnutí 20. století, které patří do imanentního vývoje geometrické abstrakce a usiluje o vytváření uměleckých děl z geometrických, stereometrických nebo technoidních prvků a forem, které mají odpovídat vědeckotechnickému pokroku moderního světa. Rozvinul ho Vladimír Tatlin, jehož po návštěvě Berlína a především Paříže inspirovaly Picassovy konstruované reliéfy z různých hmot, které Picasso zhotovoval

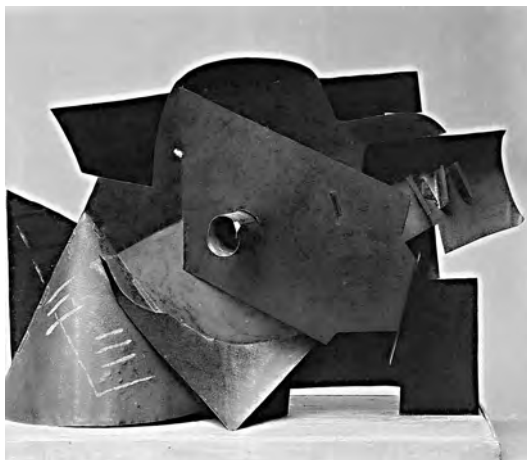
Konstantin Brancusi, Spící múza, 1912

v letech 1912–1914. Tatlin vytvořil své tzv. malířské reliéfy v zimních měsících roku 1913–1914. Jsou to ryze konstruktivní studie, zkoumající prostorové vztahy nejen pomocí sklonu jednotlivých plánů, ale také pomocí rozlišení vlastností použitých materiálů. Poprvé se v sochařství narušuje kontinuita napodobování skutečnosti. Podle Tatlina látka existuje díky svým vlastnostem a hranice vlastností jednotlivých materiálů jsou nepřekročitelné. Průhlednost a tvrdost skla není možné nahradit jiným materiálem nebo jej imitovat na plátně. Tatlin pro *Malířské reliéfy* používal dřevo, kov, sklo, štuk, lepenku, plavenou křidu a tyto materiály mezi sebou spojoval, lepil, pomalovával, poprašoval. Podobně používal materiály i metodu zacházení s vlastnostmi látek Alexandr Archipenko, který žil od roku 1908 v Paříži a který byl tehdy vedle Picassa středem uměleckého světa avantgardy v Paříži.

Vliv ruských konstruktivistů na umělecké projevy v západní Evropě byl značný, zvláště po roce 1920, kdy umělecká centra Západu se stala útočištěm umělců prchajících z Ruska. Kromě Tatlina vyznávali nový směr v Rusku Alexandr Rodčenko, Naum Gabo a jeho bratr Antoine Pevsner (Alexej) a El Lissickij. A v roce 1920 vydali Naum Gabo a Antoine Pevsner *Realistický manifest* (Realističeskij manifest), ve kterém stanovili prostor a čas jako základní ideu konstruktivismu, ale také plošnost a vícedimenzionalitu skulptury. Antoine Pevsner po krátkém pobytu v Německu (1921–1923) odjel do Paříže, kde vstoupil (1929–1930) do skupiny Cercle et Carré. V té době se již znal s Alexandrem Archipenkem i Konstantinem Brancusim, který v Paříži předváděl své nejmodernější plastiky ve tvaru vejce jako základ sochařského elementarismu a mnohé další. V novém ateliéru Brancusi konečně došel k prvním, zcela samostatným řešením; zde se zbavil posledních zbytků naučených konvencí a dospěl k té tvůrčí svobodě, po které toužil. Základním dílem toho období je *Spící múza*, ležící hlava ženy, kterou stále zjednodušoval. Od roku 1906 (zároveň se

rodí kubismus) do roku 1910 trvá tento pozvolný proces zjednodušování. „Prostota není cílem umění,“ napsal Brancusi později, „ale k prostotě docházíme nutně tím, že se blížíme ke skutečnému smyslu věcí.“ První ze základních prvků jeho plastické řeči se stal tedy vejčitý tvar – ovoid, dokonalý ve své nikde neukončené uzavřenosti, fascinující svým hladkým povrchem a napětím, které působí zevnitř. Vejce je zajímavější než studeně dokonalý tvar koule. Vejce je pro něho symbol země, vřetenem ptačího trupu je ztělesněním vzduchu. Vodě odpovídá ryba s plochým, na obě strany zúženým tělem. V roce 1920 vystavil v *Salon des Indépendants* sochu *Princezna X*, kvůli které byl obviňován z holdování falickému symbolu, a naopak André Bretonem byl pozván na Festival DADA.

Ve 20. letech se přesunulo těžiště konstruktivismu do Bauhausu v Německu, do mezinárodní skupiny Abstraction-Création ve Francii a do skupiny De Stijl v Holandsku. Konstruktivismus se objevil i v českých zemích, především v architektuře a v typografii, teoreticky ho přebíral a propagoval Karel Teige, hlavní teoretik funkcionalismu. Funkcionalismus vyžadoval výrobní i spotřební ekonomiku a poprvé v historii řešil otázky spotřeby v přímé závislosti na průmyslovém designu. Ideje funkcionalismu a moderny hlásal u nás Umělecký svaz Devětsil, založený 5. října 1920 v kavárně Union v Praze. Ten se stal skutečným centrem české avantgardy dvacátých let. Od roku 1924 do roku 1927 Devětsil oficiálně působil také v Brně, kde vydával významný časopis s mezinárodním ohlasem *Pásmo*, a navázal mezinárodní kontakty s evropskými avantgardními středisky, s jejichž programy vykazoval významné shody a jejichž ideje i poetiku přibližoval zainteresovanému publiku v periodikách *Disk*, *Pásmo* a *ReD*.

Henri Laurens, Kytara, 1914

Vincenc Makovský,
Hlava-přilba
(Hlava II),
1926–1927

České sochařství v první čtvrtině 20. století lpělo na rozdíl od malířství, které navázalo na moderní tendence evropské a světové, kromě civilismu na konzervativním novoklasicismu a naivním realismu až do třicátých let. Podmínky připravené konstruktivismem a funkcionalismem však ve druhé polovině 20. let náhle podnítily i v našem sochařství odvahu k modernímu projevu. Po vyznění sociálního umění na konci dvacátých let modifikuje většina představitelů tohoto proudu svoji tvorbu ve smyslu moderního realismu individuálně odstíněného (v duchu Gabova a Pevsnerova Realistického manifestu). Počítáme sem Vincence Makovského, Hanu Wichterlovou, Bedřicha Stefana a částečně i Josefa Wagnera. Byli to však především dva umělci, Vincenc Makovský a Hana Wichterlová, kteří odjeli do Paříže, kde žili společně v letech 1926–1930, kde však nedokázali hlouběji proniknout do pařížského prostředí. Spíše se zde ponořili do uměleckého života moderny, aniž by sami vystavovali nebo se podíleli na kolektivních výstavách. Paříž je ovšem zahltila novými podněty. Nejdříve se seznamovali s kypícím uměleckým děním, nasávali a přijímali aktuální podněty světové avantgardy. Je zajímavé, že právě v letech 1926–1927 vznikají nejvýznamnější moderní plastiky Vincence Makovského, *Hlava-vejce* a *Hlava-přilba*, které navazují přímo na plastiky Constantina Brancusiho. V Paříži se tedy začínají rýsovat prvé obrysy budoucího českého moderního sochařství. Znamenalo to jednak definitivní vyrovnání se s doznívajícím kubismem a sociálním civilismem, jednak rychlé osvojení svobodnějších výrazových prostředků, nacházejících se na pomezí abstrakce a figurace. Nejvýznamnějším objevem se stal Brancusiho ovoid, vejce jako počátek zrození i světa, elementární tvar. Makovského však nezajímalo vejce jako abstraktní objekt či konečná forma. Do jeho tvaru, stojícího na soklu, udělal dramatický zásek, odnímající mu hmotnost a rozevírající ho do prostoru. To mu umožnilo, že dopadající světlo ostře zvýraznilo vnitřní plochy sochy. Právě proto Makovského *Hlavu-vejce* můžeme označit za první plastiku, ve které se české moderní sochařství začíná vyrovnávat s evropskými tvůrci podněty. Ještě výraznější je to na dalším jeho díle, a to na soše vytesané do opuky a nazvané *Hlava-přilba* (1926–1927). Její v podstatě dutý obal sochař prorazil několik záseků, které ozvláštňují a individualizují poněkud pasivně, až nemotorně vyhlížející tvar. Obě plastiky, korespondující se sokly, na kterých stojí, jsou komplementární: *Hlava-vejce* vyjadřuje ženský, *Hlava-přilba* mužský princip. Hrubé záseky do plastiky poukazují na Makovského brutalismus, zásadně formující jeho práci až do poloviny třicátých let. Naopak abstraktní plastikou je *Torzo* (1929), kde na asymetrické podnoží stojí temný, jakoby

přírodní valoun reprezentující ženské tělo. Makovského brutalismus náhle do-
stihuje ještě Brancusiho elementárnost, a to právě využíváním vejčitého tvaru,
jak dokládají sochy *Hlava II* (1926–1929), *Stojící žena s vázou* (1929) a jiné.

V Paříži Makovský řešil před abstraktní avantgardou dilema – vyrovnání se
s tradiční figurální orientací. Uvědomil si velice dobře, že další vývoj sochařství
již nebude možné rozvíjet tradičním způsobem. Nicméně mu bylo jasné, že
i v moderním pojetí sochy bude třeba zachovat jasně artikulovaný tvar, který je
nezbytným základem každé plastiky, zároveň ale nelze ulpívat jen na povrchu
a dílo je třeba obohacovat, jednoduchý tvar ozvláštňovat, rozvrstvovat i jinak
rozrušovat. Je to zřejmé z *Hlavy II* (1926–1927), na které ovoid obohatil kubi-
zujícími záseky-fragmenty, nezávislými na jejím antropomorfním vzhledu. Za-
tímco na některých plastikách očišťoval tvar do splývavé vyhlazenosti, kdy
pohled diváka klouzal po jeho jemných hranách, na jiných naopak narážel na
nejrůznější výčnělky a prohlubiny, takže se plastický povrch stával výrazně di-
skontinuitní. Představovalo-li *Torzo* (1929) určitý extrémní až abstraktní moment
v Makovského tvorbě, pak ten nadále již nerozvíjel a začal se zabývat separací
jednotlivých tělesných částí. Přes občasné přitakání avantgardním přístupům se
však nevzdával představy plastického celku, který si jistil využíváním zavede-
ných sochařských témat. Jasně to ukazuje jeho práce z let 1929–1930, reflektující
vyloženě dezintegrační tvárný proces třicátých let, jímž se takto rychle dostává
do vůdčí pozice českého moderního sochařství. Připomíná to jak volně stojící
plastika *Žena-kytara* (1929), vytvořená pouze z plechu a sádry, tak kubizující
reliéf *Ležící žena*. *Žena-kytara* je skvělým příkladem sloučení postkubisticky
promodelovaného těla, členěného dokonce prázdňným vnitřním prostorem, s ko-
vovou konstrukcí, jejíž vztah k sádrovému tvaru je sice volný, nicméně tenká
linie drátu je umístěna na osu torza. Makovský zapojil dva cizorodé prvky do
jednoho celku, aniž by je k sobě natrvalo připevnil. Hlavní účinek tak již netkví

Vincenc Makovský, *Ležící žena*, 1929

Vincenc Makovský,
Žena kytara,
1929

v jednodušším tvaru, nýbrž ve spolupůsobení několika různých tvarů a materiálů. V ještě složitější a umělecky promyšlenější podobě se tento Makovského sklon projevuje v hlubokém reliéfu nazvaném *Ležící žena* (1929). Je to dílo avantgardní, naplněné živočišným, zároveň však i sochařským vitalismem, který rozehrává naplno radikální tvůrčí práci s hmotou i prostorem, využívá nových materiálů vnesených do sochařství konstruktivismem, a metodou práce přizpůsobující si ženské tělo. Zatímco na kubizující asambláži *Žena-kytara* měla postava ženy organický charakter, téměř lyrický výraz, na reliéfu *Ležící ženy* vystupuje do popředí již syrovost plastické rozvolněnosti tělesných forem, jejichž drsnost zdůrazňuje ještě použití silného plechu na pozadí plastiky a kramlovitých želez, která spojují jednotlivé tvary ženské postavy, aby je udržela pohromadě. Jak to bylo již výstižně napsáno, „letmý pohled vyvolává dojem, že se díváme do nitra kamenného lomu s kusy poházených

kovů. Postupně však zjistíme, že tvary-balvany nejsou nesmyslně rozházené, ale že ve velmi hrubých obrysech opisují formy ženského těla, pojatého snad nejživelněji z celého tehdejšího českého sochařství.“ Umělec jako by vytrhával fragmenty hmoty z reálného světa a naházal je do hrubé podoby na zádech ležící ženské postavy. Zdánlivě náhodně rozhozené jednotlivé kusy ležící ženy, individuální části, které samy o sobě mají jakési tvary o vlastním objemu a prostoru, jsou však při pozornějším zkoumání jednotným celkem. Paže spojuje totiž železná kramle, v místě chodidel z reliéfu vybíhá zahnutý plech. Kovové prvky vkloubil Makovský do opukového základu ještě integrálněji než na soše *Žena-kytara*, ve které rozpoznal, že i neplastické kusy jiného materiálu se mohou stát součástí sochařského celku, i když jde pouze o detail, který se však v tomto případě silně uplatňuje především z vizuálního hlediska. Reliéf tedy není v žádném případě abstraktní, ale naprosto moderně, avantgardně pojatý. Volně paralely bychom snad mohli hledat v Picassových obrazech, daleko bližší se nám však jeví asambláž Henriho Laurence *Kytara* (1914), sestavená z kovových plechů. V reliéfu ležící ženy můžeme vidět také brutální umělcův útok na lyrické tvarosloví zobrazující obvykle ženské postavy tradičním, třeba novoklasici-stním stylem. Zároveň je v tom obsažen jistě i pocit mužské nadřazenosti nad neartikulovanou amorfni hmotou, které může suverénní umělec kdykoliv vtisknout svoji vizi.

Hlava-vejce otevřela Makovskému osobní přístup, který zpočátku tkvěl v pouhém vyseknutí kusu hmoty z plného tvaru. Toto pojetí mělo nejen for-

mální, ale i symbolické významy. Umožnilo práci s pozitivním a negativním, plným a prázdným či konvexním a konkávním tvarem a prostorem. Makovský ale nezůstal pouze u figurativního námětu, protože kolem roku 1930 se dostal také k abstrakci. Tehdy vytvořil tzv. *Návrh plastiky na bazén* (1930). Základ plastiky tvoří pohybující se křivka, vycházející ještě z kubistického tvarosloví, která se zabodává do nepravidelné koule. Makovský tak využil kontrastu dramaticky se rozvíjejícího tvaru a pasivní, velmi volně modelované koule, ležící na okraji soklu. Spojení plného plastického tvaru a prázdného prostoru na *Návrhu plastiky na bazén* našlo potom své radikální vyústění v plastice *Člověk* (1931 nedochovala se), složené pouze ze dvou prázdných obdélníků, spodního, uzavřeného, a horního, vyseknutého. V této plastice jednak vyvrcholil Makovského zájem o vnitřní prostor, pronikající kolem roku 1928–1929 do prázdného jádra, jednak o co nejobecnější zobrazení lidského těla, které jako by nevycházelo z fyziognomie, ale podávalo jeho analogický výraz. V *Člověku*, ve kterém do určité míry rezonovaly i formy plastiky Archipenko a snad i africké kultovní idoly, vytvořil Makovský jednu z nejdohodnějších plastik českého meziválečného sochařství. Statické vnější obvodové linie dynamizovaly vnitřní, vymezující prázdný prostor. Makovský zřejmě záměrně zvolil pro plastiku označení *Člověk*, nikoli *Muž* či *Žena*. Vycházelo-li ještě *Torzo* (1929) z ženského těla, plastika nazvaná *Člověk* zobrazuje obecný typ figury, nikoliv jedince, jedinečnou identitu. V tom smyslu se stala plastika *Člověk* mezní sochou, stojící mezi formálním a významovým pojetím, mezi tvarovou abstrakcí a obsahem, tedy hraničním sochařským projevem.

Vnitřní prostor, který Makovský řešil v plastice *Člověk* a který byl jedním z požadavků Realistického manifestu Naum Gaba a Antoine Pevsnera, řešil Makovský aktuálně ještě v nevelkém skulpturálním díle nazvaném *Hlava-zahradní lampa* (1932). Jím končí konvolut dosavadních hlav a zároveň vrcholí

Vincenc Makovský, Návrh plastiky pro bazén, 1930

Bedřich Stefan,
Sedící III, 1930

řešení prostoru sochy. Kulovitý tvar sochy obklopuje prázdno, do kterého můžeme nahlédnout proraženými nepravidelnými otvory. Můžeme se tedy domnívat, že takové prázdno uprostřed soch *Člověk a Hlava-zahradní lampa*, bylo také dobovým, avantgardou naprosto intenzivně sledovaným abstraktněním hmoty, kterou silně evokuje právě takový zhuštěný prostor. Povrch zejména druhé sochy se stal slupkou, avšak neoddělitelnou, vnitřního prostoru. Jak uvádějí někteří teoretici „V *Hlavě-zahradní lampě* se tak Makovský přiblížil obdobnému řešení, o jaké usiloval Jacques Lipchitz v *Helmě* (1932), založené rovněž na prázdném vnitřním prostoru, přístupném několika otvory v obalu. Tento silně abstraktní vztah ke hmotě byl však pouze jedním z okruhů,

jmž se začátkem třicátých let Makovský věnoval. Současně se u něho projevila tendence, která ho přivádí mezi členy formující se surrealistické skupiny.“

Rovněž Hana Wichterlová, žačka Jana Štursy, v Paříži zcela zapoměla na někdejší akademické školení a v atmosféře moderní metropole, zejména když uviděla sochy Brancusiho, zachytila závan čehosi nového, jak ukazuje již z této doby *Torzo s vázou* (1928), socha vytesaná ze dřeva, ještě tedy z klasického materiálu, ale již jednoznačně ovlivněná Brancusim. Byla to doba, kdy za velkého povzbuzování Vincencem Makovským se v Paříži osvobodila ode všech předchozích vlivů klasického sochařství, intenzivně studovala moderní umění, nejprve kubistickou plastiku a brzy na to avantgardní dílo Konstantina Brancusiho. Jak se sama vyjádřila: „Nejsilnější dojem na mě udělal Brancusi, to ve mně vzbudilo touhu po syntetické, jednoduché formě.“ V jeho duchu realizovala první abstrahující plastiky, jakými byly *Kompozice (Pomeranč)*, *Torzo s vázou* (uváděné někdy jako *Mateřství*) a archaizující *Podobizna Vincence Makovského* (1929–1930), s nímž se léta přátelila. Námětem *Kompozice* (1929–1930) je již elementární prvek, a to koule se zařezávající se plochou, jako by to vše doslova viselo v prázdnu. Sochařka zde již řeší problém prostoru jako Makovský, a to opět v duchu Realistického manifestu, protože organické, zčásti ještě kubizované silokřivky připomínající zvednuté ruce nesou konstruktivistický prvek – kouli. Koule tvoří prostorové jádro, dotvářené ovšem i plochou vertikálně kouli prořezávajícího plechu, která je rovněž důležitým prostorotvorným prvkem. V *Kompozici* tedy vítězí přímo paradigmaticky působící moderní Brancusiovský elementarismus.

Pokud jde o *Torzo s vázou*, jehož tvar evokuje v celkovém objemu ženskou postavu, pak ovoid nacházející se zhruba uprostřed sochy svou vejčitou podobou působí jako dítě. Pod ním běží ve spodní části poměrně hrubý zářez, který naznačuje, jako by dítě bylo nesené, takže hlavní je koncentrace kolem středu, což opět vyvolává dojem centrálního jádra, do kterého se soustřeďuje také smysl nebo význam vyobrazení, což často vede k názvu *Torzo s vázou* (Mateřství). Z hlediska avantgardního pojetí by mohlo být lhostejné, zda se jedná o dítě nebo o vázu, protože rozhodující je kompoziční jednota dvou tvarů, z nichž pro ovlivnění Brancusim je důležitý především ovoid nebo vejce, které doplňuje celkovou kompozici skulptury. Sochařka ovšem nepřekonalala ještě úplně nutkavou potřebu organického tvaru, který konec konců také evokoval onu představu mateřství. Příznačné pro její cítění organického tvaru je také to, že *Torzo s vázou* není mnohahohledové jako u jejích pozdějších plastik, protože zadní strana nenabízí detailnější opracování dřeva. Přesto kolem ovoidu můžeme zaznamenat jakousi rotaci, rozevírání, které skulpturu otevírá do prostoru, takže vzniká dojem jistého vypadávání z těla postavy, což připomene Brancusiho *První křik* (1917–1922).

Přibližně ve stejné době jako Wichterlová *Torzo s vázou*, provedl Makovský *Hlavu-vejce* (1926–1927), jistě za vzájemného povzbuzování. U obou autorů, do jejichž pozornosti vstoupil ovoid téměř současně, není ponechán v původním archetypálním významu; u Wichterlové představuje vázu, u Makovského hlavu. Zájem o něj vyplynul ze společného obdivu k dílu Konstantina Brancusiho, jehož *Socha pro slepce* byla vystavena na jaře roku 1926 na *Salon des Indépendants*.

Poslední ze tří moderně orientovaných „pařížských“ realizací Wichterlové byl nezvykle radikálně pojatý sádrový *Portrét Vincence Makovského* (1930). Hlavu Hana Wichterlová pojala jako elementární prostorový motiv, jako hmotný ovál, do něhož pronikla jediným hlubokým zářezem. I když zářez

Josef Wagner, Albatros, 1934

Josef Wagner, Ležící torzo, 1933

zachycuje cosi z fyziognomie Vincence Makovského, jeho vysunutou bradu a čelo, v žádném případě nejde o portrét v běžném slova smyslu. A opět jako v *Torzu s vázou* zde máme apriorní zásek do hmoty, který je součástí celkového prostorového uspořádání hmoty a prostorové rozetnutí objektu. „Wichterlová záměrně odebrala z hlavy všechny přebytečné tělesné části. Již v tomto posunu, vedoucím od empiricky konkrétního k obecnému, podala nový typ podobizny, která sice stírá individuální rysy, ale současně vyjadřuje skrytou podstatu portrétovaného. Hlava představuje i určitý ironický osten vůči tehdejšímu portrétnímu sochařství, zcela v duchu avantgardy.“

Brutalistická hlava Makovského, na níž upoutává zobecňující, horizontální zásek, se nejen podobá Makovského *Hlavě-vejci* (obě plastiky ostatně vznikly v bezprostředním sousedství), ale i tehdy oblíbené černošské plastice, ve které byly obdobné přístupy velmi časté. V českém umění dokonce *Hlava Vincence Makovského* založila určitou tradici, na níž s velkou pravděpodobností navázal Ladislav Zívř či mnoho dalších, mladších autorů.

Nejen portrétem Vincence Makovského, ale i vegetabilními motivy bývá sochařka spojována s Konstantinem Brancusim. Určitý vliv je patrný zejména z její rané tvorby. Nejvíce ji zaujaly Brancusiho *Letící ptáci* a *Ryby*, kritičtěji přijímá ovoidy a realizace z Tirgu Jiu, které podle jejího názoru postrádaly vnitřní pohyb.

V roce 1930 se vrátili Hana Wichterlová a Vincenc Makovský do Prahy. Po určitých rozporuplných realizacích, jako byla plastika *Mrtvý pták* a reliéf *Hudební nástroje*, projevujících jak její zájem o esenciální realismus, tak o doznívající syntetický kubismus, dospěla Wichterlová ke své prvé významné pražské realizaci, k *Pupenu* (1932), který byl její úvodní vegetabilní plastikou. Po druhé světové válce, v delších časových intervalech, vznikla ještě *Pecka* (1964), *Lusk* (1967–1968) a *Jádro* (1976). Inspirací všech vegetabilních plastik, podávajících mnohonásobné zvětšení výchozího motivu, byl vždy konkrétní přírodní námět.

Vzepjatý, mírně prohnutý tvar *Pupenu*, nadaný ze všech vegetabilních motivů největším vnitřním pnutím, se asymetricky zakončeným, nepravidelně seříznutým břitem horní hrany zabodává do prostoru. Jeho významné postavení v rámci českého moderního sochařství, kterým autorka dodatečně zhodnotila pařížský pobyt, se všeobecně uznává. *Pupen* do tehdejšího umění vnesl oživující impulz, vymykající se dobovému kontextu jak výrazovým, tak významovým zacílením. Tématem sochy se stal přírodní motiv, naprosto cizí dosud převážně figurální plastice. Wichterlová se však nespécializovala na kultivaci přírodních, bezpočtukrát variovatelných forem ani jí nešlo o vytvoření abstraktní plastiky. V českém meziválečném sochařství, které z jedné strany obměňovalo akademická témata Jana Štursy, zaměřená především na stojící ženské figury, z druhé bylo stimulováno vlnou stále se rozměňujícího gutfreundovského civilismu, byl *Pupen* tak nečekaný, že stěží mohl být přímo následován či akceptován. Jeho zásadní postavení v našem moderním umění vyplynulo o třicet let později, kdy byla výjimečná práce se symbolickými kvalitami pramenícími z intuitivních sfér nevědomí teprve doceněna, zvláště surrealisty, kteří v něm zahlédli velice vzdálený ještě ohlas Brancusiho sochy *Princezna X*.

Jedním ze zjevných a typických znaků sochařství nastupujících avantgardních autorů je zřetelné odmítnutí tradičních figurálních témat, která vedla k bezobsažnému, čistě formálnímu projevu, uspokojujícímu jak dobové publikum, tak oficiální zákazníky. Tak i Bedřich Stefan, podobně jako Vincenc Makovský a Hana Wichterlová, přistoupil na formální experiment, „který se v odstupu času jeví jako jedna z nejvýznamnějších kapitol českého sochařství, navazujícího na progresivní tendence soudobého evropského umění“. Stefan, na rozdíl od Makovského a Wichterlové, po odeznění gutfreundovského civilismu usiloval nejprve o využití a poté o překonání kubismu, který mu dovolil aplikovat konvexní a konkávní řezané plochy, jimiž vymezoval prostorové plány uvnitř kamenného bloku například v sousoší *Pierot a Kolombína* (1926) a ještě důsledněji v plastice *Hlava* (1927), vystavěné ze zborcených a prolomených ploch, které mu dovolily propojit vnitřní a vnější prostor. Kubistické postupy pak propojoval s expresionistickými, například v plastice *Ležící* (1927–1928). Skladbu postavenou opět na konvexních a konkávních formách realizoval v čtelných sedících aktech, které převáděl do avantgardních podob, od výchozí realistické

Hana Wichterlová,
Podobizna
Vincence Makovského,
1930

předlohy (*Sedící I*, 1929) ke kubistické kresbě *Sedící* (1930) a k definitivní plastice *Sedící* (1930), plně již plastické a prostorově prohnuté. Nejpozoruhodnější Stefanův pokus o maximální redukci a zjednodušení organického tvaru zaznamenáváme ve výjimečně *Kompozici* (1930–1932), sestavené smotáním úzkého pásu papíru sepnutého špendlíky (zachované pouze na fotografii Josefa Sudka). Je to sice dnes již jen z fotografie známá, avšak mimořádně dematerializovaná *Kompozice*, která byla jednou z nejkřehčích prací v tehdejších českém sochařství. Byla pouhou okrajovou studií, ale jasným svědectvím o ambicích a odhodlání jít cestou avantgardy, cestou hledání vztahu hmoty a polaritý vnitřního a vnějšího prostoru tak, aby nahradil hmotu dynamickou konstrukcí silokřivek, umožňující jejich totální prostoupení a splynutí v prostorovém rozvrhu, jak to činili i Makovský a Wichterlová, a to ještě ve třicátých letech. Tato jeho *Kompozice* se tak mění v orgán pohybu v prostoru a čase, a svědčí o tom, do jaké míry i u nás opět působil ohlas v intencích Realistického manifestu Nauma Gaba a Antoine Pevsnera. Nevylučuje však asociace představ vázaných na jevovou skutečnost.

Druhou linií Stefanova experimentování představují sochy, v nichž se, podobně jako Vincenc Makovský a Hana Wichterlová, sblíží se s fenoménem archetypálního umění. Postupuje zde od povrchově plošné geometrizace objemu, nazvaného *Akt dívky s rukama za hlavou* (*Torzo I*, 1926–1927), k radikální redukci základního tvaru, jak ho reprezentuje *Torzo II* (1927) a daleko ještě z hlediska výsledné znakovosti *Torzo III* (1929), proměněné ve smyslu koncepce Brancusiho v téměř stereometricky působící objekt, sugerující vysokým leskem bílého mramoru představu „čisté formy“. Snaha dospět k Brancusiovskému elementarismu se ohlašuje také v *Opřené torzu* (1931). V něm se však Stefan opět vrací od abstraktní skladby k organické formě ženského těla, které se vtěsá do valounovitého kamene – *Zamyšlená* (1933 a 1935) – nebo volně rozvinuto do prostoru – *Ležící* (1935) – stává nositelem ideje rovnováhy a klidu.

Abstraktní plastikou mezinárodní sochařské avantgardy byl nejméně zasažen – vedle Makovského, Wichterlové a Stefana – Josef Wagner. Je o něm sice známo, že už na počátku dvacátých let zaznamenal ve svém díle ohlasy postkubisticky stylizované skulptury Alexandra Archipenka, ale o modernější umělecký projev se začal zajímat teprve koncem dvacátých let. Ze všech žáků Jana Štursy lpěl snad nejvíce na figurativním pojetí sochy a na obsahových představách vznikajících ještě na přelomu 19. a 20. století. Nicméně ani on, který navštívil kromě Itálie, Florencie a Říma několikrát také Paříž, neodolal pokušení alespoň zkusit lákavou nabídku brancusiovského elementarismu. Ten se u Wagnera vtělil do skrčené postavy člověka v díle nazvaném *Bludný balvan* (1929), který vpadá jako zdánlivě beztvarý temný meteorit mezi monumentální řešení Brancusim podnícených děl Makovského a Wichterlové. Ostatně jako silně sochařsky opracovaný vápencový balvan provedl ve stejném roce Vincenc Makovský sochu nazvanou *Torzo* (1929), velmi podobnou *Bludnému balvanu*. Jan

M. Tomeš v monografii Josef Wagner posoudil *Bludný balvan*, zařazený opožděně do avantgardní tvorby konce 20. let, následujícím způsobem: „*Bludný balvan* nebyl dlouho vystavován: znovu až třicet let po svém vzniku bylo dílo, dnes tak známé, pochopeno teprve až mnohem později v plném rozsahu svého významu – ať hovoříme o jeho tvarosloví či hlubinné psychické sondě, jejíž obsah uzavírá. Dnes, po srovnávacím studiu v celé rozloze novodobé evropské sochařské tvorby víme, jak mimořádné je jeho místo časově, významově především. Základní sochařská úloha, neřekneme oproštěná, neboť je v podstatě složitá a vícevrstevná, je zhuštěna na nejvyšší možnou specifickou váhu nejenom sochařského objemu, ale váhu toho, co objem tak jednoduchý v sobě může uzavřít a unést v jedinečnosti svého sdělení. Především projevuje novou velkou sílu imaginace. Je to významný okamžik ve Wagnerově tvorbě, zrození jiného, ponornějšího zraku, ne od skutečnosti se odvracejícího, naopak, pronikajícího jevy pozorované v přírodě či vidoucího věci a vztahy z neočekávaných úhlů. Ta socha, s tvary jakoby nalezenými v přírodě, nám ihned připomene, co sochař napsal o prataru, o vzniku sochařství vůbec: *Takový byl asi zrod sochařství již v době předhistorické, tehdy člověk uviděl v pohozeném kameni lidskou postavu nebo podobu zvířete. Formy těchto soch jsou rýze fantazijní. ... je to fantazie a působení hmoty na umělecký cit...*

Není pochyby: *Bludný balvan* (1929) lze chápat a hodnotit jako jádro, kolem něž se seskupovala významná část díla; je jeho prvním výbojem do těžko proniknutelné oblasti zrodu nejenom sochařského tvaru, tvaru nesoucího lidský výraz a jeho nejvlastnější obsah... a není pochyby, že je těžký až k unamunovskému tragickému pocitu života, vyjádřený lidskou postavou, schoulenou ať už pod vnějším, či spíše vnitřním tlakem. Je možný snad ještě výklad jiný: pocit prenatálního schoulení.“

Ve Wagnerově sousoší *Sestry* můžeme nalézt dokonce vzdálenou reakci přímo na Brancusiho proslulou plastiku *Polibek* a z třicátých let známe jeho stojící torza, *Torzo* (1932), *Kel* (1932), *Torzo* (1934) a *Ležící torza* (1935, 1936). Při jejich zpracování využíval jak siluetu tvaru, tak vnitřní, plastické modelování. V tom měl vždy na paměti spíše určitý stupeň názornosti než abstrakci. Některé plastiky sice pojal abstraktně, jiné však velmi realisticky. Obdobné to bylo i u *Ležících torz*, *Torzo* (1933). Na nejdůležitějším z nich, *Ležícím torzu III* (1935), vyjadřuje z předního pohledu určitou dynamickou tělesnou akci, zatímco od zadu spíše pasivní rezistenci těla klesajícího k zemi.

Do atmosféry avantgardního sochařství první poloviny třicátých let zapadá ještě skulptura *Albatros* (1934). V ní se Wagner náhle dostal k poněkud odlišnému způsobu práce, než jak tomu bylo v Torzech, ve kterých stále ještě užíval tradiční klasické materiály, kámen a dřevo. Nyní použil dokonce i konstruktivisty do sochařství vnesený kov. Nad kusy kamenů znázorňujících skály, které vystupují z vody, vidíme náznak vzlétajícího albatrose, jehož křídla sochař vyjádřil silně zahnutým železem, které ovšem zase v duchu svého tradicionalismu

pozlatil a metaforicky tak obměnil. Zajímavé je, že nahromaděnými kameny zároveň vyjádřil krajinnou scenérii a v ní naznačil jakoby ženské figury. Je to motiv v avantgardní plastice neobvyklý, evokující ohlasy symbolismu nebo romantismu. V použití kamenů a železných prutů lze zachytit Wagnerovu reakci na brutalismus Vincence Makovského, na jeho *Ležící ženu* (1929). To vynikne zvláště v jeho mimořádné oblíbě kamene jako sochařského materiálu, na rozdíl od avantgardy, která kámen nahrazovala novými látkami, kombinovanými s železem, sádrou, plechy, plastelinou, dřevem atd. Náměty svých soch nacházel v balvanech, v lesích i na horách, v Krkonoších, v Kuksu a jinde, takže svůj nejvlastnější projev plně rozvinul až ve třicátých letech, v době barokizujících tendencí. Přesto ještě jeho plastika nazvaná *Sochař* (1934) volně interpretuje Makovského *Hlavu Promethea*, který modeluje ženskou figuru.

Do české avantgardy 20. a 30. let je třeba zařadit ještě kinetismus Zdeňka Pešánka, který už na počátku 20. let reagoval na konstruktivismus, zejména na Realistický manifest Nauma Gaba a Antoina Pevsnera, svými *Reflektologickými hrami* (1924), *Kinetickou plastikou* (1930) v Praze, souborem přípravných plastik *Sto let elektřiny* (1930), plastikami pro Světovou výstavu v Paříži roku 1937 nebo *Fontánou československého lázeňství*, návrhy na ohňostroje a světelné fontány. Starší odborná literatura primitivně odvozovala Pešánkův světelný kinetismus od radikálního přehodnocení impresionismu, i když je naprosto zřejmé, že do výtvarného umění ho uvedli pod názvem kinetický rytmus poprvé Naum Gabo a Antoin Pevsner. Naum Gabo zavrhl tisíciletý omyl datující se od egyptského umění, který viděl jediné prvky výtvarné tvorby ve statických rytmech. Gabo je chtěl nahradit rytmy kinetickými, které jsou základními formami našeho vnímání reálného času. Toto prohlášení je současné s prvním Gabovým kinetickým dílem, byla to ocelová pružina (ocelový list) 76 cm vysoká, uváděná do pohybu elektromotorem, která při otáčení vymezovala virtuální objem v prostoru. I v umění jde tedy o projevy pohybu, které směřují k integraci umění, vědy a techniky a které stírají hranice mezi jednotlivými uměleckými obory, malířstvím, hudbou, sochařstvím, grafikou, kinematografií, scénografií, dramatem, reklamou aj. Vliv kinematografu na výtvarné umění lze zaznamenat už v roce 1912, kdy malíř Survage vytvořil své první *Barevné rytmy*. Ale vztah světla k výtvarným uměním se dostal do popředí především díky abstraktním filmům, jak je natáčeli Viking Eggeling, Hans Richter, Fernand Léger, Marcel Duchamp aj. Stal se nástrojem prekinetických pokusů o audiovizuální syntézu. Důležitý význam pro vznik moderního kinetismu měl vynález elektrické energie, která vytvořila podmínky pro vznik prvních kinetických objektů a představení, jimiž překonávala tradiční statiku monumentálních soch. Kinetismus je proud moderního výtvarného umění, který využívá skutečného světla a skutečného pohybu a je zásluhou Zdeňka Pešánka, že ho uvedl i do českého umění meziválečného období.

Obrázky archiv autora.

Jubileá

Devadesátiny profesora PhDr. Josefa Švancary, CSc.

Připadá mi, jako by to bylo včera, když jsem psal několik slov k příspěvku, který publikoval prof. PhDr. Josef Švancara v Universitas v souvislosti se svými 85. narozeninami. Dnes mohu s velkou radostí přidat pár vět k článku, který vychází při příležitosti jeho devadesátých narozenin.

Naše kontakty jsou vskutku dlouhodobé. Nastoupil jsem na filozofickou fakultu ve stejném roce jako jubilant, v roce 1968, v roce uvolnění, který umožnil působení na FF osobám, jejichž angažmá na akademické půdě již dříve bylo stěží představitelné. Profesor Švancara působí v Psychologickém ústavu dodnes, kromě pětileté přestávky, zapříčiněné vynuceným odchodem do důchodu. Začátkem roku 1990 byl opět povolán na fakultu a okamžitě v plném rozsahu navázal na své předchozí působení. V květnu téhož roku mu byl v rámci rehabilitace přiznán titul docent (úspěšná habilitace v r. 1968 nebyla z politických důvodů uznána) a v roce 1992 byl jmenován profesorem obecné a vývojové psychologie.

Profesor Švancara působí aktivně v psychologii dodnes. V posledních letech se věnoval svým oblíbeným disciplínám, přednášel psychologickou terminologii, zavedl výuku psychologie hudby. Významná je jeho činnost v Kartografickém ústavu, kde propracoval zcela nový psychologický přístup věnovaný percepci mapových údajů apod.

Prof. Švancara bedlivě sleduje odborné časopisy v řadě jazyků, často uvede do rozpaků mladší kolegy obdivuhodnou obezráností s nejnovějšími poznatky z psychologie.

Největší úctu a obdiv budí jeho osobní vlastnosti. Charakterová pevnost (vyplyvající z náboženského zázemí a silného rodinného citění) a konzistentní hierarchie osobních hodnot vyústily v jednoznačné a zásadové postoje. Nikdy neuhnul ze svých stanovisek, nepodlehł často nevybíravému politickému nátlaku. Svoji odbornou erudici nedává na odív, neprosazuje sebe ani své názory. Má dar vyslechnout mínění ostatních a na konci debaty neautoritativním způsobem několika stručnými slovy vystihnout podstatu problému. Přes rozdíl několika generací si současní studenti profesora Švancary váží a akceptují jeho názory.

Text, který následuje, neodráží jen jubilantovo „putování s psychologií“, reflektuje i atmosféru doby a peripetie české psychologie. S noblesou sobě vlastní autor konstatuje, popisuje, charakterizuje. Článek mnohé napoví těm, kteří

situaci znají, pro čtenáře přináší obraz pohybu v konkrétní části české společnosti v posledních šedesáti letech.

Jsmé rádi, že máme možnost se s jubilantem každodenně stýkat, že můžeme čerpat z odborných zkušeností a životní moudrosti profesora Josefa Švancary, který právem náleží do úzké skupiny nejvýznamnějších (nejen československých) psychologů. Přejeme mu zdraví a mnoho energie do dalších let.

Mojmír Svoboda

Putování s psychologií, cestou necestou

JOSEF ŠVANCARA

Úvodem

Název mého článku naznačuje, že cesta k dosažení kvalifikace profesora obecné psychologie a vývojové psychologie, jak je uvedena v mém dekretu z roku 1991, měla řadu peripetií. Pokusím se ve své paměti projít nejméně šesti desetiletími profesních zkušeností na sedmi pracovištích, s jedním předčasným „naplánovaným“ starobním důchodem. Možnosti volby byly zejména v počátečních letech velmi omezené, ne-li nemožné. I když mé životní a profesní zaměření bylo od začátku dost ustálené a pevné, mé cesty k naplnění životních cílů byly namnoze klikaté. Měl jsem vzácné přátele a příznivce, ale také úhlavní nepřátele, jak se říká, kteří mě chtěli poškodit, případně v dané pozici likvidovat; o tom by byla zvláštní kapitola. Neodradilo mě to od pozitivního nadhledu v naplňování života.

Můj ideál psychologie byl od studentských let jistě ovlivněn polyhistorickou odborností mého učitele prof. Mihajlo Rostohara. Nezakotvil jsem pevně v žádném psychologickém směru. Gestaltismus mně byl sice blízký také díky Rostoharovu podání, ale přece jen zůstal pro mne neúplný v pojetí naplnění života. Je třeba vědět, že Rostohar důsledně rozlišoval celostní a tvarovou psychologii, celost byl jeho často užívaný výraz. Od studijních let jsem si psal do jednoho pěkného svazku „svou“ Psychologii; pochopitelně jsem ji nikdy nedokončil. Úměrně tomu, jak nabíhala odborná témata na různých pracovištích, seznamoval jsem se postupně s dalšími teoriemi a metodami. Z určitého hlediska jsem se příliš rozbíhal do široka. (Něco takového jsem si uvědomoval na šíři prací Roberta Konečného). Na rozdíl od velmi otevřených kontaktů s Rostoharem i s Konečným jsme ve studentském období vždy nechápali zdrženlivé osobní vztahy prof. Viléma Chmelaře. Avšak po celá další desetiletí jsem se s ním pak

setkával v řadě pracovních povinností a úkolů a nikdy mně ani ve svízelných situacích neuškodil, naopak jej těšilo, když jsem měl úspěch.

Rozvrh studia psychologie po druhé světové válce u prof. Rostohara a jeho spolupracovníků směřoval k tomu, abychom si osvojovali přípravu pro různé oblasti praxe, pokud jsme nesměřovali ke kariéře na fakultě; ale ukázalo se už zakrátko, že taková cesta je stejně pro mnohé z nás z politických důvodů uzavřena.

1

Mé první putování směřovalo k vyjednanému psychologickému místu v roce 1948 do Zlína. Přípravoval jsem se už na témata pracovní psychologie. Věděl jsem, že do Zlína před druhou světovou válkou nastoupil Josef Brožek a byl pak Baťou seniorem vyslán na zkušenou do USA. Prof. Rostohar do Zlína zajížděl a měl vliv na to, že po roce 1946 tam nastoupil Emil Pejhovský, Rostoharův obětavý spolupracovník; s ním jsem svůj nástup vyjednal. Při příchodu na osobní a právní oddělení závodu mě překvapilo velmi odtažitě chování pracovníků a vyhýbavé odpovědi. Dr. Pejhovský nebyl přítomen, o psychologickém pracovišti se ani do budoucna neuvažovalo. Sbalil jsem si tedy kufř, vrátil jsem se do Brna a pokračoval jsem v hledání místa. (Teprve po mnoha letech se dr. Emil Pejhovský stal vedoucím katedry psychologie PU v Olomouci; o jeho činnostech v dlouhém mezidobí jsem se nedozvěděl.)

2

Po tomto neúspěchu směřovalo mé další hledání místa do pobočky Výzkumného ústavu pedagogického v Brně. Při první návštěvě se mně zdálo, že jsem na zkušeného pedagoga ve funkci tajemníka nepůsobil příliš věrohodně. Po čase mě však přijal s daleko větším respektem. Mezitím se totiž ředitel ústavu v Praze dr. Váňa k mé žádosti vyjádřil kladně, když jsem podle jeho požadavku předložil náčrt dílčího psychologického zkoumání v této oblasti. Vedlo to ke kladnému hodnocení ředitele dr. Váni, a tím došlo také k obratu v jednání pracovníků této pobočky se mnou. Ať už se pak uplatnily jakékoli další důvody, vyslechl jsem závěr výběrového řízení: absolvovat nejprve nejméně rok školské praxe.

Pokračoval jsem tedy ve svém hledání odpovídajícího pracovního zařazení jiným směrem. Měl jsem absolvované státnice z dvou oborů pro učitelství na středních školách, abych mohl být zařazen do nomenklatury „zatímní státní profesor“. Jako kmenové gymnázium mně byl určen Mikulov, kde se mně dostalo přátelského přijetí, volné místo tam však nebylo. Umístění pak bylo v kompetenci inspektorů pro základní školy. Kvůli dokončování disertace jsem nemohl a nechtěl nastoupit na 60 km vzdálenou navrženou školu bez možnosti dojíždění. Mezitím jsem se dověděl, jak příznivé umístění dostali v té době známí inspektorů, byť neměli aprobaci pro střední školy. Vypadalo to, jako by

uchazeči s aprobací pro střední školy měli být v nevýhodě. Můj dopis s kritickými výhradami byl na školském úřadě označen jako „paličský“ a ministerstvu školství byl postoupen s návrhem, abych byl vyloučen z kandidátů na učitelství. Odpověď na toto podání krajského školního úřadu přišla dost brzy, podepsal ji sekční šéf dr. Kahuda (byl později kriticky uváděn ve spojení se svým pojetím „mentionů“, mně však vlastně pomohl). Inspektorát měl podle toho jednat se mnou o dalších možnostech umístění. Mně osobně byl určen dovětek, že způsob, který jsem zvolil pro svou kritiku, byl krajně nevhodný. Byla mně pak přidělena škola v tzv. pohraničí, ale s možností dojíždění do Brna. Mezitím se rozběhla činnost prověřkových komisí na fakultách. Tyto komise, tvořené namnoze studenty, často s čerstvou stranickou legitimací, jednaly nezřídka na podkladě informací od stranických buněk na katedrách. Důsledky byly nezřídka tragickým zásahem do života i do perspektivy v povolání. Naštěstí jsem již měl absolutorium, nicméně jsem nebyl prověřen k doktorátu pro západnickou orientaci a metodu své práce, kterou byl Rorschachův test. Nemělo význam hájit se na tomto neinformovaném fóru. Akční výbor FF mé písemné odvolání zamítl a spis postoupil ministerstvu. Rozhodl jsem se k radikálnímu řešení. Zvolil jsem jiné téma své disertace z oblasti pozornosti, zjišťoval jsem možnosti získat podporu na ministerstvu školství a strachoval jsem se, aby se neprověření nedostalo do mého osobního spisu. Když se po letech stal populární výzkum Ph. Zimbarda o tom, jak snadno se stali jeho dobrovolníci agresivní, jestliže byli vřapováni do určité kompetence, myslel jsem si, že my jsme zažili takový efekt dávno před ním, když po únoru 1948 studenti hlasovali pro vyloučení svých spolužáků ze studia, i když bylo patrné, že třeba skončí u lopaty. Po dlouhém odstupu jsem si nebyl jistý tím, zda historici zhodnotili náležitě tuto skvrnu na akademických ideálech.

3

Mé další putování začalo nečekanou nabídkou, kterou jsem obdržel zhruba po roce své školské praxe. Tato nabídka směřovala do jiné oblasti než pedagogické a slibovala kvalifikovanou psychologickou kompetenci. V roce 1949 se ředitel Sociodiagnostického ústavu v Praze obrátil na tehdejšího děkana Viléma Chmelaře s žádostí o doporučení psychologa pro nový brněnský ústav. Tak jsem po krátké době získal místo psychologa, jakých bylo v roce 1950 pouze několik. V Praze v té době do Sociodiagnostického ústavu nastoupili Josef Langmeier a Zdeněk Matějček, s nimiž jsem měl od té doby trvale přátelské vztahy. Tento ústav však čelil útokům z marxistického tábora kvůli domnělé návaznosti na pedologické ústavy; posléze byl po dvou letech zrušen a jeho agenda převedena z kompetence ministerstva sociální péče do zdravotnictví (psychiatrie) nebo školství (poradenství). V roce 1951 probíhala silná kampaň pro získání brigádníků do dolů. Jako mladý a vcelku zdravý muž jsem byl snadno vytíčován. Dozvěděl jsem se o tom v Praze, nikoli v Brně. Než k tomuto, už druhému

pracovnímu „nasazení“ v mém životě došlo (tím prvním byl Totaleinsatz za protektorátu), dostal jsem povolání k nástupu prezenční vojenské služby, kterou jsem dosud odkládal pro naději na zkrácenou pětiměsíční službu, jakou už měli pracovníci na vysokých školách. Ukázalo se však, že v této kádrové kategorii jsem nebyl.

4

Další etapa byla hodně poznamenána tíživou neodkladností vojenské služby. Nezbylo než nastoupit koncem roku 1951, po dvou letech úspěšné psychologické praxe, jako „bažant“ do vojenské služby za působení tehdejšího ministra Čepičky. Prezenční služba byla v některých útvarech tvrdá a nezvládl ji ani každý psycholog. Naprostá ztráta soukromí a každodenní dril mohly být nesnesitelné zejména pro muže, kteří už začali profesní dráhu, případně byli ženatí, a zde byli nuceni společně s mladíky o 5–6 let mladšími, v místnostech po 40, sdílet tento režim. Buzerace na každém kroku. Když se blížilo pět měsíců, někteří se už se mnou málem loučili, než přišlo dementi této naděje. Nepréstal jsem v jakémsi burcování. Napsal jsem článek provokativně podepsaný svob. dr., později des. dr., věnovaný spolupráci psychologů v armádě. Byl skutečně otištěn ve vojenských listech. Během jedné dovolené jsem pak navštívil generální štáb v Praze. Když jsem u příjímacího pultu sděloval účel své návštěvy, že chci upozornit na nedostatek psychologů v armádě, přijímající důstojník mně vyhrožoval, že mě dá zavřít, jak si troufám tvrdit, že nemáme v armádě psychology. Tato návštěva k ničemu nevedla. Navštívil jsem také přednostu psychiatrické kliniky vojenské akademie v Hradci Králové, ale dozvěděl jsem se, že bych musel být aktivován. Teprve po mnoha dalších jednáních jsem byl povolán na cvičení už jako důstojník, avšak do vojenské knížky mně přesto zapsali kvalifikaci psychiatr.

5

Další cesty směřují do zkušeností s popularizací psychologických poznatků. V této oblasti jsem byl zejména v mladším věku velice činný: přednášky pro veřejnost, řada článků v denním tisku. Potěšitelného zpracování se dostalo jednomu mezinárodně organizovanému zkoumání o vztahu dětí k otázkám války a míru. Režiséra armádního filmu K. Forsta článek o mých výsledcích zaujal, ale navrhl opakovat výzkum v prostředí rekreačního tábora pro účely filmového záznamu. Režisér si zajistil zahraniční účastníky a vyšel z toho pak krátký film s názvem „Svět náš vezdejší“, který se promítal v kinech.

Závažnou tematiku psychické deprivace zpracovali J. Langmeier a Z. Matějček ve své známé knize. Připravil jsem o ní recenzi pro *Contemporary psychology*. Autoři zpracovali toto téma také formou krátkého filmu s názvem „Děti bez lásky“. V té době jsem putoval do Kanady a měl jsem tak příležitost vzít film s sebou a dát jej promítnout studentům.

Provedl jsem také zajímavý publikační pokus. Redakci časopisu *Věda a život*, která tehdy byla v Brně, jsem nabídl článek *Životní styl a duševní zdraví*. Dostal jsem otisk vysázeného článku ke korektuře, ale pak jsem dlouho čekal. Svůj rukopis jsem dostal zpět s tím, že se redakční rada rozhodla článek neuveřejnit. V redakci jsme přece měli profesora psychologie. Na můj dotaz odpověděl jako vždy opatrně, doslova takto: „Vyskytly se výhrady.“ Sazba byla rozmetána, tehdy se na to spotřebovalo dost olova. Vracený text jsem poslal beze změny redakci časopisu *Květy*, které vycházely pod dohledem ÚV KSČ. Článek byl přijat s přáním, abych jej rozšířil do několika pokračování. Navrhl jsem sedm názvů, příspěvky vyšly v průběhu roku 1961. Na přání redakce jsem připojil ještě dva další články.

6

Nyní půjde o putování s psychologií, které vyústilo jinam, než jsem si přál. Ke konci prezenční služby mně vedení psychiatrické kliniky podporovalo při přípravě pracovny a vybavení. Navrhl jsem některé stavební úpravy pracovny a prováděl jsem psychologické vyšetření několika dospělých pacientů. Domníval jsem se, že po skončení vojenské služby mám toto místo jisté. Když zástupce přednosta psychiatrické kliniky se mnou navštívil vedoucího zdravotnického referátu a chtěl mu sdělit, co vše už bylo pro mé přijetí připraveno, vyslechl autoritativní odpověď jednou větou, asi v tomto smyslu: O tom si můžeme spolu povědět jindy, ale nyní dr. Švancara nastoupí na neurologii ve fakultní dětské nemocnici. Docent, který mě přátelsky doprovázel, zůstal z tohoto jednání pať. Možná nevěděl, že mezitím proběhl souběh silných osobních a politických vlivů. O muži, kterého si prosadil designovaný přednosta kliniky, jsem pak slýchal málo nebo vůbec nic.

Při svém nástupu ve fakultní dětské nemocnici jsem sice primáře nového neurologického oddělení ranil svým otevřeným sdělením, že jsem směřoval jinam, ale slíbil jsem mu svědomitou práci. Tento slib jsem po celé desetiletí dodržoval, a myslím, že jsem svou psychologickou diagnostikou i výzkumnými pracemi přispěl k renomé tohoto oddělení. Dokladem toho byly návštěvy zahraničních odborníků i stáže posluchačů psychologie. Také jsem se naopak mnoho naučil ve výborné pracovní spolupráci s neurology. V této etapě plodné spolupráce se do budoucna utvářela také má koncepce integrativní psychologie. Ještě více mě k tomuto pojetí přiváděly poznatky z oblasti genetiky v následující etapě.

V šedesátých letech bylo dost nesnadné prosazovat kompetenci psychologů v oblasti psychologické diagnostiky. Se zamítavými posudky ze strany psychiatrie jsme se setkali zejména při přípravě publikace *Diagnostika psychického vývoje*. V té době jsem měl připravenou kandidátskou práci opírající se o vlastní výsledky. Odpověď k mé přihlášce formuloval proděkan Filozofické fakulty 12. 7. 1960 takto: „Nevyhovují Vaši žádosti o připuštění ke kandidátským zkou-

škám. Podle §15 odst. 1. Váš dosavadní politický profil neodpovídá požadavkům kladeným na kandidáty věd.“ (Díky přispění známých kolegů se podařilo po několika letech prosadit kandidátské zkoušky v Bratislavě.) Podkladem uvedeného zamítavého stanoviska bylo nepochybně vyjádření stranického výboru pracoviště, který mě před časem citíroval do schůze. Tušil jsem, že bohaté podněty dal výboru pracovník, který usiloval o členství ve straně a obdařil při tom výbor svými informacemi o spolupracovnících. Věděl jsem sice o něm, že patří do kategorie slídilů, ale svůj pracovní stůl jsem nadále nezamykal. Lákalo mě dokonce zkusit s tímto „potměrousem“ zajímavou hru, ale upustil jsem od toho s vědomím, že jde u něho o patologický terén. Po letech, a neočekávaně, až v průběhu pražského jara, mě navštívila předsedkyně stranické organizace s omulou, že mně ublížili. Bral jsem to jako gesto jejího svědomí.

7

Další putování vedlo k plnému rozvinutí teoretické i metodologické průpravy ve Výzkumném ústavu pediatrikém v Brně, který vedl s velkým nadhledem prof. Z. Brunecký. Získal jsem vybavenou pracovnu a během roku 1964 jsem se zařadil do výborné spolupráce na velkoryse připravovaném mezioborovém výzkumu dvojčat školního věku. Některé plány se naznačovaly médiím i zájemcům při slavnostním otevření nového ústavu. Splnil se mně dlouhodobý sen, že jsem mohl plánovat pro psychologický výzkum nejlepší aparatury speciálních výrobců ze zahraničí. Získal jsem potřebný přehled o zkoumání vývoje dvojčat od dětství do dospělosti v celosvětovém měřítku, mohl jsem navštívit nejlepší výzkumná centra, jako měl Steven Vandenberg na univerzitě v Louisvillu nebo prof. Gedda v Itálii (kde už organizovali všestrannou péči vývoji potomků dvojčecích párů), účastnil jsem se mezinárodních kongresů. V Brně jsem organizoval psychologické sympozium při stém výročí Mendelových objevů. Zajištění speciálního statistického zpracování umožňovalo některé výsledky pohotově publikovat, buď samostatně, nebo jako výsledek mezioborové spolupráce.

8

Cesta do Akademie a na FF měla směřovat k uskutečnění ideálů udržovaných dlouhodobě ve spojení s pasionovaným vztahem k profesi psychologie. Ukázalo se však, že intuice manželky (která se v roce 1968 přihlásila k rehabilitaci a teprve nyní dokončovala studium), zachycovala více hledisek, než jsem měl já v této fázi rozhodování. V této době jsem obdržel dvě nabídky psychologických míst: na katedru psychologie FF MU a do PSÚ ČSAV.

První úsek měl probíhat ještě jako částečný úvazek ve Výzkumném ústavu pediatrikém. V tehdejší Psychologickém ústavu ČSAV v Brně, který vedl prof. V. Chmelař, jsem převzal hned dva úkoly: 1) budování experimentální psychologické laboratoře, 2) pokračování v psychologické části longitudinál-

ního výzkumu brněnských dětí. Netušil jsem, že na této půdě budu mít vnitřního nepřítele. Projevil se detailním zpochybněním mých přípravných prací s přesnými číselnými údaji. Na odpovědi stranickému sekretariátu pracovali oba profesori týden, na okraj tohoto udání kádrovák poznamenal, že jde o velmi krvelačnou osobu.

V Psychologickém ústavu FF v roce 1968 byly slibné výhledy spojené s návratem prof. Roberta Konečného na fakultu. Přijal jsem od něho nabídku, abych přešel na fakultu v plném úvazku s předpokladem, že se budu v dohledné době habilitovat. Tento slib jsem splnil v roce 1969 a má habilitační přednáška byla tehdy přijata všemi hlasy. Prof. Konečný se však rozhodl v roce 1970 z fakulty odejít, aniž by jeho důvody byly zcela zřejmé. Možná směřovaly do budoucna. Došlo k tomu, že jsem byl zvolen vedoucím katedry, má pozice v této krátké časové etapě však vedla k tak široké aktivitě stranické lobby, že svým podáním sice docílili změnu stavu, ne však v očekávaném směru. Rektor se v této vyhrčené situaci plnému řešení stavu věcí vyhnul tím, že ze své kompetence katedru zrušil a řešení přetrvávajících úkolů a zkoušek přenechal děkanovi. Podle očekávání pak děkan v souladu se stranickou organizací pověřil navrhovaného vedoucího. Takové provizorní pracoviště vydrželo několik let a hledal se uchazeč, který by převzal funkci normalizátora. Jestliže někdo označil pracoviště v této době za pašalík včetně malého harému, nebyl daleko od pravdy. Když pak do řešení neudržitelných malérů odvážně vstoupil děkan Kopecký, stalo se, že na delší dobu byl vedením pracoviště pověřen historik!

Absolvoval jsem v dalších letech řadu návštěv a hovorů s čelnými funkcionáři ve prospěch Damiána Kováče jako vedoucího ústavu. Vypadalo to nadějně, ale on patrně nechtěl vstoupit na půdu, o které se toho dověděl více. V období tzv. normalizace dostal tedy ústav kádrovou posilu také ze Slovenska, byť šlo o odlišnou osobní i odbornou kategorii. Sotva by někoho napadla analogie pašalíku, nicméně péče o dobré zabydlení byla tu hodně v popředí, ale především šlo o získání ochotných spolupracovníků, kteří pak představovali jakýsi vnitřní okruh s předností v jízdě. Můj osobní kontakt s novým soudruhem vedoucím katedry byl sporadický, namnoze při setkání na chodbě se sdělením typu „Vedení s Vámi od šedesáti let nepočítá“, „Přece nemůžeme být čtyři doktoři“.

Když jsem se na fakultu vrátil ke konci roku 1990 po pětiletém předčasném důchodu, vstoupil jsem na půdu, kde jsem se cítil jako doma. Po vstřebání revolučních změn roku 1989 probíhala obnova ideálů vědeckého i výukového pracoviště. Následující čtvrtstoletá etapa znamenala pro mě návaznost na předchozí práci i osobní vztahy s lidmi, s nimiž jsem si měl co říci. Všude, kde je to možné, se v tomto eseji vyhýbám jménům. V této časově nejbližší etapě jsem prožil dva pasionované styly vedení ústavu, první více bohémský a do široka rozevlátý, druhý pragmaticky směřující do pevné organizační podoby. Prožil jsem odchod části pracovníků na novou fakultu. Zdali měli při takové nabídce osobní a pracovní výhody hned, případně trvale, bude rovněž předmětem vše-

stranného hodnocení. Pokud šlo o možnost přechodu na jinou fakultu, na vězích jsem nebyl.

Po svém návratu v roce 1990 jsem učil až neúměrně mnoho od dějin, obecné psychologie, teorie celoživotního vývoje, vydával jsem učební texty a zajišťoval sobě i studentům kontakty s blízkými univerzitami, z nichž nejbližší byla Vídeň. Mimochodem, při takové návštěvě velkého a svou tradicí nám blízkého psychologického ústavu jsme měli také vynikajícího průvodce Freudovým muzeem (studenti tam mohli ještě vidět také Freudův klobouk, který byl krátce nato odcizen). Navazoval jsem nové formy mezioborové spolupráce (kartografie, národopis). Nikdy jsem nepřerušil práci v sekcích Českomoravské psychologické společnosti, ani zapojení do mezinárodních společností (pokud se nevyžadovaly příspěvky). Omezil jsem však své aktivity v brněnské pobožce ČSPS, která se postupně stále více orientovala na politicky významné akce a byla v rukou tří aktérů (k jejich společnému jmenovateli patřilo směřování k nejvyšším hodnotám).

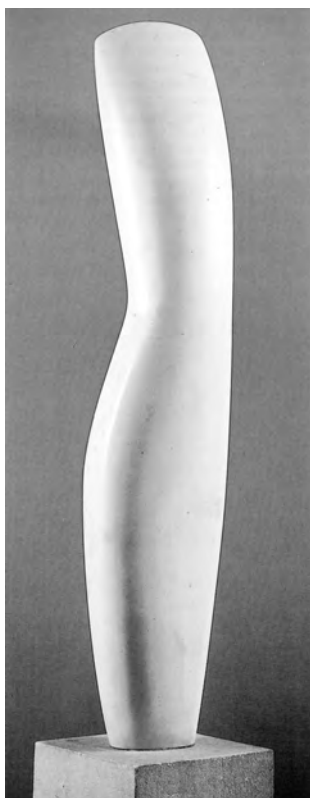
9

Další putování prolíná některé předchozí etapy mého profesního putování; vede k docílení zahraničních cest a studijních pobytů. Poprvé v životě jsem až ve věku 40 roků mohl prosadit schválení výjezdu na mezinárodní kongres aplikované psychologie v Lublani 1964, kde jsem měl přihlášený referát o porovnání vývoje v dětství a ve stáří. V tomto roce jsem po deseti letech práce na neurologickém oddělení přešel do nového Výzkumného ústavu pediatrického, kde se zahraniční cesty podporovaly, pokud si pracovník zajistil prostředky. Stejně to probíhalo i v tomto případě cesty na kongres v Lublani. Prof. J. Brožek mně z USA přivezl honorář za recenze českých a ruských publikací, které jsem připravil pro *Contemporary psychology*. V Lublani jsem si mohl také vyjednat semestrální pobyt na Université Montreal v roce 1965/66. S tímto pobytem souvisí, že se mně otevřelo hned několik nabídek k návštěvě domácích i zahraničních ústavů a konferencí. Prestižní byla pro mě v Montrealu například návštěva prof. H. Selye, autora koncepce stresu, který mně věnoval čtvrt hodiny (doba u něho dost výjimečná), později navázání spolupráce při zkoumání svalové mikrovibrace u prof. Rohracherera ve Vídni, referát o vývojové dynamice neuróz jsem přednesl na kongresu v Miláně v dalších letech. Pohybujeme se v předpočítačovém období, kdy bylo třeba vozit s sebou sadu sklíček s grafy. S možnostmi využití počítače jsem se seznámil až v roce 1964 v Bernu, kam jsem byl pozván při příležitosti svého jubilea a bohatě jsem tohoto pobytu využil a upevnil si do budoucna přátelské kontakty s žákem J. Piageta prof. H. Aebliem a s jeho spolupracovníky. (Hans Aebli byl podrobně informován o situaci ve východním bloku.) Zatímco pracovníci vědeckých ústavů cestovali na kongresy „služebně“, já jsem se přihlašoval sám, jestliže jsem měl devizový příslib na tehdejších 30 dolarů a hradil si cestovné. Nepovažoval jsem se tedy za člena

naší delegace, kterou vedl čelný reprezentant marxistické psychologie J. Linhart. Tak vystupoval také na IV. kongresu International Society for the Study of Behavioral Development v Padově 1976. Moderoval jsem tam jednu sekci, přivezl jsem s sebou také originální příspěvek J. Koluchové, a v závěru jsem byl mezi navrženými kandidáty do nového výboru. Dodatečně jsem se dozvěděl, že se k tomuto návrhu vyslovil Linhart a přesvědčil výbor, že by se naše delegace nemohla vrátit, kdybych byl zvolen. Domníváte se, že přesvědčil? (Odpověď na konci.)

Literatura

U autora. Zčásti také u předchozího příspěvku autora: Universitas 2009, 02.

Bedřich Stefan, Torzo III, 1929

* Odpověď: Kupodivu přesvědčil.

Významné osobnosti naší univerzity

Jubileum přítele Jihoslovanů

Jugoslavistika i bulharistika měly na filozofické fakultě brněnské univerzity již mezi dvěma světovými válkami to štěstí, že tu působil Bohuslav Havránek (1893–1978), jehož přednášky a semináře měly široce slovanský srovnávací charakter. V několika studiích se zabýval např. vlivem spisovné češtiny na jihoslovan-ské jazyky nebo staročeskou literaturou v charvátském hlaholském písemnictví aj. Zájemcům o studium bulharštiny a srbocharvátštiny zadával seminární i disertační práce zejména ze staroslověnštiny nebo se týkaly aktuálních otázek tvaroslovných, slovtvorných a syntaktických. Jedním z nich byl také bučovický rodák **Miroslav B. Chleborád**, od jehož narození uplynulo 6. června 2014 sto let (zemřel 1. května 1993). Absolvent brněnské bohemistiky a germanistiky se širokými zájmy slavistickými učil od roku 1938 na obchodní akademii v Přerově a v Brně. V roce 1947 získal jednorocní stipendium v Jugoslávii, kde se zdokonalil v jazyce a důkladněji se seznámil s literaturou jugoslávských národů. Zde připravoval svou disertaci o studiu literatury, na jejímž základě získal roku 1952 doktorát filozofie (PhDr.). V době jugoslávského pobytu připravoval k získání hodnosti kandidáta věd rovněž disertační práci o charvátském dramatikovi a prozai-kovi Ivu Vojnovičovi. Byla to první česká monografie o tomto významném literár-ním tvůrci. K její obhajobě však bohužel nedošlo. Zůstala v rukopise.

Od roku 1952 působil dr. M. B. Chleborád na obchodní akademii v Brně a zároveň byl lektorem srbocharvátštiny na

filozofické fakultě, kde poté od roku 1956 vedl lektoráty jak ze srbocharvátštiny, tak také z němčiny. Jako posluchač Wollmanových přednášek z dějin jihoslovan-ských literatur a jihoslovan-ské dramatické tvorby přispěl do sborníku k Wollmanovým sedmdesátinám studií *České cestopisy po Jugoslávii mezi dvěma světovými válkami a Wollmanův přínos* (1958). Po roce 1945 se totiž až do roku 1960 na filozofické fa-kultě konaly ze srbocharvátštiny pouze lektorské kurzy a některé volné přednášky.

V roce 1960 se vyskytlo na fakultě ně-kolik studentů bohemistiky a rusistiky, kteří projevíli zájem o studium jihoslovan-ských jazyků. Jako třetí (fakultativní) obor bylo otevřeno studium srbocharvátštiny. Srbocharvátskou normativní mluvnicí přednášeli Milan Jelínek a Miroslav Chleborád, který pak v dalších letech vedl lektorátská i překladatelská cvičení a semináře. A byl rovněž jediným soudním tlumoč-níkem a překladatelem v Brně i v Jihomo-ravském kraji.

Byl jsem jedním z jeho posluchačů a později několik let také jeho kolegou. Oceňoval jsem zejména Chleborádovu trpělivost a pedagogický takt. A jeho přátelskou povahu, nezištnost a pochopení k lidem, kteří ho provázeli životem. M. Chleborád se mnoho let nesmírně la-skavě a obětavě staral o svého starého otce, kterému denně nosil obědy a s nímž chodil na procházky.

V šedesátých letech došlo k dalšímu zlepšení vzájemných československo-jiho-slovan-ských politických, hospodářských a kulturních styků. V roce 1967 minister-stvo školství požádalo dr. Miroslava B. Chleboráda, aby nastoupil jako lektor če-ského jazyka a literatury na filologickou fakultu bělehradské univerzity. Setrval tam

až do roku 1973. Výborně zvládl jazyk a důkladně poznal mentalitu Srbů a vůbec Jihoslovanů. Vyprávěl mi, že za léta působení v Bělehradě navštívil více než čtyři sta hospod, hospůdek a krčem, aby slyšel hovorový jazyk a poznával místní lidi.

Od roku 1968 bylo v Brně zřízeno pro všechny studenty oboru slovanský jazyk a literatura širší slavistické studium. Předpokládalo se, že si posluchači bohemistiky a rusistiky povinně zapíšou ještě jeden slovanský jazyk (srbocharvátštinu, polštinu nebo bulharštinu). Lektorské kurzy z jihoslovanských jazyků vedlí Chleborádovi žáci. Také v tom mj. spočívají jeho zásluhy o rozvoj slavistiky a balkanistiky v Brně.

I. Dorovský

K nedožitým devadesátinám Jaroslava Bauera

Jaroslav Bauer byl v posledních letech svého života a v celé své vědecké činnosti zaměstnán jako zástupce profesora (od roku 1965) a od r. 1966 jako profesor srovnávací slovanské jazykovědy na filozofické fakultě brněnské univerzity. Na ní předtím absolvoval obory čeština a ruština, když u paleoslovenisty J. Kurze obhájil doktorskou disertaci ze staroslověnské syntaxe (PhDr. 1949). Po uzavření vysokoškolského studia zůstal ve svazku fakulty, stal se posléze vědeckým aspirantem tehdejšího rektora brněnské univerzity a proslulého bohemisty F. Trávníčka (CSc. 1955). Kromě obou uvedených složek svého studijního oboru navštěvoval spolu s dalšími zájemci o historickou jazykovědu nadstavbově vybrané indoevropsické přednášky a semináře V. Machka.

Přes svůj relativně krátký životní běh (1924–1969) a těžkou chorobu v posledních několika letech publikoval rozsáhlé

a mezinárodně uznávané vědecké dílo ze srovnávací slovanské syntaxe v souvislostech komparačně generálních, ale i v slovanských jazycích jednotlivých, především v češtině, ruštině, staroslověněštině a polštině.

Jeho nejvýznamnějším vědeckým spísem je kniha *Vývoj českého souvětí* z roku 1960. Znamenala výrazný pokrok proti starším historickým skladbám češtiny, Gebauerově (1929) i Trávníčkově (1936). Autor v ní předvedl rozhodující momenty v syntaktickém vývoji češtiny a jejich periodizaci až do současnosti. Práce vyniká systematickostí výkladu i analytickou přesností souvětých typů a zevrubností sémantické charakteristiky spojovacích prostředků. Nezůstává jen při zjišťování jednotlivostí, ale hledá systém ve vývoji českého souvětí. Řeší též otázky etymologie jednotlivých prostředků a zjišťuje jejich výskyt a sémantické posuny v jiných slovanských jazycích; snaží se rekonstruovat praslovanský stav.

Až po Bauerově smrti vycházela jeho učebnice *Skladba spisovné češtiny* (1972, 1975, 1980) ve spolupráci s M. Greplem.

Výbor z Bauerových studií teoretických a programových i konkrétně materiálových, čerpajících z praslovanštiny i ze slovanské komparace historické a synchronní, byl vydán rovněž po jeho smrti a s názvem *Syntactica Slavica*, 1972.

A Bauerova syntaktická část byla zase teprve po jeho smrti zařazena do učebnice Lamprecht–Šlosar–Bauer, po řadě skript (1977) posléze s názvem *Historická mluvnice češtiny* (1965, 1968 a 1970).

Autorsky se Bauer spolu s R. Mrázkem a S. Žažou spolupodílel na 2. syntaktickém svazku komparativně pojaté *Příruční mluvnice ruštiny pro Čechy*, 1960 (2. vyd. 1966).

Zasahoval též do staroslověněštiny, když po doktorské disertaci aktivně pomáhal své manželce Martě zpracovat lexikogra-

ficky obtížná spojková hesla pro *Slovník jazyka staroslověnského*.

Vědecky významná byla konečně i jeho spolupráce s polskými akademickými instituty jako konzultanta o syntaktické stránce i jako autora některých spojkových hesel slovníků starší polštiny.

Kromě této rozsáhlé a namnoze objevné činnosti lingvisticky badatelské vykonával Bauer v oboru též činnost pedagogickou jako výborný vysokoškolský učitel. Vedle toho byl zcela mimořádně činný vědecky organizačně. Přední český slavista B. Havránek si ho přivedl jako sekretáře do gramatické komise Mezinárodního komitétu slavistů. Na brněnské filozofické fakultě se uplatnil jako spiritus movens prvních mezinárodních konferencí o slovanské syntaxi; jeho organizačním nástupcem se poté stal M. Grepl. Brno bylo s jistou nadsázkou v zahraničním slavistickém tisku dokonce označeno jako „hlavní město slovanské syntaxe“. Bauer sám byl za zásluhy v oboru slavistiky vyznamenán bulharským Řádem Cyrila a Metoděje I. stupně.

Lidsky byl Bauer československy vážný a opravdový, zachovával si však pochození i pro životní názory a postoje jiné. Sám byl např. abstinent, ale příležitostných přípitků na katedře se osobně účastnil a nesazil se ostatní účastníky těch shromáždění brzdit nebo omezovat tím, že by svou neochotu napít se dával nějak okázale najevo. Ve vztahu ke mně byl Bauer ještě srdečně otevřenější než k ostatním kolegům: sdíleli jsme po léta společnou pracovnu a byli jsme spolu v osobních stycích, takže jsem měl možnost ocenit i jeho jemný smysl pro humor. Ostatně mi i ochotně četl a kriticky hodnotil všechny mé odborné příspěvky, které jsem chystal k tisku. A nejen to. Sám mi dával v rukopise číst i svoje. Samozřejmě jsem v nich nacházel většinou jen překlepy. Jenom jednou jsem měl připomínku i věcnou.

Dlouho jsme pak o ní diskutovali a on ji k mému překvapení i přijal. Vzpomínám-li nyní na Jaroslava Bauera u příležitosti jeho nedožitých devadesátin, činím to s dojetím. Byl velkou osobností vědeckou i lidskou.

R. Večerka

Od folkloru k románu: devadesáté výročí narození Jaroslava Mandáta

V posledních letech jsme na stránkách *Universitas* vzpomínali různých výročí brněnských slavistů, představitelů zakládajícího oboru Masarykovy univerzity. Nyní vzpomínáme nedožitých devadesátin doc. PhDr. Jaroslava Mandáta, CSc. (1924–1986); zemřel nečekaně ve svém bytě v Brně 27. března 1986 v předvečer svých dvaadesátin (narodil se 10. dubna 1924 v Choryni).¹ Byl jedním z mála, kdo se na brněnské rusistice zabýval folkloristikou. Rusista a romanista, mimo jiné žák Franka Wollmana (1888–1969), Sergeje Grigorjeviče Vilinského (1876–1950), další významné brněnské postavy, ruského porevolučního emigré, druhdy mladého prorektora Novorossijské univerzity v Oděse, kde v roce 1913 učil Michaila Bachtina (1895–1975), a romanisty Otakara Levého (1896–1946); podle vlastních slov po roce 1945 soukromě vyučoval francouzštině Milana Kunderu (roč. 1929). Patřil k hlubinným

¹ V tomto článku vycházíme z textu našich studií, viz I. Pospíšil: Z tradice Masarykovy univerzity: čtveřice zapomenutých aneb Co se už do TVARu nevešlo. *Univerzitní noviny* 2001, č. 11, s. 8–10. Týž: Dvacetiletí od odchodu Jaroslava Mandáta. *Slavica Litteraria*, X 9, 2006, s. 183–184.

badatelům, kteří s publikováním svých věcí nespěchají; jako staří pozitivisté byl pečlivý až puntičkářský, často také – jak to u vědců bývá – náladový a měnící své postoje k lidem, ale našim úkolem není nyní subjektivní povahopis. Měl smysl pro metodologii literární vědy, její různé koncepcce, které bedlivě studoval; byl znalcem ruských „tlustých časopisů“, které pozorně četl a excerpoval; typický homo unius libri, autor knihy *Lidová pohádka v ruském vývoji literárním* (1960). Byl u nás jedním z prvních, kdo znovuobjevil ruský sentimentalismus (antologie se studií *Ruská sentimentální povídka*, 2 díly, 1982–1983), nedokončena zůstala monografie *Ruský epistolární román*. Do reprezentativního sborníku Slované studie I (1979) přispěl brilantní a atraktivní studií *Dostojevskij a naše země*. Jaroslav Mandát publikoval zejména ve Sborníku prací Filozofické fakulty brněnské univerzity (SPFFBU) v její tehdejší literárněvědné řadě D, v Čs. rusistice, ale i jinde. Právě zde pojednal také o korespondenci rajhradského mnicha, ostrovačického faráře, překladatele a literárního kritika a historika A. A. Vrzala (1864–1930) s ruskými spisovateli. Jaroslav Mandát byl mimo jiné bibliografický systematick, který každodenně pracoval s tzv. západní rusistikou, což v 70. letech minulého století u nás nebylo vůbec obvyklé. V podstatě každý den se zabýval bibliografií a pravidelně četl a za pomoci svých spolupracovníků excerpoval také tehdejší sovětské literárněvědné časopisy, zvláště ty jejich partie, které byly literárněhistoricky a teoreticky objevené, zejména v časopisech *Voprosy literatury*, *Russkaja literatura*, *Literaturnoje obozrenije*, *Vestnik Moskovskogo universiteta*. Podnětně, leč neoficiálně o všem diskutoval ve svých vědeckých seminářích. Také však pravidelně četl – jak už uvedeno – západní rusistickou produkci, která se do knihovny FF dostávala tehdy (v 70.–80. letech 20. století) překvapivě běžně a v solidním počtu; šlo zejména

o německé disertace a o slavistika z Velké Británie, USA a Francie (mj. o časopisy *The Slavonic and East European Review*, *Scando Slavica*, *Revue d'Études slaves*, *Russian Review*, *Poetica*, *Zeitschrift für slavische Philologie*, *Wiener Slawistisches Jahrbuch* a *Wiener Slawistischer Almanach* aj.). Doc. Mandát byl podle mého soudu tehdy nejinformovanějším, jazykově kompetentním (četl kromě ruštiny francouzsky, německy, anglicky, italsky a španělsky) českým rusistou. Metodologicky vycházel ze svého učitele Franka Wollmana a jeho eidiologie, v podstatě vyznával základní teze strukturalismu jako studia literární morfologie, tedy poetiky (s tím ovšem spojoval i svoji četbu J. Lotmana a D. Lichačova, resp. M. Bachtina). Na tom založil své publikace, ovšem kromě prací materiálových; takto i přednášel: smysl pro uchopení literárního tvaru byl pro něho rozhodující. Pamatuji se, jak podrobně z tohoto hlediska rozebíral například ruský folklor, v němž zdůrazňoval jeho reprodukční funkce, tedy erotiku, sex – oproti sociologickým představám sdíleným dobovým marxismem. Zvláště brilantní byl – což je pro strukturalisty ostatně charakteristické – při rozboru poezie (Krylovovy bajky, Puškin, Boratynskij). Sám kdysi srovnával různé verze Lermontovova *Děmona*; jeho snem byla komparace filozofické poezie Goethe – Byron – Puškin – Lermontov. K tomu ponoukal i mě: splnil jsem to jen zčásti a ovšem torzovitě v anglistické ročníkové práci o Byronovi a Lermontovovi. Zvláště si oblíbil J. A. Boratynského a vůbec reflexivní poezii existenciální a kataklyzmatickou, např. F. I. Tjutčeva, i když ke konci života tíhl spíše k próze a zejména k románu. Jak patrně z toho, co bylo uvedeno výše, měl rád určité literární směry a z nich sentimentalismus, zejména ve vztahu k mladému Dostojevskému. Jeho historická poetika typu A. Veselovského mu však nijak nebránila, aby se po francouzském

způsobu v duchu biografismu a psychologismu ponořil do spisovatelských životních labyrintů; v tom mu ovšem ruská literatura poskytovala materiál nepřeborný a barvitý. Jeho přednášky byly v tomto ohledu tak podrobné, že například Puškina přednášel někdy až dva semestry. Jeho postup byl vždy po descartovsku deduktivní: vyslovil hypotézu, kterou pak verifikoval v tezi. Jeho studie a přednášky byly neustálou verifikací hypotéz, a jeho práce neměla tedy registrativní, ale objevný, invenční ráz. To v šedí některých dobových přednášek fascinovalo, i když doc. Mandát nebyl temperamentní přednášeč, nýbrž spíše chladný a elegantní akademik. Jeho tvorba vědecká a pedagogická završovala v jistém smyslu morfologické tradice brněnské literárněvědné školy.

I. Pospíšil

Vzpomínka na profesora Libora Míčka k desátému výročí jeho úmrtí

V tomto roce si připomínáme desáté výročí odchodu profesora PhDr. Libora Míčka, CSc., na věčnost. Profesor Libor Míček byl významným vysokoškolským učitelem, který celý svůj profesionální život zasvětil vědecko-pedagogické činnosti. Zejména jeho orientace na ochranu duševního zdraví, které celoživotně věnoval svoji vědecko-výzkumnou aktivitu, z něho vytvořila v této oblasti zcela výjimečnou osobnost. Je autorem mnoha publikací, odborných i popularizačních článků. Ve své první knize se projevil nejen jako učitel a vychovatel, kterému nebylo lhostejné, že řada dětí je frustrována situacemi nejen v rodině, ale často i školním prostředím a požadavky na ně kladenými. Kniha vyšla

pod názvem *Nervózní děti a mládež ve škole*. Následovala dosud velmi ceněná, didakticky precizně zpracovaná *Duševní hygiena*, která byla schválena jako vysokoškolská učebnice pro filozofické fakulty pro obor psychologie. K dalším hodnotným publikacím patří kniha *Sebevýchova a duševní zdraví*. Práce sice nevelkého rozsahu, avšak plná cenných doporučení, studie *Učitel a stres*, doznala několika vydání. Bohužel však byla jeho publikací poslední. Je pozoruhodné dát si do souvislosti jeho první a poslední publikaci (žák–učitel). Bezesporu to vypovídá o tom, jakou pozornost věnoval tomuto specifickému prostředí, které, jak známo, neustále prochází různými, často proměnlivými a ne vždy dokonalými změnami jak k prospěchu učitelskému povolání, tak i výchovně-vzdělávacímu procesu žáků. Kdo však jiný než právě on, renomovaný pedagogický psycholog, by byl povolanejším sledovat a vyjadřovat se k této společensky významné a závažné problematice. Profesor Libor Míček nezástával jen na poli teoretického bádání, ale byl i známý jako propagátor zdravého životního stylu, organizátor řady kurzů, které vedl a osobně prováděl nácvik různých relaxačně aktivačních metod.

Zcela právem lze také souhlasit se současným vynikajícím odborníkem, pohybuji-
jícím se ve sféře ochrany duševního zdraví s bohatou publikační činností, prof. Jářou Krivohlavým, který jednu svou publikaci pod názvem *Psychologie smysluplnosti existence* (2006) věnoval památce profesora L. Míčka ve znění: „Tuto práci věnuji nedožitým 75. narozeninám vzácného přítele univ. profesora Libora Míčka, zakladatele české školy duševní hygieny.“

Curriculum vitae:

Profesor L. Míček pocházel z moravsko-slovenského pomezí – z Bystřice nad Olší. Vyrůstal spolu se dvěma sourozenci v rodině lékaře. Jako čtrnáctiletý prožil bo-

lestné trauma, když jeho otec byl koncem války v roce 1945 zavražděn gestapem. Po maturitě vystudoval na Filozofické fakultě v Olomouci psychologii, filozofii a dějepis. Po promoci působil jako psycholog v brněnské pobočce Výzkumného ústavu psychologického, následně vedl po dobu 4 let Psychologický ústav na Pedagogickém institutu v Olomouci. V roce 1964 se stal od-

borným asistentem na katedře psychologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, následně dosáhl hodnosti kandidáta věd a poté koncem osmdesátých let i hodnosti docentské. V roce 1991 byl jmenován univerzitním profesorem pedagogické psychologie.

Významnou roli sehrál při vzniku Slezské univerzity v Opavě. Byl jmenován prorektorem brněnské Masarykovy univerzity a v rámci této funkce byl pověřen zabezpečením vzniku opavského vysokého učení a v prvním roce existence Slezské univerzity řídil její chod. Jako jednomu z prvních zasloužilých profesorů mu byl udělen čestný titul „emeritní profesor“. Profesor Libor Míček byl jako hluboce věřící křesťan zosobněním života v pravdě, pečlivého dodržování morálních zásad, člověka charakterově čestného a humánně empatického. Bohužel, odešel předčasně. Není pochyb, že se nesmazatelně zapsal do srdcí nás všech bývalých studentů, kolegů a přátel, a proto tak trvale zůstává v našich vzpomínkách.

Z. Stránský

In memoriam

Za Liběnou Skálovou

Dne 4. února zemřela ve věku nedožitých devadesáti let někdejší odborná asistentka pro ruskou literaturu na Pedagogické fakultě MU PhDr. Liběna Skálová. Narodila se v Brně 17. května 1924. Jejím manželem byl kmenový autor bývalého divadla Večerní Brno a úspěšný prozaik Miroslav Skála (1924–1989). Starší čtenáři si při vyslovení Skálova jména jistě vzpomenou na rozmarný cestopis *Svatební cesta do Jiljí*, příběh o tom, jak se zamilovaní snoubenci vypraví před svatbou na týdenní cestu, aby zjistili, zda se k sobě opravdu hodí. Podle této knížky byl natočen několikrát reprízovaný televizní film, v němž dvojici snoubenců hráli Josef Abrhám a Libuše Šafránková. V realu byla předlohou pro postavu půvabné a vtipné dívky právě Liběna Skálová.

Po maturitě (1943) byla Skálová dva roky „totálně nasazena“ jako dělnice v Kuřimi. V letech 1945–1949 vystudovala na brněnské filozofické fakultě obor čeština – ruština. Její odbornou specializací byla klasická ruská literatura a sovětská literatura pro děti a mládež. Doktorskou práci napsala o díle Jurije Tyňanova (1973). Obhajoba kandidátské práce jí v roce 1975 nebyla povolena. Literárně činný byl i bratr Liběny Skálové, středoškolský profesor Josef Mojmir Weimann (1912–1995). Druhý bratr JUDr. Jiří Weimann byl v roce 1945 umučen v koncentračním táboře Flossenbürg v Bavorsku.

Na Skálovou a její přátelský a otevřený vztah ke studentům mnozí absolventi brněnské univerzity rádi vzpomínají. Na fakultě patřila Liběna Skálová k těm, kdo s radostí vítali politické změny spojené

s rokem 1968. Když potom v srpnu 1968 obsadily naše území „bratrské“ armády a na pedagogické fakultě se postupně znovu dostali k moci bezzásadoví kariéristé a lidé spjatí se stalinistickými padesátými léty, patřila Skálová k těm, kdo byli za svůj „pravcový oportunismus“ patřičně trestáni. K seznamu jejich hříchů bylo připočteno i to, že manžel Miroslav Skála (do té doby pracovník brněnské redakce Československého rozhlasu) byl vyloučen z KSČ, což se rovnalo vyhazovu z dosavadního působišť. U Skálové byl trest o stupeň mírnější. Její komplexní hodnocení z června 1972, uložené dnes v Archivu Masarykovy univerzity, konstatuje s použitím klišé typických pro dobu normalizace, že „pro nesprávné postoje v krizovém období [bylo její] členství ve straně zrušeno vyškrcnutím v roce 1970“. Tento posudek podepsal vedoucí spojené katedry filologie docent Ivan Ščaděj, jehož Oleg Sus označil v jedné ze svých recenzí za „posledního mamuta dogmatismu“.

Na Pedagogické fakultě MU pracovala Skálová od roku 1963 (do září 1964 se její pracoviště ještě jmenovalo Pedagogický institut). Předtím učila na různých brněnských středních školách a na Státní jazykové škole a vedle toho byla kratší dobu zaměstnána také v Domě pionýrů a mládeže a Domě kultury a osvěty, kde organizovala vzdělávací kurzy dospělých, tzv. Lidovou univerzitu. Všude byla její práce kladně hodnocena. Výpověď ze svého místa na univerzitě sice nedostala, ale stále byla v tzv. kategorii C, a počínaje rokem 1970, s ní byly uzavírány jen časově omezené smlouvy na rok nebo dva. Ještě posudek z roku 1974 uvádí, že „nemá perspektivu pro další činnost na pedagogické fakultě“, a navrhuje proto smlouvu na dobu

dvou let, do 31. 8. 1976. Následovala další podobná smlouva, ale jakmile dr. Skálová dosáhla důchodového věku (pro matky dvou dětí 55 let), byla z fakulty propuštěna, ačkoliv měla díky bohatým zkušenostem všechny předpoklady pro to, aby své učitelské působení prodloužila. Přesné datum jejího odchodu nelze z archivních materiálů zjistit – patrně skončila na konci studijního roku 1979–1980.

Už před odchodem do důchodu byla Skálová činná jako překladatelka z ruštiny a němčiny (především pro brněnské studio Československé televize a loutkové divadlo Radost). Plně však svůj literární talent uplatnila teprve v důchodovém věku. Jako autorka knížek pro děti nejprve vystoupila v roce 1980 s knížkou *My s Hankou*. Vydalo ji nakladatelství Albatros s ilustracemi Olgy Čechové. Je to vyprávění o tom, co prožila za jeden školní rok skupina dětí – většina členů party je z páté třídy, do níž chodí jak hrdinka Hanka, tak vypravěčka Eva. Město, kde děti žijí, ve všem připomíná Brno.

Po delší pauze, vyplněné mj. autorstvím kalendářů pro žáky základních škol, následovaly ještě dvě knížky pro nejmenší čtenáře z první až třetí třídy. Obě vydalo brněnské nakladatelství Barrister a Principal. První vyšla *Ondrova sázka aneb Dobrodružství s kobylkou Šimlou* (2006, s ilustracemi Vlasty Švejdomové), druhá byla *Terežka a dvojčata* (2009, ilustrace Dora Salaquardová). Skálová velmi dobře zvládla humorný a zároveň důvěrný tón vyprávění běžný v moderní literatuře pro mládež a uměla do svých příběhů také nenásilně ukrýt výchovné motivy. V knize *My s Hankou* se jedné z děvčat rozvádějí rodiče, jiné žákyni se děti smějí, protože se zprvu chová povýšeně, je afektovaná a chlubí se drahými dárky. Organickou součástí syžetů knížek je i zamyšlení nad vztahem k zdravotně postiženým dětem, vztah k mladším sourozencům, ale také ke zvířatům aj. Na jeden motiv z knih *My s Hankou* a *Ondrova sázka* chci zvlášť upozornit – Skálová píše v obou knížkách o skřítčích-fuseklácích, kteří zašantročují ponožky, nejčastěji jednu z páru. Tady se možná volně inspiroval Pavel Šrut pro své slavné Lichožrouty.

V brněnském krematoriu se s PhDr. Liběnou Skálovou 13. února rozloučil spisovatel Vladimír Fux. Vrstevníci Liběny Skálové prožili během života nemálo historických událostí a zlomů, takže v nekrologu se nelze nezmínit o totálním nasazení, koncentračních táborech, o roce 1968 a normalizaci – a na lidské vlastnosti zesnulé téměř nezbude místo. Řekněme alespoň, že Liběna Skálová nikdy nevolila postranní cesty, byla přímá, vždy citlivá k problémům druhých a ochotná jim pomoci, jestliže to potřebovali. Svým přátelům bude dlouho chybět.

J. Rambousek

Jak to vidím já

Zjednodušení legislativy

PETR KOLMAN

Co očekáváte od stále relativně nové Sobotkovy vlády?

Někdy se mi zdá, vážení akademičtí čtenáři, že pro jednotlivé stromy nevídíme celý les. Myslím, že nová vláda (s bezpečnou parlamentní většinou v zádech) by si měla dát za prioritní úkol zpřehlednění klíčových právních předpisů, které dopadají na každého. Chtěl jsem původně napsat na každého občana, ale přesnější je na každou fyzickou osobu, protože mnohdy dopadají i na cizince.

Mám troufalý sen – čím větší okruh adresátů, tím by právní předpis (resp. v něm obsažené právní normy) měl být pro společnost srozumitelnější.

Vím, že to zní jako fráze a že to tu bylo řečeno a napsáno již mnohokrát, avšak už by se mělo v Česku konečně přikročit od slov k činům.

Kupříkladu daně a tzv. zákonná pojistná, to se týká opravdu každého dospělého občana ČR, pane premiére. Datum podání daňového přiznání, to budí ze sna nejednoho z nás...

Trefně to vyjádřil přední pražský právník Josef Vedral (mj. nositel prestižní ceny Právník roku 2013 pro obor správní právo), že – např. *zákon o daních z příjmů, ten zákon se vztahuje de facto na každého a tomu by měl stupeň jeho srozumitelnosti odpovídat, ale u něj je to zřejmě úplně obrácené a zejména tady mi přijde ten kontrast zvlášť extrémní, podobný pocit mám u předpisů z oblasti práva sociálního zabezpečení.*

A finanční úředník se mnohdy tváří, že když tomu nerozumíte, tak si zaplaťte poradce či se pro mě za mě zeptejte třeba královny ze Sáby.

Čtenář si řekne – autore, co vlastně myslíte pod pojmem srozumitelnější? Lze to interpretovat jako obecnější a ponechávající větší prostor pro výklad (především soudní), anebo naopak podrobnější a kazuističtější tak, aby stanovil přesnější pravidla pro každou myslitelnou situaci? Autor se dlouhodobě kloní k cestě první a varovně ukazuje prstem na všechny ty, kteří se přílišnou kazuističností (desítkami výjimek a stovkami výjimek z výjimek) snaží „zaplevelit“ český a evropský právní řád.

¹⁾ Za drobnou konzultaci k textu děkuji doc. V. Šimíčkovi – PF MU, Brno, soudci Ústavního soudu, a mj. též členu redakční rady RU.

Vysoce specializované právní předpisy, které dopadají na pár fyzických nebo právnických osob, klidně ať jsou, když už to jinak nejde, nesrozumitelné. To mi nevádí.

Nicméně zákony a vyhlášky, jež dopadají takřikajíc na každého, musí být maximálně srozumitelné. To po politicích důsledně požadujeme!

Zejména od nových politických subjektů, které nám slibovaly a vlastně i nadále slibují, že budou stát řídit jako firmu (zlí jazykové citovaný slogan s oblibou mění na farmu), bychom měli co nejaktivněji vyžadovat, aby k zmíněnému zjednodušení předpisů skutečně brzy došlo.

Autor samozřejmě ví, že politici předpisy nepíší, to reálně dělají ministerští právníci a další úředníci. Ti by to snad i zvládli, nicméně musí k tomu dostat přiměřený prostor, vážení politici.

ANO, zjednodušíme!

Jak říkal už Aristoteles, kdo něco opravdu chce, hledá způsob, a kdo nikoliv, ten hledá důvod.

Malý impulz k přemýšlení na závěr. Jeden můj bývalý student, podnikatel, mi před pár dny vyprávěl, jak zakládal firmu v Sierra Leone. Trvalo to 45 minut (pro české politiky minut, ne dnů). Proč to nejde i u nás, když to takto svižně funguje v této africké zemi?

V návaznosti na předešlý odstavec: konzervativnější čtenář možná čeká, že autor bude volat po tom, aby nová vláda zajistila takové podmínky, aby mladí šikovní lidé přestali z Česka odcházet. Takové přání pokládám v dnešním globalizovaném světě za zcela přežitě (spíše znějící tóny 19. století). Nota bene i (nejen) mladí Němci, Francouzi, Poláci, Britové, Australané či Kanaďané opouštějí své země a odcházejí do světa na delší či kratší „zkušenu“, která se mnohdy protáhne na celý zbytek života, ale to je již námět na jiný komentář.

Panorama knih

Ivan Mrázek: *Drahé kameny starověkých civilizací**

Do prodeje se dostala kniha Ivana Mrázka – *Drahé kameny starověkých civilizací*. Jde o dílo, které potěší nejen odborníky, ale i laiky, a to především zájemce o mineralogii, archeologii, starověké civilizace, o historii obecně, o šperky, umělecké předměty, ale i jen příznivce krásna (sama kniha je malé umělecké dílo). Je to kniha odborná, populární, ale i dárková – reprezentativní. Je to vlastně také učebnice dějin jako takových i dějin drahých kamenů (včetně historie jejich vyhledávání, těžby, obchodu a zpracování). Na 382 stránkách, 332 fotografiích a 50 ilustracích se před námi odvíjejí v souvislosti s drahými kameny život a problémy Mezopotámie, civilizace Harappa, starověké Číny, starověkého Egypta, krétsko-mykénské civilizace, antiky, Mezoameriky a Střední Ameriky, jakož i andských kultur.

Všechny dostupné nálezy jsou v knize dokumentovány výstižnými kresbami a často unikátními barevnými fotografiemi. Zdroje získaných archeologických nálezů i starověká naleziště drahých kamenů postihují přehledné mapy (14). Sumarizaci drahých kamenů v jednotlivých starověkých civilizacích doplňují ilustrační tabulky (11). Nechybí ani slovníček základních pojmů.

Čtivým textem a precizními obrazovými přílohami jsme v této knize přímo vtaženi do doby, o které dodnes není mnoho známo. Do doby, kterou postupně poznáváme především díky systematickému výzkumu archeologů, ale i náhodným nálezům – artefaktům z drahých kamenů. Kamenům, které jsou již od nepaměti symbolem krásy,

vzácnosti, tajemna, ale i bohatství a někdy také zla. Obdiv patří uměleckým solitérům (plastiky, nádoby, pečeti, náhrdelníky, závěšky, čelenky, prsteny, kameje, skarabové aj.), které bezprostředně dokumentují nápaditost a zručnost tehdejších uměleckých mistrů.

Drahé kameny jsou v této knize vnímány v tom nejširším smyslu, tj. nejenom jako minerály, ale i atraktivní horniny a vybrané organogenní suroviny.

Je to v současnosti nejobsáhlejší encyklopedie pojednávající o drahých kamelech starověkých civilizací jak u nás, tak na zahraničním trhu. Kniha vznikala několik desetiletí. Autor totiž značnou část popisovaných oblastí sám postupně navštívil, prošel také hlavní světová muzea (která mají ve svých sbírkách ty nejzajímavější exempláře z daných období), prostudoval i rozsáhlou literaturu (viz přílohy). To vše se bezprostředně odráží též v autentičnosti výsledného díla.

Knihu lze každému milovníku krásna, historie a drahých kamenů určitě doporučit.

L. Rejl

* Mrázek, Ivan: *Drahé kameny starověkých civilizací*. Masarykova univerzita. Brno 2013, 382 s.

Zygmund Kłodnicki, Miloš Lukovič a kol.: *Tradiční agrární kultura v kontextu společenského vývoje střední Evropy a Balkánu**

Jako dvanáctý svazek Etnologických studií vydal Ústav evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity

kolektivní monografii pěti etnologů ze čtyř států (ze Slovenska, Polska, Srbska a Česka). Publikace je výsledkem mezinárodní spolupráce a je věnována agrárním jevům, které se podílely na formování tradiční lidové kultury zemí střední a jihovýchodní Evropy.

Brněnský badatel Miroslav Válka z naší univerzity se pokusil vystihnout obecné a specifické rysy agrární kultury ve středoevropském prostoru. Uvádí, že fenomén tradičního zemědělství reflektovalo středoevropské národopisné bádání již od konce 19. století. Vlastní národopisný výzkum provázel ve středoevropských zemích vznik národopisných společností, které se staly organizátory vědeckého výzkumu a začaly vydávat svá oborová periodika. Souhrnné stati o agrární kultuře pocházející z meziválečného období jsou součástí encyklopedických děl. Intenzivní výzkum tradiční agrární kultury pokračoval i po druhé světové válce. Širokou výzkumnou platformu vytvářela Mezinárodní komise pro studium lidové kultury v Karpatech, založená v roce 1959. Intenzivní historicko-etnografický výzkum agrární problematiky lze v poválečné době zaznamenat také v rámci zemědělských muzeí. V poválečné době byla v rámci výzkumu vesnice věnována pozornost rovněž aktuální společenské problematice, zejména průběhu združstevňování a jeho dopadu na sociální a kulturní život obyvatel. Pokusy o syntetické zpracování problematiky v České republice jsou spjaty se jménem Václava Frolce, např. reprezentativní kolektivní monografie *Horní Věstonice*, vydaná univerzitou v roce 1984. Objektívni pohled na kolektivizaci, nezaslávající negativní společenské jevy, přinesly až práce publikované po roce 1989.

Zygmund Klodnicki ze Slezské univerzity v Katovicích, pobočky v Těšíně, se věnuje kultivačnímu náradí na obdělávání půdy, a to na základě podkladových mate-

riálů shromážděných v Polském etnografickém atlasu. Polsko bylo územím s intenzivními vlivy ze západu, ale také oblastí, kde si jeho východní části zachovaly archaické formy oradel, jako byly sochy a jednoduché pluhy. S takovými oradly se setkali např. Češi, kteří ve 2. polovině 19. století emigrovali dále na východ – na Volyň.

Na chov dobytka se zaměřil Peter Slavkovský z Ústavu etnologie Slovenské akademie věd v Bratislavě. Sledovanou problematiku zkoumá i na příkladu jižních Uher, kam od konce 17. století směřovali slovenští kolonisté. Zatímco v době kolonizace migrovali v rámci jednoho státu, po rozpadu Rakousko-Uherska se stali zahraničními krajany, oddělenými od jádra mateřského etnika.

Text Miloše Lukoviče z Balkanologického ústavu Srbské akademie věd a umění v Bělehradě se zabývá vysokohorským chovem ovcí prováděným salašnickým způsobem. Vysokohorské pastevectví bylo jedním z pilířů tradiční kultury a života v tomto komplikovaném evropském prostoru.

Rastislava Stoličná z Ústavu etnologie SAV v Bratislavě sledovala autarkní a naturální hospodaření předindustriální vesnice na příkladu základu tradiční výživy ve střední Evropě – obilnin. Převážná část komodit byla ve středoevropském prostoru společná, avšak některé měly prioritní postavení, jako žito či pšenice. Obilniny byly základem výživy starověkých národů Blízkého a Středního východu, Řecka, Říma, ale i mladších lidských kultur v Evropě a Americe. Jak autorka uvádí, základní příčinou závislosti člověka na obilninách je vysoká výživná hodnota obilních zrn.

Již zmíněný srbský autor Miloš Lukovič monografickou formou pojednal též o rurální kultuře srbského obyvatelstva žijícího jako enkláva v severní části Kosova.

Na konkrétních reáliích demonstruje, že základní struktura lidové kultury má analogické rysy s jinými balkánskými regiony.

Jednotlivé studie jsou doplněny anglickými abstrakty a klíčovými slovy. Jsou také oživeny fotografiemi a ocenit nutno grafickou úpravu knihy, vytištěné na kvalitním papíře. Především ovšem musíme vyzvednout uvážlivý výběr zařazených kvalitních studií.

J. Vaculík

- * Zygmund Kłodnicki – Miloš Lukovič – Peter Slavkovský – Rastislava Stoličná – Miroslav Válka: *Tradiční agrární kultura v kontextu společenského vývoje střední Evropy a Balkánu*. Masarykova univerzita. Brno 2013, 252 s.

Zdeněk Nešpor a kol.: Slovník českých sociologů*

Česká sociologie, mající bezesporu mnohaletou tradici sahající až do hloubi devatenáctého století, se poprvé ve své historii dočkala vyčerpávajícího a kvalitně zpracovaného slovníku všech důležitých osob, které se v prostředí českých zemí právě touto vědou zabývali či dodnes zabývají. Publikace, obsahující 178 osobností – Čeňkem Adamem počínaje a Lvem Wintrem konče – je kolektivním dílem více autorů pod vedením Zdeňka R. Nešpora. Z dalších autorů bychom jmenovali např. Annu Kopeckou či nedávno zesnulého Miloslava Pertuska. Ačkoli před vznikem tohoto slovníku bylo vydáno několik podobných publikací, jež se pokoušely o podobný výčet, např. Nešporova *Republika sociologů* nebo Petruskovy *České sociální vědy v exilu*, žádná nám nedává komplexní jmenný encyklopedický pře-

hled. *Slovník českých sociologů* také neopakuje, jak je poznamenáno v úvodu knihy, některé dřívější omyly nebo běžně tradovaná interpretační klíše, kdy se nemohli jejich autoři opřít o vlastní archivní výzkum.

Ze samotného obsahového hlediska je nutné zdůraznit, že se v publikaci objevují i osobnosti, které nemají přímé sociologické vzdělání či nebyly za sociology v pravém slova smyslu pokládány. Zde můžeme jmenovat např. Josefa Čapka, Závise Kalandru, Karla Teigehe nebo Miroslava Tyrše, o kterých je psáno, že ačkoli je nelze považovat za sociology, jejich texty mají mnohdy sociologicky zorný úhel. K českým autorům byli přiřazeni i někteří zahraniční sociologové, kteří alespoň část své profesionální dráhy prožili v českých zemích. Z pohledu naší univerzity bychom mohli zdůraznit i velký podíl autorů majících blízký vztah právě k Masarykově univerzitě, z nichž někteří stále aktivně působí na různých akademických pozicích. Za všechny můžeme jmenovat např. Jaroslava Stříteckého, jako humanistického vzdělance řadícího se i k sociologickým proudům, zástupce Fakulty sociálních studií Petra Mareše a Ladislava Rabušice či Aleše Sekota, působícího na Fakultě sportovních studií. Pro některé čtenáře by ovšem mohl být mírným nedostatkem chybějící jmenný rejstřík, který by urychlil hledání dané osobnosti. Nicméně i přes tuto drobnost *Slovník českých sociologů* jistě plní svoji úlohu, když předkládá v relativně čtivé a přehledné formě komplexní údaje o osobním životě, vědeckém zaměření a bibliografii nejvýznamnějších českých sociologů.

O. Štaud

- * Nešpor, Zdeněk a kol.: *Slovník českých sociologů*. Academia. Praha 2013, 467 s.

Český a německý volný dativ ve srovnání*

Publikace se zabývá významem a funkcí tzv. volného dativu (VD), tedy dativu, jehož výskyt ve větě není podmíněn valencí slovesa nebo adjektiva jakožto jmenné části přísudku.

V obsáhlém úvodu je vysvětleno pojetí pádu v lingvistické literatuře jako gramatické a sémantické kategorie (morfoloické a tzv. hloubkové pády), je zmíněn indoevropský pádový systém a funkce slovenského dativu (dativ ve funkci předmětu, dativ adnominální a vazba dativu s infinitivem). Dále jsou uvedeny práce českých a slovenských jazykovědců zabývajících se tímto tématem a germanistická literatura k dané problematice.

Na základě dokladového materiálu získaného především z několika korpusů byla po eliminaci dativů s platností atributu a objektu vytvořena databáze pro sémantickou a syntaktickou analýzu jednotlivých typů volného dativu v češtině a následné srovnání s jejich německými ekvivalenty.

Při sémantické analýze byla zjišťována přítomnost či nepřítomnost (+/-) sémantických rysů životnosti [ANIM], lidskosti [PERS], prospěchovosti [PROSP], aktivity [AKT] a emocionálnosti [EMOT] u entity vyjádřené volným dativem.

Syntaktická analýza českých volných dativů zkoumala jejich vyjádření slovními druhy, větnečlenskou platnost, obligatornost/fakultativnost, postavení ve větě a přízvučnost, konkurenční struktury a kompatibilitu volného dativu s ostatními částmi věty.

Cílem kontrastivní analýzy bylo zjistit shody a rozdíly mezi oběma jazyky.

Pro další analýzu vychází autorka podle pojetí Grepla a Karlíka ze základního rozdělení volných dativů do dvou skupin:

- I. Sémanticky motivované dativy, ke kterým patří dativ prospěchový (dativus commodi et incommodi), dativ přivlastňovací (dativus possessivus) a dativ zřetelový (dativus respectivus), tvoří první skupinu.
- II. Pragmaticky motivované dativy vyjadřují emocionální vztah mluvčího k ději. Zahrnují jednotlivé typy etických dativů (dativus ethicus). Patří k nim dativ emocionální reakce (DER), výzvolový dativ (DEV), hodnotící dativ (DEH), kontaktové dativ (DEK) a zájmový dativ (DEI).

Výsledky analýz ukazují, že volný dativ je kategorie funkčně velmi heterogenní. Zároveň se jednotlivé skupiny dativů liší i formálně, takže je nutné především důsledné rozdělení na sémanticky motivované volné dativy a pragmaticky motivované dativy etické. Dativy patřící do první skupiny jsou nositeli sémantických rolí (beneficient, maleficient, pertinent, judikant) a větými členy. Naproti tomu jsou etické dativy svou funkcí spíše částice a vyjadřují emotivní vztah mluvčího k výpovědi.

Za přínosnou a velmi užitečnou považujeme především tu část práce, která přináší výsledky kontrastivní analýzy. Její spolehlivost je dána i tím, že autorka svůj postup a výsledky analýz konzultovala s rodilými mluvčími a tak minimalizovala možnost chybných závěrů. Ukazuje se, že němčina stejně jako čeština užívá všechny typy sémanticky motivovaných dativů, využívá však oproti češtině více i konkurenčních prostředků, tedy především předložkových vazeb a přivlastňovacích zájmen. Z etických dativů se v němčině objevuje pouze dativ emocionální reakce a dativ výzvolový. Tyto výsledky lze využít v překladatelské praxi i při výuce němčiny.

J. Zeman

- * Peloušková, Hana. *Český a německý volný dativ ve srovnání*. Masarykova univerzita. Brno 2013, 181 s.

Vlastní jména v textech a kontextech*

Kolektivní monografie nazvaná *Vlastní jména v textech a kontextech*, na níž se podílelo 27 autorů, představuje současné směřování onomastiky, oboru, jehož významným představitelem je prof. dr. Rudolf Šrámek, CSc., letošní jubilant (narodil se 15. ledna 1934). Její vznik je spojen se stejnojmennou konferencí s mezinárodní účastí, pořádanou ve dnech 30. a 31. ledna 2014 katedrou českého jazyka a literatury Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity na jeho počest. Svým zaměřením navazuje na sborník *Teoretické a komunikační aspekty proprií*, který byl vydán k minulému jubileu profesora Šrámka (2009) a který spolu s jinými konferencemi a studii o vlastních jménech ukazuje, jak je daná tematika dnes aktuální.

Onomastika neboli nauka o vlastních jménech je disciplína, jejíž kořeny jsou zejména tam, kde se věnovala hledání starších pojmenování míst nebo lidí a sledovala jejich vývoj, staré, ale vědecký základ získává až v posledních letech. V tomto posunu oboru od spíše národopisného studia ke studiu vědeckému, a to v rámci širice pojaté lingvistiky u nás a v sousedních zemích, hraje podstatnou roli Šrámkův *Úvod do onomastiky* (1999), jenž je vítanou inspirací všem, koho vlastní jména z různých aspektů zajímají, tedy nejen filologům, ale i historikům nebo dalším zájemcům. Kniha, na níž zde upozorňujeme, dokumentuje další rozvíjení a upřesňování náplně onomastiky a prezentuje dílčí výsledky nejnovějších zkoumání.

Úvodní teoretická stať sleduje jak proměny definice oboru, tak různé aspekty jeho pohledu a v souvislosti s tím vymezuje postavení onomastiky mezi filologickými i dalšími společenskovědními disciplínami. Upozorňuje také na aktuální otázky, kterými se dnes profiluje. Tato nejrozsáhlejší kapitola je věleňena do prvního okruhu, kde najdeme i další teoretičtější zaměřené podkapitoly. Jednotlivé okruhy dnešní, a to hlavně české onomastiky pak ukazují následující tři vnitřně členěné kapitoly. První z nich se věnuje fungování vlastních jmen v současnosti, a to opět od výkladů obecnějších ke konkrétním kapitolám o některých typech jmen místních a pomístních. Pozornosti se dostalo jak tématům nejsoučasnějším, tvorbě osobních jmen v slangu mladé generace nebo v současnosti diskutovanému přechylování ženských příjmení a tendenci k dvojjmennosti osob, tak vlastním jménům doloženým z regionů nebo z dialektů. Nejen opomenuta ani lidová snaha interpretovat vlastní jména obcí nebo jména pomístní: v souvislosti s touto širokou tematikou se představují svými kapitolami lingvisté různých generací a různé obory v rámci jazykovědy, pohled do seznamu spoluautorů pak dává tušit, že tematika je sledována na více fakultách v ČR i zahraničí.

Další kapitola obsahuje dva příspěvky věnované morfologii vlastních jmen, v nichž se materiálovou oporou stává Český národní korpus: tento přístup umožňuje postihnout nové tendence v deklinaci, které tu existují a s nimiž se vyrovnává s větším nebo menším úspěchem vyjadřovací praxe. Je tomu tak proto, že vlastní jména jsou méně zakotvena v jazykovém povědomí a v komunikaci (zvláště oficiální) se otázka spisovnosti jejich tvarů, které jsou často v regionech ustáleny v nespisovné mluvě, stává skutečným problémem.

Čtvrtá, poměrně rozsáhlá kapitola se pak věnuje vlastním jménům v textech

literatury různých období od realistického románu až po současnost, v próze, dramatu a v literatuře pro dospělé i pro děti. Podkapitoly ukazují, jak zdánlivě týž prostředek může mít v rámci literárního textu různou funkci a jak naopak taková předpokládaná funkce vede i k volbě nebo tvoření literárních jmen.

Celek knihy je pečlivě vybaven rozsáhlým seznamem sekundární literatury, kde bychom ocenili odlišení pramenné literatury (zvláště slovesných děl, z nichž byl čerpán materiál pro poslední kapitolu) od literatury oboru, eventuálně i oddělení knih a studií, k nimž autoři přímo odkazují, od titulů víceméně souvisejících. Pro příjemce, který se hodlá knihou inspirovat k samostatné práci, by to bylo vítané.

Celá kniha je zajímavá nejen pro filology, ale i pro všechny, koho zajímá současná čeština a její fungování v komunikační praxi. Je formulována (kromě úvodního teoretického výkladu) přístupným způsobem, dostatek dokladů projasňuje výklad a činí jej zajímavým. Už proto se domníváme, že je vhodné na ni upozornit v revui *Universitas*, jejíž čtenáři jsou soustředěni na své obory, ale neodmítají informace o dění v oborech jiných.

M. Krčmová

* Minářová, Eva; Sochorová, Dagmar; Zítková, Jitka (eds.). *Vlastní jména v textech a kontextech*. Masarykova univerzita. Brno 2014, 240 s.

Josef Wagner, *Torzo*, 1936

ZMIZELÝ ZÁPISNÍK Vladimíra Fuxe

Nahlédnutí do dalšího oboru,
takže vyšlo najevo, že
**OPERA NEMUSÍ BÝT VŽDYCKY
VÁŽNÁ VĚC**

– totiž ve smyslu charakteru žánru, jak se mnoho jedinců operou nedotčených zcela nepodloženě obává, ať nedím *bojí*, v důsledku čehož se tomuto druhu umění pro jistotu snaží bez výjimky vyhnout, často i celoživotně. Asi tu nestačí říkat „jejich škoda“, spíše by bylo patrně záhodno zbavit toto slovo nepspravedlivého cejchu nepřístupnosti či pouze odstranit nedorozumění v jeho vnímání. Možností, které si prožívat italské slovo *opera* = *dílo* je totiž více, než by člověk tušil. Neodolám možnosti dát konkrétní příklad:

Moje budoucí valašskomeziříčská maminka coby čerstvá učitelka dostala místo v obci Trojanovicích, což je u Frenštátu pod Radhoštěm, takže v regionu, ba skoro doma – až na drobný rozdíl, že tito „nesporní Valaši“ mluví se vším všudy *lašsky*, jak je na první poslech zjištělné. Co se však tato operemilovná nadšenkyně dozvěděla, byla skutečnost, že si místní děcka při hádkách nadávají „TY OPERO!“ Původ tohoto použití uvedeného slova ve smyslu přímo opovrhlivém se zjistit nepodařilo, vysvětlila však, co výraz *opera* znamená, a zdůraznila, že tím protivníka neponižují, leč naopak povyšují na něco krásného a žádoucího. V jejich třídách prý poté aplikace opery jako nadávky zcela vymizela, ve prospěch jiných, léty osvědčených slov, arci vesměs nešlechtného kalibru.

Tolik o nadávkosloví na Frenštátsku v pol. dvacátých let minulého století.

Díky domácímu muzicírování jsem byl s operou dosti dobrý známý od dětství, ba znal jsem některé texty arií z paměti i s melodiemi. Nijak mi nevdalo, že to byly vesměs ženské nebo aspoň dívčí party, zatímco těch mužských jsem tolik neznal (začaly mi trochu chybět, až když jsem později poznával celá představení „naživo“ a velmi často jsem zpívanému slovu nerozuměl, i když to bylo česky). Až v letech studentských jsem začal vnímat rozdíly v jazyce textů – tradiční a starší češtinou dýchající party našich klasiků, různé styly podle stáří překladů u oper cizích, někdy už volajících po inovaci. Ani když už jsem potom textařil, nenapadlo mi, abych do operního žánru zkusil zasáhnout; zdálo se mi, že je to obor příliš náročný a že bych to nedokázal udělat aspoň přijatelně dobře. Až poté, co jsem měl za sebou práce v oboru operety a zejména muzikálu, jsem se posunul k okraji prken operních – ale ani tehdy bych se nebyl do něčeho sám pouštěl: impuls musel přijít zvenčí.

K překládání zpívaných textů pro účely brněnské Miniopery mě velmi originálním způsobem přiměl dirigent a dramaturg opery, vtipný a všestranný Václav Nosek. Překvapil mě tehdy zčistajasna kategorickým výrokem: „Tady tu operu složil jistý Johann Joseph FUX takže nezbývá, než abys ji přeložil, jinak by to nezůstalo v rodině.“ Dílo se jmenovalo PULCHERÍA a bylo rozsahem opravdu mini, asi abych se vstupu na operní prkna zbytečně nepolekal. Dopadlo to dobře, takže následoval další překlad, Hasseho ZAMILOVANÉHO BÁSNÍKA, který mi šel od ruky lehce, protože měl humor (nějak z toho vycházelo, že se básníci – zejména trochu starší – nemají jen tak na potkání zamilovávat, protože pro nezúčastněné je to spíš legrace).

Opustím teď chronologické pořadí, abych se zmínil ještě o jedné vzácné práci, kterou mi Václav Nosek zadal: dostal jsem od něho podklady pro překlad jediné do češtiny nepřeložené věci Bohuslava Martinů, dochovanou část jeho nedokončené opery „Jour de bonté“ čili „Den dobročinnosti“, kterou chystal pro širší, možná i pro švýcarské uvedení, protože s francouzskou verzí jsem dostal i znění v němčině. (To je okolnost pro překladatele neobyčejně příznivá – rozměr a celé souznění textu s hudbou je někdy nutně alespoň drobně přizpůsobovat tam, kde jsou originál a čeština natolik nesouměřitelné, že by celku bylo spíše ublíženo nežli pomoheno na svět. Ale jsou-li po ruce dvě jazykové verze, upravené samým skladatelem, jsou zde takovéto rozdílnosti využitelné přímo s pozhárnáním nejvyšším.)

Práce šla dobře a Václav Nosek neměl připomínek, odevzdal dílo do Jihočeského divadla v Budějovicích, kde byla potom premiéra. Té se už nedočkal; s krutou nemocí bojoval do konce, ale v lednu 2000 zemřel. Nejsem povolán, abych k této ztrátě cokoliv řekl kromě doznání, že se mě dotkla nejen osobně, ale též pracovní: ztratil jsem s ním vysoce vzdělaného, múzicky vícenásobně obdařeného a stále aktivně hledačského učitele, přátelsky jednajícího (přes svůj sangvinický temperament), který mi jako autorovi od počátku věřil, a to i tehdy, když jsem si třeba nebyl sebou jistý já sám. Jak je právě tato okolnost důležitá, seznají všichni, kdo od lehčích počátků dospějí časem k poznání typu „vím, že nic nevím“, což je sice po stránce filozoficko-vývojové podle mého soudu naprosto v pořádku, ale autorské aktivity to může značně relativizovat, ba až přizabít.

Československá (a současně světová) premiéra proběhla v Jihočeském divadle v Českých Budějovicích za tři roky poté, 28. 3. 2003. Dirigentu Milanu Kaňákovi vděčila konečná podoba díla za doplnění a vyřešení celého hudebního pojetí, stejně jako režisérovi Josefu Průdkovi za nápaditou jevištní podobu – což vím z vesměs kladných recenzí, sám jsem na premiéru nemohl. A co je skoro schválnost osudu – nemohl jsem ani na festival B. Martinů v Praze, kde se inscenace uvedla ve Stavovském divadle. Festival se konal 5. až 12. prosince a na mě zrovna padla nějaká sezonní nachlazenina. Nenapadlo mi tehdy, že už Den dobročinnosti asi nikdy neuvídím.

Ohlas na inscenaci byl vesměs dobrý po všech stránkách, trochu mi ve všech recenzích scházelo nějaké vyjádření k mému překladu – ale vzhledem ke skutečnosti, že nebyl nikde uveden jako hodnota záporná, byl asi přijat vlídně.

Ale zpátky k chronologii (jiný stavební prvek pro svoje vzpomínání nemám): K těm nejstarším patří můj překlad opery E. Wolfa-Ferrariho „Le donne curiose“, který roku 1983 hrála scéna brněnské konzervatoře jako ZVĚ-DAVÉ PANIČKY. Práci mi zadávala režisérka Alena Vaňáková a netušil jsem tehdy, o jak slavnou operu jde: Benátčan Ermanno Wolf-Ferrari ji složil na libreto, které jeho autor Luigi Sugana sepsal podle komedie Carla Goldoniho „Le donne curiose“ (na hry tohoto autora se skladatel obrátil ještě několikrát). Po úspěšné německé premiéře (1903) se opera dočkala až za devět let světového uvedení v jazyce italském, a to v New Yorku, když realizaci řídil sám dirigentský velíkán Arturo Toscanini.

Brněnské provedení jsem neviděl, čerpal jsem co dělník geoprůzkumu vodu v kraji Jihomoravském, vím ovšem, že dirigoval Alois Veselý a režii měla Alena Vaňáková, jakož i že to dopadlo dobře pro dílo i pro interprety.

Měl bych dodat, že pro mě jako překladatele zřejmě rovněž, protože uvedená paní režisérka, která vyučovala též na JAMU, se na mě obrátila ještě vícekrát o překlady oper uváděných v Komorní opeře JAMU – ovšem za tvůrčích podmínek pro mě příznivě změněných, protože jsem k 1. lednu 1989 odešel do penze a narostla mi ne sice křídla, ale spousta volného času.

Bydleli jsme tehdy v nájmu pod lesem v obci Vidče poblíže Rožnova pod Radhoštěm a vypadalo to, že by to mohlo být dobré místo pro obě děti, v tu dobu ještě školou nepovinné. Skoro denně jsme byli buďto v lese, nebo v rožnovském skanzenu (Valašské muzeum v přírodě) a nikdo z nás nevěděl, co je to nemoc. Práce bylo dost, ovšem docela jiné nežli překlady – za celou dobu jsem pouze pro ostravskou televizi zhotovil průvodní slovo ke koncertu Orchestru Gustava Broma, ale stále jsme něco stěhovali, nosili na poštu anebo z pošty, jakož i chodili na nákup, což bylo do obchodu s prázdnou po svahu dolů, ale s nákupem dost strmě nahoru – valašské cestování pěšky většinou jinak nevy-padá.

Jenže nastaly obtíže s vodou, jejíž přítok se začal tratit, takže nic naplat – vyklidit a rozbourat sestavy sektorového nábytku a postupně zpátky do Brna, kteréžto stěhování bylo spíše smutné a dcerenka se v Brně ptala, kdy už pojedeme domů... Mezitím proběhla sametová revoluce, které jsme zachytili v Brně už vlastně jenom konec – do rozhlasu se vraceli ti mladší vyhození, takže se tam do jisté míry sešlo torzo dřívější osádky. Ten uplynulý čas byl příliš dlouhý, než aby to bylo možno srovnávat.

Ale s Brnem se jednoho dne vrátila i překladatelská práce. Díky záznamům metodičtější paní Aleny Vaňákové mám možnost uvést, že jsem zhotovil ještě tyto české verze pro Komorní operu JAMU:

Christoph Wilibald Gluck: PARIDE ed ELENA (libreto Ranieri de' Calzabigi), režisérka A. Vaňáková, dirigent Jaroslav Kyzlink, 1996, divadlo BARKA;

Giuseppe Gazzaniga: DON GIOVANNI aneb KAMENNÝ HOST (libr. G. Bertati), režie Tomáš Kočko, dirigent Pavel Šnajdr, květen 1998, divadlo BARKA;

Gustav Holst: SÁVITŘÍ (libreto vlastní dle hrdinského eposu Mahábhárata), režie Beno Blachut, dirigentka Zuzana Pirnerová, listopad 2007, BARKA;

Gian Carlo Menotti: MEDIUM (anglické libreto vlastní), režie Kristiana Belcredi, dirigent Petr Lichnovský, duben 2009, BARKA.

Zvláště uvádím dílo anglické dvojice W. S. Gilbert – A. S. Sullivan, protože jde o operetu. Jmenuje se RUDDIGORE aneb ČARODĚJČINA KLETBA a práce na této hororové taškařici byla nejenom místy náročná (například zhotovení textu terzetu, jehož tempo skladatel nesmlouvavě označil slovem presto), ale zejména také příjemná: přinesla mi mimo jiné nejen seznámení s režisérkou Kristianou Belcredi, ale i přátelství s dirigentem Ondřejem Tajovským a jeho paní; shodou okolností už oba dva na divadelní lísce nepracují, ale mají dcerku Aničku, což je zajisté mnohem víc.

Jsem si jist, že i v tomto životním kumštu budou ti dva náležitě na výši.

Pokud má v této chvíli čtoucí pocit, že dnešní pokračování končí víceméně do ztracena, není to docela od věci – obávám se, že toho zbývá vzpomenout ještě tolik, že to vypadá na nebezpečně víc, než co se pokládá za slušné penzum. Vyšší věk přináší totiž okolnost, se kterou jsem nepočítal, když jsem s lehkou myslí svoje vzpomínání začal psát: staříky totiž napadají věci v paměti dávno zasuté, tedy docela mimo souvislosti. A s tím je obtížné cokoliv moudrého vymyslet.

Takže začínám mít dojem, že zmizení starých zápisníků může být ve svém důsledku pro čtenáře pravým požehnáním.

Uvidíme? To jsem sám dosti zvědav.

– × –